

BÁNYÁSZATTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK

XIII.

RUDABÁNYA
2012

BÁNYÁSZATTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK

XIII.

RUDABÁNYA
2012

BÁNYÁSZATTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK XIII. (VII. évf. 1.) sz.

E számunk munkatársai:

Farkas Aladár tanár, helytörténész (Borszék – Borsec, Románia);
Hadobás Sándor nyug. múzeumvezető, kuratóriumi elnök
(Bányászattörténeti Kutatások Alapítvány, Rudabánya); **Dr. Heckenast
Gusztáv** (1922-1999) történész, egyetemi tanár; **Kolesár Gabriella**
muzeológus (Rozsnyói Bányászati Múzeum, Rozsnyó – Rožňava,
Szlovákia); **Márkus Zsuzsanna** történész-muzeológus (B.-A.-Z. Megyei
Bányászattörténeti Múzeum, Rudabánya); **Papp Andrea** történész-
muzeológus, múzeumvezető (B.-A.-Z. Megyei Bányászattörténeti
Múzeum, Rudabánya); **Szemán Attila** történész-régész, főmuzeológus
(Központi Bányászati Múzeum, Sopron); **Tóth Álmos** okl. geológus,
tudománytörténész (Budapest); **Dr. Vitális György** hidrogeológus,
tudománytörténész (Budapest)

Felelős szerkesztő:

HADOBÁS SÁNDOR

A címlapon:

Magyar csille egy *Dobsina* környéki régi bányában.

A hátsó borítón:

Magyar csillék számára készült fapálya egy *Dobsina* környéki régi
bányában. (A címlap és a hátoldal fényképe Szemán Attila: *Újabban
előkerült magyar csillék* c. tanulmányához készült. *Fotó: Štefan Polgári.*)

ISSN 1788-0939

Közreadja az

ÉRC- ÉS ÁSVÁNYBÁNYÁSZATI MÚZEUM ALAPÍTVÁNY

*a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Bányászattörténeti Múzeum
és a Bányászattörténeti Kutatások Alapítvány közreműködésével*

A szerkesztőség címe:

3733 Rudabánya, Ady Endre u. 32. – E-mail: btkutat@gmail.com

*Felelős kiadó: Boza István, az ÉÁBM Alapítvány Kuratóriumának
elnöke. – Nyomda: Z-Press Kiadó és Nyomda Kft., Miskolc.*

Felelős vezető: Kása Béla

Az 1707. évi selmecebányai bányászfelkelés¹

DR. HECKENAST GUSZTÁV

Amikor a történész rekonstruálni igyekszik az eseményeket, szükségszerű, hogy szelektáljon és súlypontokat alakítson; ha ezt nem tenné, nem tudná a történeti folyamatok lényegét ábrázolni, elveszne a részletek zürzavarában. A történetírás a hajdani valóság feltárása érdekében elkerülhetetlenül egyszerűsít. Minél átfogóbb a történeti mű, annál több részlet esik áldozatul; a történeti folyamat belső ellentmondásainak azonban nem szabad áldozatul esniük.

A *Rákóczi-szabadságharc* kora újkori történelmünk legnagyobb szabású függetlenségi harca volt. A XVIII. század eleji magyar társadalom különböző osztályai és rétegei együttesen vívták a Habsburg uralom ellen, de nem teljesen azonos célokkal, és az évek során változó intenzitással. A függetlenségi harc módosította az osztályharc feltételeit, szűkítette vagy tágította lehetőségeit, de a különböző társadalmi erők osztályharca egy pillanatig sem szünetelt. Ennek a *Rákóczi-szabadságharcon* belül folyó osztályharcnak talán leglátványosabb mozzanata, egyik drámai csúcspontja az 1707. őszi selmecebányai felkelés.

Rákóczi kezdetben sikeres pénzügyi politikájának csődje, a pénz elértéktelenedése növekvő elégedetlenséget váltott ki ország-

¹ Ebben az évben lenne 90 éves *dr. Heckenast Gusztáv* (1922-1999) Kosuth-díjas történész, egyetemi tanár, a magyar bányászat- és kohászat-történet kiemelkedő kutatója. Ennek a rövid tanulmányának az újraközlésével emlékének kívántunk adózni. Az írás eredeti megjelenési helye az *Akadémiai Kiadó Magyar Tudomány* c. folyóiratának 1978. évi 9. száma (653-655. old.) Az ismételt publikálás engedélyezéséért a folyóirat szerkesztőségének tartozunk köszönettel. (*A szerkesztő.*)

szerte, de legerősebben a kizárólag munkabéréből élő bányamunkásságot sújtotta. A robbanással fenyegető elégedetlenséget a bányászok éllemezésének javításával enyhíteni lehetett volna, a kuruc állami vezetés azonban nem mérte fel a helyzet súlyosságát, merov elzárkózásával szinte kiprovokálta a felkelést. A kamarai igazgatás bérpolitikája, a *Hellenbach* főadminisztrátor elzárkózása ellen panaszt tevő bányászküldöttségeket *Rákóczi* nem fogadta, követeléseikkel ismételten *Hellenbachhoz* utasította őket.

1707. szeptember 23-án a bányavíz kiemelésénél foglalkoztatott lovasgazdák beszüntették a munkát. Szeptember 26-án csatlakoztak a munkabeszüntetéshez a vájárok. A sztrájk zendüléssé nőtt, és – mivel a bányaigazgatás továbbra sem hajtott engedékenységre – néhány óra alatt felkelésbe csapott át. A bányászok benyomultak *Selmecbányára*, felfegyverkeztek, elővették jelvényeiket, a zászlót és a dobot, majd miután tárgyalásaik *Hellenbach* főadminisztrátorral még most sem vezettek eredményre, erővel magukhoz vették a társládát, és kivonultak *Szélaknára*. Három napig tanácskoztak a bányászfelkelések évszázados hagyományait követve a nyitott társláda mellett, majd szeptember 30-án száztagú küldöttséget indítottak *Rákóczihoz*.

Hellenbach most katonai segítséget kért. A fejedelem táborába tartó küldöttséget a megyei felkelés feltartóztatta, és október 1-én bevonultak *Szélaknára* *Esterházy Antal* tábornok csapatai *Neumann* ezredes parancsnoksága alatt. Bányászok és katonák két napig néztek farkasszemet; *Neumann* ezredes ismételten megkísérelte rávenni a felkelőket a kapitulációra, a társláda visszaadására és a munka felvételére. Fenyegetései eredménytelenek maradtak; október 3-án a katonaság fegyverrel törte le a felkelést, a sortűz után tizenegy halott és sok sebesült maradt a helyszínen. *Hellenbach* visszaadatta a bányamester őrizetébe a társládát, és új hűségesküt tétetett a bányászokkal; ezt egy részük német, más részük vend (vagyis szlovák) nyelven mondta el.

A bányászfelkelés vérbefojtása nagy megdöbbenést keltett. *Esterházy Antal* önigazoló jelentéssel fordult *Rákóczihoz*; ő csak elrettentésül küldött a bányavárosokba katonaságot, s hogy az elrettentés vérontással járt, azért nem ő, hanem *Hellenbach* a felelős.

Bercsényi Miklós, aki talán éppen mert mindenkinél többre tartotta magát, meglepő megértést tanúsított a dolgozó egyszerű emberek bajai iránt, rezignáltan írta *Károlyi Sándornak*: „...az bányákon nem az érczet, hanem az embereket vagdalják”, *Hellenbachra* pedig legközelebbi találkozásukkor „*salve bone oeconome, latro, homicida, ruina patriae*” (üdvözöllek jó közgazda, lator, gyilkos, ha-za romlása) szavakkal támadt. Maga *Rákóczi* azonban *Hellenbach* mellé állt, a bányászfelkelést „vakmerő összeesküvés”-nek és „zendülésnek” minősítette.

Az események gazdasági és társadalmi mozgatórugói nem kívánnak bővebb magyarázatot. Bányamunkásság és bányaigazgatás az osztálytársadalmakban szükségképpen szemben áll egymással, szemben állt a császári igazgatás idején, és szemben állt a *Rákóczi-szabadságharc* alatt is. Súlyosbította a helyzetet a szabadságharc 1706-tól kezdve kibontakozó, évről-évre nyomasztóbb gazdasági válsága, amely különböző intenzitású társadalmi mozgalmakat váltott ki a hadseregben, a pénzverőházakban, a vashámorokban és a szőlőmunkás napszamosok között is. Egymást követték a sztrájkok és kisebb zendülések az ország majd minden bányavidékén. A selmecbányai felkelés tehát nem állt magában, széles körű osztályharcos megmozdulások tetőpontja volt. Ez magyarázhatja a nemesi osztályállam brutális fellépését.

A konfliktus ilyen lefolyásához azonban más tényezők is hozzájárultak. Kétségtelen, hogy a bányák korántsem váltották be azokat a reményeket, amelyeket *Rákóczi* és gazdasági tanácsadói hozzájuk fűztek. Sőt – mint legújabbban a szlovák kutatók kimutatták – a selmeci ezüstabányászat hozama a *Rákóczi-szabadságharc* éveiben alacsonyabb volt, mint akár a függetlenségi harc kitörése előtt, akár a szatmári béke után.

A bányászat elégtelenségének a mélyművelés technikai problémáinak a megoldatlansága volt a szemmel látható oka. A szatmári béke után *Hell Máté Kornél*, *Hell József Károly* és *Mikoviny Sámuel* műszaki zsenialitására és évtizedek zavartalan termelőmunkájára volt szükség a selmeci ezüstabányászat felvirágoztatásához. A technikai nehézségek legyőzését nem kérhetjük számon sem a *Hellenbach-féle* bányaigazgatáson, amelynek öt év sem állt

rendelkezésre, sem a még rövidebb ideig működő, *Bercsényi* vezette bányaügyi bizottságon. De nem is itt kell keresnünk a kuruc kori bányászat lehanyaglásának közvetlen és valódi okát, hanem a nagy politikai súlyú felekezeti ellentétekben.

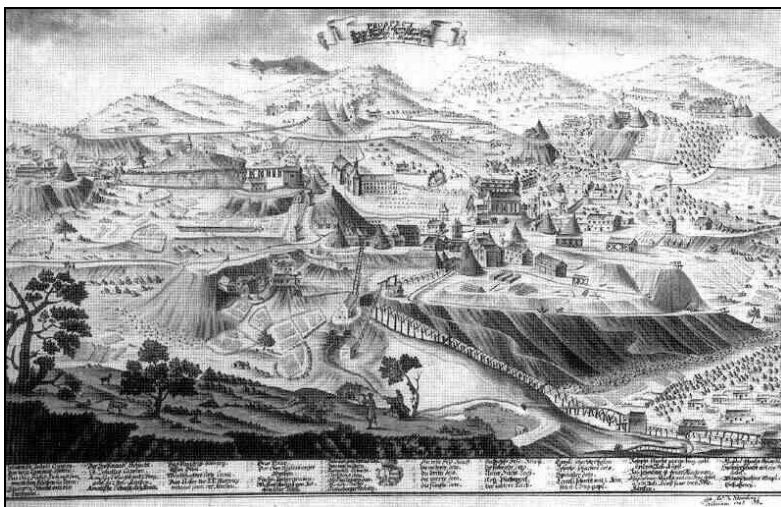
Köztudomású, hogy a *Habsburg-dinasztia* az ellenreformáció élharcosa volt. *Lipót császár* és kormánya 1670-től kezdve erőszakkal igyekezett újra katolikussá tenni *Magyarországot*. Ugyancsak köztudomású, hogy a protestánsok elnyomása és üldözése egyike volt a *Rákóczi-szabadságharcot* kiváltó okoknak. De ahol sikerült a szabadságharc előtti évtizedekben újra uralomra juttatni a katolicizmust, ott – legalábbis a protestánsokkal szemben – a *Habsburg-uralomnak* tömegbázisa is lehetett. Így volt ez a bányavárosokban, ahol a *Habsburg-kormányzat* kizárta a bányaigazgatásból a protestánsokat, s főleg a jezsuiták segítségével katolikussá tette a bányamunkásokat. A *Rákóczi-szabadságharc* viszont szükségszerűen lecserélte a bányaigazgatás császári, tehát katolikus vezetőit, és a császári időkben háttérbe szorított evangélikus bányapolgárokat állított ahelyükbe. A kuruc bányaigazgatás vezetője, *Hellenbach* főadminisztrátor is evangélikus volt. A teljes bányaigazgatást azonban nem lehetett kicserélni, nemcsak a hozzáértő protestánsok kis száma, hanem a bányaművelés folyamatosságának biztosítása miatt sem. A bányaigazgatást így felekezeti ellentétek osztották meg, a bányamunkásságot pedig jezsuita lelki vezetőik eltávolítása töltötte el nyugtalansággal.

A nemzetiségi kérdésnek viszont az ellentétek élezésében nem volt szerepe. A bányaigazgatás kizárólag németekből állt, *Hellenbach* – levelezésének tanúsága szerint – nem is értett magyarul, a bányászok németek vagy szlovákok, a felkelésüket leverő ezred katonái *Rákóczihoz* csatlakozott németek voltak, *Neumann* ezredes kuruc szolgálatban álló volt császári tiszt.

Esterházy tábornok említett öngazoló írásában a felelősséget *Hellenbachra* hárította, az előzmények ismeretében kétségkívül jogosan. Az 1707. márciusi selmezbányai bányászsztrájk során is összetűzésre került már sor *Hellenbach* és a munkások között, akik akkor köveket ragadva megfutamították a főadminisztrátort. „...*két helyen is betörték az feit, alig salválhatta magát egy lyukban*” – je-

lentette erről az incidensről nyilvánvaló gyönyörűséggel a maliciózus *Bercsényi* a fejedelemnek. Aligha vitás, hogy márciusi megaláztatásáért vett magának *Hellenbach* októberben véres elégtételt.

A kuruc állami vezetés látszólag napirendre tért a véres események fölött. *Hellenbach* – mint a bányászokkal újra letéteztetett hűségesküből kitűnik – államellenes lázadásnak tekintette a felkelést, de beírta azzal, hogy a bányászok újra felvették a munkát, további vizsgálatot nem indított. *Rákóczi* pedig bizalmáról biztosította *Hellenbachot*.

Széllakna (Windschacht) látképe a 18. század elején.

A tanulságot azonban a tragikus eseményből levonták az illetékesek. A bányamunkásság bérköveteléseit ugyan ezután sem elégtették ki, de nem engedték újra nyílt összecsapásig jutni a dolgozókat, kritikus helyzetekben élelmiszerral, vagy vásárlóértékkel bíró ezüstpénzzel kifizették a munkabér egy részét.

Rákóczi magatartásában pedig határozott fordulat következett be. 1708. március 20-án, amikor *Szomolnokról* mintegy kétszáz vándor jelent meg papjai vezetésével a fejedelem táborában, *Rákóczi* fogadta a küldöttség vezetőit, alaposan megvizsgálta panaszait, és

meggyőződött jogosultságukról. Nem küldte vissza őket – mint annak idején ismételten is a selmecebányaiakat – azokhoz a hatóságokhoz, amelyek ellen panaszt tenni jöttek, hanem már két nap múlva konferenciát tartott táborában a *Gazdasági Tanács* elnökének, *Klobusiczky Ferencnek* részvételével a „*Szomolnoki Bányászok megkárosításokról*”, elrendelte a szomolnoki bányászok bérköveteléseinek teljesítését.

Az 1707. őszi selmecebányai bányászfelkelés eseménytörténetét a magyar és a szlovák történetírás régóta tisztázta. A felkelés szélesebb gazdaság- és társadalomtörténeti keretek közé helyezése a legutóbbi évek baráti vitákban alakuló tudományos eredménye. Az összefüggések motivációja még ma sincs lezárva. A további vizsgálódások eredményességének alapfeltétele az osztályszempontok következetes, ugyanakkor sokoldalúan árnyalt érvényesítése. Erre tettünk most eddigi eredményeinket továbbfejlesztő kísérletet.²

² *Heckenast Gusztáv* folyóiratunk érdeklődési körébe tartozó gazdag életművéből azért választottuk a fenti írását, mert kevésbé ismert, mivel nem szaklapban, hanem sokféle tudományos témát népszerű formában közreadó folyóiratban jelent meg. A szerző a kérdéssel bővebben is foglalkozott *Az 1706–1708. évi bányászmozgalmakról* c. tanulmányában. (*Rákóczi-tanulmányok*. Szerk. Köpeczi Béla, Hopp Lajos, R. Várkonyi Ágnes. Bp. 1980. Akadémiai Kiadó, 79–85. old.) (*A szerkesztő.*)

Melléklet

Dr. Heckenast Gusztáv bányászat- és kohászat-történeti munkáinak bibliográfiája

Könyvek

- Fegyver- és lőszergyártás a Rákóczi-szabadságharcban.* Bp. 1959. Akadémiai Kiadó, (Értekezések a történeti tudományok köréből. Új sorozat 13.)
- Fejedelmi (királyi) szolgálónépek a korai Árpád-korban.* Bp. 1970. Akadémiai Kiadó, 135 old. (Értekezések a történeti tudományok köréből. Új sorozat 53.)
- A magyarországi vaskohászat története a feudalizmus korában. A XIII. század közepétől a XVIII. század végéig.* Bp. 1991. Akadémiai Kiadó,
- A Habsburgok gazdaságpolitikája a 17–18. században.* Bp. 1991. MTA Történettudományi Intézete, 23 old. (Előadások a Történettudományi Intézetben 17.)

Könyvrészletek

- Bevezetés; A magyarországi vaskohászat története a XIII. század közepéig. = Heckenast Gusztáv – Nováki Gyula – Vastagh Gábor – Zoltay Endre: *A magyarországi vaskohászat története a korai középkorban. (A honfoglalástól a XIII. század közepéig.)* Bp. 1968. Akadémiai Kiadó, 7–11.; 131–171.
- Előszó (Társszerző: Ember Győző.); Bányászat és ipar. Ipar. Bányászat és ipar. Bányászat és ipar manufaktúra-korszakunk első szakaszában. = *Magyarország története 1686–1790.* I–II. köt. Bp. 1989. Akadémiai Kiadó, 17–22.; 112–124. és 1315–1317.; 265–269. és 1343.; 627–641. és 1400–1403.; 985–1022. és 1461–1468. (Magyarország története tíz kötetben 4/1–2.)
- A vaskohászati innovációk lehetőségei és akadályai Magyarország történetében a középkortól a 18. század végéig. = *Műszaki innovációk sorsa Magyarországon. (Malomipar – vaskohászat – textilipar.)* Bp. 1995. Akadémiai Kiadó, 141–170. old.

Tanulmányok

- A besztercebányai bányászfelkelés (1525–1526). = *Századok* 86. 1952. 364–396. old. Orosz rezümé 500., francia rezümé 504–505. old.
- Banskobystrické banícke povstanie 1525–1526. = *Historický Časopis* 2. 1954. 71–104. old. [A *Századok* 1952. évfolyamában megjelent tanulmány szlovák fordítása.]
- A murányvölgyi vashámoros céh szabályzatai. (1585–1713–1755.) = *Történelmi Szemle* 1. 1958. 430–447. old.
- Adatok a vaskohászat történetéhez Magyarországon a XVIII. sz. elején. Bp. 1960. 22 old. (Kohászati Történeti Bizottság Közleményei 3. Különlenyomat az Értekezések a történeti tudományok köréből. Új sorozat 13. sz. füzethez.)
- A feudális kori magyarországi vaskohászat historiográfiája. = *Történelmi Szemle* 4. 1961. 123–129. old. – Különlenyomat: Bp. 1960. (Kohászati Történeti Bizottság Közleményei 10.)
- Lányi Pál. (A magyarországi korai kapitalizmus történetéhez.) = *Történelmi Szemle* 5. 1962. 18–36. old.
- A vaskohászat története Magyarországon a honfoglalástól a XVIII. század közepéig. = *Kohászati Lapok* 95. 1962. 330–334. old. – Különlenyomat: Bp. 1962. 7 old. (Kohászati Történeti Bizottság Közleményei 23.)
- Das Eisenhüttenwesen in Ungarn am Anfang des 18. Jahrhunderts. = *Acta Historica* 9. 1963. 155–177. old.
- Die Verbreitung des Wasserradantriebs im Eisenhüttenwesen in Ungarn. = *Nouvelles études historiques publiées à l'occasion du XIIe Congrès International des Sciences Historiques par la Commission Nationale des Historiens Hongrois*. Bp. 1965. Akadémiai Kiadó, 159–179. old.
- A kora-árpadkori magyar vaskohászat szervezete. = *Történelmi Szemle* 9. 1966. 135–161. old.
- Eisenverhüttung im Burgenland und Westungarn im 10 bis 13. Jahrhundert. = *Burgenländische Heimatblätter* 29. Eisenstadt, 1967. H. 2. 55–65. old.
- Magyarország ipara 1726-ban. = *Történelmi Szemle* 14. 1971. 320–329. old.
- Fazola Henrik emlékirata a diósgyőri vasmű alapításáról 1777-ből. = *Teknikatörténeti Szemle* 6. 1971–1972. Bp. 1973. Országos Műszaki Múzeum, 87–93. old.

- Iparfejlődés a Habsburg-birodalom osztrák és cseh tartományaiban a XVIII. században. (1670–1790.) = *Történelmi Szemle* 16. 1973. 188–207. old.
- Adatok a magyarországi öntészet történetéhez. A vasöntészet kezdete Magyarországon. (Öntöttvas táblák a XVI–XIX. századból.) (Társszerző: Kiszely Gyula.) = *Bányászati és Kohászati Lapok. Öntöde* 24. 1973. 229–238. old.
- A magyarországi ipar a XVIII. században és a bécsi gazdaságpolitika. = *Történelmi Szemle* 17. 1974. 502–506. old.
- Helytörténet és ipartörténet a Rákóczi-kori kutatásban. = *Rákóczi-kori tudományos ülésszak. 1973. szeptember 20–21.* Szerk.: Molnár Mátyás. Vaja, 1975. Vay Ádám Múzeum Baráti Köre, 96–100. old.
- Eisenverhüttung in Ungarn im 9.–14. Jahrhundert. In: *La formation et le développement des métiers au Moyen Age (Ve–XIVe siècles).* = *Colloque international organisé par le comité des recherches sur les origines des villes tenu à Budapest 25–27 Octobre 1973.* Sous la direction de László Gerevich et Ágnes Salamon. Bp. 1977. 85–95. old.
- Objavienie sa železného hámrú na Slovensku a jeho rozšírenie. = *Z dejín vied a techniky na Slovensku VIII.* Bratislava, 1977. Veda, 45–72. o.
- Soziale Bewegungen der Bergleute in der Slowakei am Anfang des 18. Jahrhunderts. = *Zborník Slovenského banského múzea VIII.* Banská Štiavnica, 1977. 205–211. old.
- Az 1707. évi selmezbányai bányászfelkelés. = *Magyar Tudomány* 85. (Új folyam 23.) 1978. 9. 653–655. old.
- Középkori vaskohászatunk levéltári források alapján. = *Bányászati és Kohászati Lapok. Kohászat* 111. 1978. 97–105. old.
- Länderberichte zur Industriearchäologie: Ungarn. = *SICCIM: II. Internationaler Kongreß für die Erhaltung technischer Denkmäler.* Bochum, 1978. 80–83. old.
- Industriearchäologische Fragestellungen zur Geschichte des Eisenhüttenwesens in Ungarn. = *SICCIM: II. Internationaler Kongreß für die Erhaltung technischer Denkmäler.* Bochum, 1978. 203–208., 390–391. old.
- Az 1706–1708. évi bányászmozgalmakról. = *Rákóczi-tanulmányok.* Szerk. Köpeczi Béla, Hopp Lajos, R. Várkonyi Ágnes. Bp. 1980. Akadémiai Kiadó, 79–85. old.
- A vashámor elterjedése Magyarországon. (14–15. század.) = *Történelmi Szemle* 23. 1980. 1–29. old.

- Die Produktionsverhältnisse des Eisenwesens im mittelalterlichen Ungarn. = *Études Historiques Hongroises 1980. publiées à l' occasion du XVe Congrès International des Sciences Historiques par la Commission Nationale des Historiens Hongrois*. Bp. 1980. I. köt. 235–254. old.
- A vaskohászat Magyarországon a feudalizmus évszázadaiban. = *Bányászati és Kohászati Lapok. Kohászat*. 114. 1981. 472–475. old.
- Erdély technikai műveltsége Bethlen Gábor korában. = *Századok* 115. 1981. 731–736. old.
- Das Volumen der Eisenproduktion in Ungarn in den 1780er Jahren. = *Hornická Příbram ve vědě a technice. Sekce Báňské zákonodárství a hornictví v minulosti*. Příbram, 1981. 137–147. old.
- Vaskohászat, vasbányászat a feudalizmusban. = *Bányászati és Kohászati Lapok. Bányászat*. 115. 1982. 46–49. old.
- Das Eisenwesen im mittelalterlichen Ungarn. Die Produktions- und Eigentumsverhältnisse. = *Der Anschnitt* 35. Bochum, 1983. 3. sz.
- Der Zustand und die Entwicklung der Industrie in Ungarn zur Zeit Maria Theresias. = *Jahrbuch für österreichische Kulturgeschichte* X. 1984. 235–236. old.
- A török hódítás és a felső-magyarországi vasipar. = *V. Kézművesipartörténeti szimpózium*. Veszprém, 1984. november 20–21. Szerk. Nagybakay Péter, Németh Gábor. Veszprém, 1985. 45–48. old.
- A vaskohászat technikai szintje Magyarországon a 16–18. században. (A vasöntés megjelenése és a nagyolvasztók elterjedése.) = *Századok* 119. 1985. 917–940. old.
- Magyarország vastermelése II. József korában. = *Századok* 120. 1986. 1040–1094. old.
- Magyarország vasércbányászata és vastermelése 1526-tól a 18. század végéig. = *Közlemények a magyarországi ásványi nyersanyagok történetéből* III. Szerk. Zsámboki László. Miskolc, 1987. 129–162. old.
- Magyarország bányászata és ipara a XVII. század végén. = *Gazdaság és mentalitás Magyarországon a török kiűzésének idején*. (Szécsény, 1985. december 3–4.) Szerk. Praznovszky Mihály, Bagyinszky István-né. Salgótarján, 1987. 79–84. (Discussiones Neogradienses 4.)
- Sozialtypen der Unternehmer im Eisenhüttenwesen in Ungarn: XIV–XVIII. Jahrhundert. = *Acta Historica* 34. 1988. 217–224. old.
- Új üzemi formák Magyarországon a XVII–XVIII. század fordulóján. = *Előadások és tanulmányok a török elleni visszafoglaló háborúk történetéből. 1686–1688*. Szerk. Szita László. Pécs, 1989. 295–302. o.

- Eisenhüttenwesen und Umweltgestaltung in Ungarn im 14.–18. Jahrhundert. = *Études Historiques Hongroises 1990 publiées à l'occasion du XVIIe Congrès International des Sciences Historiques par le Comité National des Historiens Hongrois. Environment and Society in Hungary*. Edited by Ferenc Glatz. Bp. 1990. III. köt. 113–121. old.
- Der Anteil des Deutschtums in der technischen Entwicklung des oberungarischen Eisenhüttenwesens vom 13. bis Ende des 18. Jahrhunderts. = *Südostdeutsches Archiv* 22/23. 1989/1990. 112–121. old.
- Adatok Agricola recepciójáról a 16. századi Magyarországon. = *Agricola évszázada. Georgius Agricola (1494–1555) születésének 500. évfordulója alkalmából tartott ülészek előadásai. Miskolci Egyetem, 1994. június 29.* Szerk. Zsámboki László. Miskolc, 1994. 57–60. old. (Közlemények a magyarországi ásványi nyersanyagok történetéből IV.)
- A felső-magyarországi bányavárosok kora újkori lehanyaglásának okai. = *Város és társadalom a XVI–XVIII. században. A Miskolci Egyetem történettudományi tanszékeinek konferenciáján elhangzott előadások anyaga.* Mályi, 1992. december 15–16. Szerk.: Bessenyei József, Fazekas Csaba. Miskolc, 1994. 45–47. old. (Studia Miskolciensia I.)
- Zur Geschichte des Technologietransfers von Deutschland nach Ungarn im Eisenhüttenwesen (14. bis 18. Jahrhundert). = *Technologietransfer und Wissenschaftsaustausch zwischen Ungarn und Deutschland. Aspekte der historischen Beziehungen in Naturwissenschaft und Technik.* Herausgegeben von Holger Fischer und Ferenc Szabadváry Regensburg, 1995. Südost-Institut, 59–69. old. (Südosteuropäische Arbeiten 94.)
- II. Rákóczi Ferenc Udvari Gazdasági Tanácsa. (Consilium Aulico-Oeconomicum.) = *A gazdaságtörténet kihívásai. Tanulmányok Berend T. Iván 65. születésnapjára.* Szerk. Buza János, Csató Tamás, Gyimesi Sándor. Bp. 1996. 61–68. old.
- Fejjedelmi szolgálonépek. = *A honfoglaló magyarság állama, kultúrája és az ősi vastermelés. I. Konferencia.* Somogyfajs, 1997. Kézirat. Szerk. Stamler Imre. Dunaújváros, 1997. 93–103. old.

Recenziók

- Radomír Pleiner: Základy slovanského železářského hutnictví v českých zemích. A szláv vaskohászat alapjai Csehországban. (Praha, 1958. Československá akademie věd. Monumenta Archaeologica. Tom. VI. 336 lap, 68 ábra, 32 tábla és 5 térkép.) = *Történelmi Szemle* 3. 1960. 149–151. old.

- Dokumenty k baníckemu povstaniu na Slovensku (1525–1526). Na vydanie pripravil Peter Ratkoš. (Bratislava, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied. 1957. 560. Slovenský historický archív. Zväzok I.) Dokumentumok a szlovákiai bányászfelkeléshez (1525–1526). = *Századok* 95. 1961. 184–187. old.
- A Kohászati Történeti Bizottság Közleményei. Szerkeszti: Kiszely Gyula. (1–7. sz. Budapest. 1960.) = *Századok* 95. 1961. 431–432. old.
- Jozef Vlachovič: Slovenská meď v 16. a 17. storočí. (Bratislava, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied. 1964. 328.) A szlovákiai réz a 16–17. században. = *Századok* 99. 1965. 950–951. old.
- Friedrich Klemm: Kurze Geschichte der Technik. Freiburg, 1961. 191 (Herder-Bücherei. Band 106.) = *Technikatörténeti Szemle* 1. 1962. 248–249. old.
- Radomír Pleiner: Staré evropské kovárství. Stav metalografického výzkumu. (Praha, Nakladatelství Československé akademie věd. 1962. 331+LXVI tab.) Régi európai kovácmesterség. A metalográfiai kutatás állása. = *Századok* 98. 1964. 576–578. old.
- Rolf Sprandel: Das Eisengewerbe im Mittelalter. (A vasipar a középkorban.) Anton Hiersemann, Stuttgart, 1968. XII+463, 25 táblázat, 7 diagram, 5 térkép. = *Technikatörténeti Szemle* 5. 1968–1970. 308–309. old.
- Mieczysław Radwan: Rudy, kuźnice i huty żelaza w Polsce. (Vasércék, hámorok és olvasztókohók Lengyelországban.) Warszawa, 1963. 268 old. = *Technikatörténeti Szemle* 5. 1968–1970. 310–311. old.
- Pavel Hapák: Dejiny železiarského priemyslu na Slovensku od konca 18. storočia do roku 1867. (A vasipar története Szlovákiában a 18. sz. végétől 1867-ig.) = *Technikatörténeti Szemle* 5. 1968–1970. 311–312. old.
- Ekkehard Westermann: Das Eislebener Garkupfer und seine Bedeutung für den europäischen Kupfermarkt 1460–1560. (Köln–Wien. Böchlaug Verlag. 1971. 373) Az eislebeni finomított réz és jelentősége az európai rézpiacon 1460–1560. = *Századok* 106. 1972. 1161–1162. old.
- Pataki József: A csíki vashámor a XVII. század második felében. (Csíkszereda, 1971. 120.) = *Századok* 108. 1974. 743. old.
- Das Goldene Bergbuch (Schemnitz) (Kremnitz) (Neusohl). Herausgegeben von Jozef Vozár. Zlatá kniha Banícka (Banská Štiavnica) (Kremnica) (Banská Bystrica). Na vydanie pripravil a preložil Jozef Vozár. Veda, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied. Bratislava, 1983. (Monumenta Slovaciae Montanistica). 264 l. A selmecsányai aranykőnyv. = *Századok* 120. 1986. 768–769. old.

- Montanwirtschaft Mitteleuropas vom 12. bis 17. Jahrhundert. Stand, Wege und Aufgaben der Forschung. Bearbeiter: Werner Kroker, Ekkehard Westermann. Bochum 1984. 223 S. (Der Anschnitt. Zeitschrift für Kunst und Kultur im Bergbau. Beiheft 2.) Közép-Európa bányagazdasága a 12–17. században. = *Századok* 120. 1986. 1137–1139. old.
- Csiffáry Gergely: Manufaktúrák és céhen kívüli ipar Heves megyében. Eger, 1996. 389 o. = *Századok* 131. 1997. 291. old.
- Rosta István: Fejezetek Magyarország technikátörténetéből. (Szent István korától a XX. századig.) Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest 1995. 367 o. = *Századok* 131. 1997. 803–804. old.

Nekrológok

- Paulinyi Oszkár (1899–1982) = *Századok* 116. 1982. 1365–1366. old.
- Paulinyi Oszkár (1899–1982) = *Történelmi Szemle* 27. 1984. 504–505.o.

Ismeretterjesztő írások

- A vaskohászat kezdetei Magyarországon. = *Élet és Tudomány* 21. 1966. 1491–1494. old.
- A középkori magyar bányajogról. „Mit neveztek kukszának?”. = *Olvastam valahol... III. Történészek a Rádió ismeretterjesztő műsoraiban. Benda Kálmán és Kerekes István műsora.* Bp. 1988. 61–65. old.
- Vaskohászat és természetátalakítás. Magyarország, 16–18. század. = *Historia* 14. 1992. 7. sz. 12–14. old.
- A felzárkóztatás jegyében. Gazdaságpolitika a 17–18. századi Magyarországon. = *Rubicon* 3. 1992. 6. sz. 22–25. old.

Dr. Böckh Hugó
***Geológia (II. Stratigrafia)* című könyvének**
földtörténeti és telepismerettani tanulságai

DR. VITÁLIS GYÖRGY

Dr. Böckh Hugó m. kir. bányatanácsos, a selmecbányai *M. K. Bányászati és Erdészeti Főiskolán* az ásvány-, föld-, őslénytan és telepismerettan rendes tanára: *Geológia. Tankönyv főiskolai hallgatók számára II. kötet Stratigrafia (zoopaleontológiai áttekintéssel)* című könyve *Joerges Ágost özvegye és fia* kiadásában 897 oldalon, 853 ábrával és 40 táblával 1909-ben jelent meg *Selmecbányán* (BÖCKH H., 1909).

Ez a könyv méltó folytatása Szerző 1903-ban megjelent *Geológia (I. Általános geológia)* című művének (BÖCKH H., 1903), melyet megjelenése 100. évfordulóján a *Földtani Közlöny* 2004. évi 134. évf. 3. számában méltattunk (VITÁLIS Gy., 2004.)

Dr. Böckh Hugó Geológia II. kötetéről a *Földtani Közlöny* 1909-ben megjelent XXXIX. kötete 5. füzetének 409-412. oldalán – v. – jelzettel, valamint a *Bányászati és Kohászati Lapok* ugyancsak 1909. évi, 49. kötete 51-54. oldalán *dr. Papp Károlytól* találunk korabeli ismertetést (PAPP K., 1909).

Ez a könyv *dr. Szabó József* 1883-ban megjelent *Geologia kiváló tekintettel a petrografiára, vulkánosságra és hidrografiára* című, első magyar nyelvű könyvében (SZABÓ J., 1883) szereplő áttekintő sztratigrafiát követően az első, ugyancsak magyar nyelvű összefoglaló mű, amely apaleontológiai összefoglaló mellett a sztratigrafiát is kimerő részletességgel teszi közkincsé.

Előszava első mondatában leírja, hogy „*Ez a könyv az első kísérlet arra, hogy részletesebben tárgyalva magyar nyelven adja a magyarországi és a fontosabb külföldi lerakódások stratigrafiá-*

ját.” Miként dr. Papp Károly ismertetőjében írja: „ez a kísérlet fényesen sikerült. Nagysuri Böckh Hugó tanár olyan kimerítő, alapos és minden apró részletet felölelő Stratigráfiát írt, hogy az díszére válik a magyar geológiai irodalomnak.” (PAPP K., 1909)

A „I. Paleontológiai áttekintés” című bevezetésben, amelyet az első magyar nyelvű őslénytannak is tekinthetünk, az állatokat 8 törzsre osztja. Ezek közül 1 a protozoákhoz, 7 a metazoákhoz tartozik. Az egyes törzsek, amelyek sorrendjét a könyv követi, a következők: *Protozoák*. I. Protozoa vagy őssállatok. *Metazoák*. II. Coelenterata [szivacsok és csalánállatok]. III. Vermes vagy férgek. IV. Molluscoidea vagy puhatestűekhez hasonlóak. V. Echinodermata vagy tüskésbőrűek. VI. Mollusca vagy puhatestűek. VII. Arthropoda vagy ízeltlábúak. VIII. Vertebrata vagy gerincesek.

Az egyes állattörzseken és osztályokon belül a ma élő formákból, azok felépítéséből, valamint fejlődéstörténetéből kiindulva, azokat ismertetve vezeti rá az olvasót az őslénytani szemléletnek és adottságoknak megfelelő látásmódra. Mindenütt megadja az egyes ősmaradványok rétegtani, illetve korjelző szerepét. A 396 ábrával és XXV táblával ellátott paleontológiai rész a könyv kerekén 1/3-át teszi ki. Ábraanyagával is kiválóan szemlélteti azt az alapvető tudásanyagot, amelyet a főiskolások, illetve az érdeklődő szakemberek számára fontosnak és érdemesnek tart.

A könyv 2/3-mad részét kitevő, 457 ábrát és 25 táblát tartalmazó „II. Stratigráfia” az I. Archei vagy azói kor, II. Eozói kor, III. Paleozói kor, IV. Mezozói kor, valamint V. Kenozói kor sorrendben tárgyalja a földtörténeti eseményeket.

A jelen emlékezésben Böckh Hugó művét a *Stratigráfia* egyes fejezeteiben tallózva, azok néhány földtörténeti érdekességét, valamint a külföldi, illetve a magyar telepismeretani adottságát kiemelve tekintjük át.

Megjegyezzük, hogy ismertetésünk során a száz évvel ezelőtti, a könyvben szereplő megnevezéseket használjuk.

Az I. Archei vagy azói kor ismertetésekor leírja, hogy „Mérhetetlen időig tarthatott, míg végre a folyton előrehaladó hűlés és az egymásra halmozódó üledékek és eruptív kőzetek oly vastag burkot hoztak létre, hogy a kitörések már nem nyilvánultak oly ele-

mi erővel, hogy a földkéreg relatíve stabilisabb állapotba jutott és végre az élet kifejlődésére is megvoltak a föltételek.”

Az Alpok kristályos paláit 3 csoportba osztja: „Az alsó csoportot gneisszerű kőzetek, a középsőt főképp gránáttartalmú csillámpalák képezik, míg a felső rendkívül változatos és kvarcos fillitek-ből, meszes fillitekből és meszes, agyagos fillitekből áll.”

A fejezet végén – mint a továbbiakban is – gazdag irodalomjegyzéket közöl.

Dr. Böckh Hugó (1874 – 1931).

A II. Eozói kor „Képződményei csak elvétve tartalmaznak szerves maradványokat. Bármennyire sajnálatos körülmény is ez a tudomány szempontjából, könnyen érthető, ha tekintetbe vesszük, hogy mily sokféle metamorfizáló hatásnak voltak e kőzetek alávetve.”

A fejezet végén külföldi példákkal táblázatban közli az eozókum néhány előfordulását.

A *III. Paleozóoi kor* tárgyalása során, számos ábrával illusztrálva bemutatja a *kambrium* állat- és növényvilágát, az egyes kifejlődési területeket (az *Atlanti-óceán* északi része, a *Csendes-óceán* és az *Indiai-óceán*) és taglalja azok lerakódásait, melyeket a fejezet végén *Frech*¹ és mások után táblázatban foglal össze. Itt és a paleozóikum további korainál is *Frech* után ösföldrajzi térképeket közöl.

A *szilur* általános taglalása után – miként a további korokban is – ismerteti az állat- és növényvilágot és az egyes kifejlődési területeket, úgymint az északi Atlanti, a balti, a mediterrán, valamint a pacific provincia szilurját. A szilur, majd a devon főbb előfordulásainak taglalását, illetve összehasonlító táblázatát *Frech* és mások alapján táblázatban is közzé teszi.

Az eurázsiai és az amerikai provincia *devonja* után összefoglalja a *kambrium*, a *szilur* és a *devon* képződmények alpesi, valamint a *devon* magyarországi előfordulásait.

Megemlíti, hogy az „*eisenerzi vasérc előfordulás egy része devon korú meszek, az ún. saubergi meszek átalakulásából jött létre.*”

Megemlíti a *Kis-Kárpátok* sziget-hegységeiben *Hofmann Károly* által *Sámfalva*, *Egyházásfüzes* és a *Vas megyei Sóskút* környéki kristályos palákra települt agyagpalát, dolomitos meszet és mészpalát, melyeknek kőületei a középső devonra utalnak. – Ezen kívül ismerteti a *lajta-hegységi Szarvkő* környéki kvarcitokat, dolomitokat és a rájuk következő dolomitos mészkövet. *Roth Lajos* a kvarcitokat az alsó, a dolomitot és a meszet a középső-devonba sorolja.

A *karbon-* vagy *kőszén-korszak* hatalmas állat- és növényvilága bemutatását, valamint az alsó- és a felső-karbon részletes taglalását követően áttekinti az *Alpesek* karbonját, majd magyarországi képződményeit.

A *Keleti-Alpesek* centrális öve a felső-karbonban legnagyobb részt szárazulatot alkotott, amelynek partjain és mélyedéseiben néhol széntartalmú rétegek rakódtak le.

¹ *Frech, Fritz* (1861-1917) német geológus és paleontológus.

Rendkívül érdekes a *Keleti-Alpesek ún. grauvake öve*, mely a *Keleti-Alpesek* centrális öve és az északi mészkőöv között terül el. E vonulat bőségesen tartalmaz különböző ásvány-összejöveteleket: vasércet (*Erzberg*), kovandot, grafitot (*Leimergraben, Kaisersberg*), magnezitet (*Sunk, Oberthal, Veitsch*), szteatitpalákat (*Mauthern*), és e tekintetben rendkívül hasonlít a *Szepes-Gömöri Érc-hegység* érctermő sorozatához. Ezek keletkezését a gránitintruziókkal és az azokat kísérő egyéb eruptív kőzetekkel kapcsolatos termális hatásokkal magyarázza.

„Az alsó karbon kőzetei rendkívül sok érctermőt tartalmaznak, a melyeket a Szepes-gömöri Érc-hegység területén a felső karbon, a perm és a triasz kőzeteiben is megtalálhatunk.”

„A Szepes-gömöri Érc-hegység érceléire jellemző, hogy azoknak rendkívül nagy csapásmenti kiterjedésük van és a telérek csapása parallel azokkal a törésekkel, melyeket a hegység csapásirányával párhuzamosan annak peremén ki lehet mutatni.”

A karbon meszek és dolomitok *Nyustya – Jolsva* és *Lubenjik* térségében – ugyancsak a hasadékrendszer mentén feltörő termák hatására – magnezitté, *Dobsinán* helyenként vaspáttá alakultak át.

„A telérek kiterjedésére például szolgálhat az az antimonit vonulat, mely *Rozsnyótól* a *Csucsomi* völgyben kezdődve *ÉK-i*, majd *DK-i* csapással *Aranyidáig* követhető, vagy az a vasércvonulat, amely a *Vashegytől* egészen [*Felső*] *Dernáig* követhető a felső karbon és a perm kvarcitjaiban és homokköveiben.”

A magnezit az ércelérekkel együtt a hasadékrendszerek mentén feltörő hidrotermák hatásának eredménye.

Szendrő és *Edelény* táján a karbon agyagpalákból, grafitos, illetve antracitos palákból, meszekből meg dolomitokból áll.

A felsőkarbon a *Krassó-Szörényi* hegységben *Újbányánál* és *Resica* mellett fejtésre érdemes széntelepeket is tartalmaz, így *Újbányánál* és *Resicától* keletre, *Szekulon* és *Renaulbon*.

Az újbányai előfordulás mintegy 1 km hosszú és 0,5 km széles, és a főtelepet perm időszi porfir fedi. A két széntelep közül az egyiket *Duna-*, a másikat *Vencel-telepnek* hívják. A széntelepek hol közelednek, hol távolodnak egymástól, és néha a két telep egyesül.

A *Frech* és mások által készített táblázatban a külföldiek mellett a magyarországi alsó- és felső-karbon kőzetkifejlődéseket is feltünteti.

A *diasz* vagy *perm* tárgyalása során ismerteti az északi félgömb diaszkorú üledékeit, a diasz középtengerének lerakódásait és a déli kontinens diaszát, valamint az *Alpesek* és *Magyarország* diaszkorú üledékeit.

Magyarország területén a *Krassó-szörényi hegységben* ismeretek alsó-diaszkorú lerakódások, melyek szoros összefüggésben állnak a felső-karbonnal.

„*Igen hatalmas a perm a Mecsek hegységben, hol nemrég több száz méter mély fúrólukukat mélyesztettek.*” Megemlíti a *Böckh János* által talált, *Heer* és *Tuzson* által feldolgozott kővágószőlősi rétegek neumarki flóráját.

„*A Szt.-Jakabhegyi homokkő nagyrészt a triaszba, de részben talán még a permbe tartozik, annak legfelső rétegeit képezve.*”

A *Nyugati- és Középső-Kárpátok* permkorú lerakódásai csak az úgynevezett szubtátrai övben vannak meg, míg a belső övben a *Szepes-Gömöri Érchegység* karbon közeteire tetemes kvarcit, kvarcitpala és homokkő-összlet települ.

Végül a *Bihar-hegység* és a *Kodru-Móma* területén nagy kiterjedésben található homokkő és konglomerát minden valószínűség szerint a permbe sorolandók.

A *IV. Mezőzói kor* bevezetésében összefoglalóan jelzi, hogy „*A mezozói kor faunája és flórája lényegesen eltér a paleozóikum faunájától és flórájától.*”

„*Az állatok közül elsősorban az ammonitesek és a belemnitesek szabják meg e kor faunájának jellegét.*” A reptiliák erős kifejlődése is jellemző, míg a madarak és az emlősök első előfutáraival találkozunk.

A mezozóikum üledékei jóval nyugodtabb településűek, mint a korábbi képződmények, s a kőzetek sokkal kevésbé kristályosak, a vulkáni tevékenység általában meglehetősen gyenge volt.

A *triászt* az előző fejezetekhez hasonló felépítésben tárgyalja. A triász tengereit és szárazulatait *Lapparent*² és mások után térképen szemlélteti.

² *Lapparent, Albert Auguste Cochon de* (1839-1908): francia geológus.

Emeletenként részletesen leírja az óceánikus triász képződményeit, a *Keleti-* és a *Nyugati-Alpesekre* bontva.

A *Keleti-Alpesek* alsó-triászában a meszes és dolomitos üledékek dominálnak, só és gipsz található bennük. A középső-triász anizuzsi emeletének werfeni paláiban ugyancsak gipsz és só települ.

A középső-triász emeletéből a *Karavankákban* és *Lombardiában* érc tartalmú dolomitokat említ. Ezeket *Lombardiában dolomia metalliferának* nevezik.

A felső-triász karni emeletében, *Karinthiában* a márgás jellegű raibli rétegek ólom- és cinktartalmú dolomitra települnek.

Az osztrák *Elő-Alpesek* lunzi homokkővében 2 m vastagságot elérő széntelepek fordulnak elő.

A *Nyugati-Alpesek* triász karni emeletét dolomit, mész, homokkő, grauvakke és gipsz képviseli.

Az óceánikus triász üledékei *Magyarországon* nagy elterjedésben ismeretesek. A *Magyar Középhegységben* a *Bakony* alpesi típusú triászával részletesen foglalkozik. Vázolja a *Vértes – Gerecse* és a *Buda – Kovácsi-hegység*, valamint a *Mecsek hegység* ugyancsak alpesi jellegű triászát.

Egészen más típusú a *Nyugati-* és a *Központi-Kárpátok* triász, hasonlóan a *Nyugati-Alpok* és *Felső-Szilézia* bizonyos szintjeihez, ahol az alpesi és germán típus keveredése észlelhető. A *Keleti-Kárpátok* triász ismét más.

„A *Krassó-szörényi hegységben* a triász csak izolált foltok alakjában ismeretes, míg a *Bihar tömegében* és a *Mómában* az alsó triász hiányzik és csak a középső és felső triász van meg.”

Röviden vázolja az *Orientális szárazulat* és *Európa* egyéb alpesi jellegű triász lerakódásait, valamint *Ázsia*, az ausztráliai szigetek és *Észak-Amerika* óceánikus triászát.

Végül sort kerít a kontinentális triász ismertetésére.

A németországi alsó-triászt tarka homokkő, a középső-triászt kagylómész, a felső-triászt *keuper* néven tartják számon. A kagylómész középső részében gipsz, anhidrit és kősó, a keuper középső- vagy gipszkeuper részében ugyancsak bőséges gipszképződés történt.

A triász világviszonylatban főbb előfordulásainak összehasonlító táblázatában a nálunk legrészletesebben tanulmányozott *Bakony* triászát is szerepelteti.

A *jura* három szakaszát mint alsó-, középső- és felső-jurát az angol köfajtók munkásainak elnevezésével mint liászt, doggert és malmot különböztetik ma meg.

A *jura* tengereinek és szárazulatainak *Neumayr*³ és *Lapparent* után közölt vázlatos térképe alapján is szembetűnik, hogy „A liász lerakódásai sokkal kisebb területet foglalnak el, mint a *jura* magasabb szintjeinek lerakódásai.” A doggerrel hatalmas transzgreszió kezdődik, a malm végével újra visszahúzódik a tenger.

Közép- és Nyugat-Európa juráját a liász, a fekete- vagy alsó-jura, a dogger, a középső vagy barna *jura*; és a malm felső- vagy fehér-*jura* szerinti taglalásban, gazdag ősmaradvány-anyaggal, három külön táblázatban is szemlélteti. A *jura* néhány főbb külföldi előfordulását nagy összehasonlító táblázatban közli.

A Kárpátok jurájáról szólva megjegyzi, hogy a *Nyugati*- és a *Központi-Kárpátokban* megszakítás nélkül üledetek le a *jura* kőzetei, míg a *Keleti-Kárpátokban* diszkordanciák vannak.

A Magyar Középhegység túladunai [dunántúli] részében a *jura* teljesen alpesi kifejlődésű.

Utal *Böckh János* munkásságára, melyet a *Déli-Bakonyban* végzett: a liászt, a középső-doggert és a felső-jurából a tithon emeletet mutatta ki.

Az *Északnyugati-Bakonyban Koch Antal* tanulmányai szerint a liász kőzetei azonosak a déli-bakonyival, a doggert még sikerült kimutatni, míg a tithonból a strambergi rétegek szerepelnek.

Az *Északkeleti-Bakonyban [Bakony]Csernye* mellett vannak gazdag cephalopodás faunájú *jura* lerakódások. Az itt *Hantken* és *Semsey* által gyűjtött anyagot *Prinz Gyula* dolgozta fel. Itt a középső-liászt, a felső-liászt, az alsó-doggert és a malmot lehetett kimutatni.

A *Vértes – Gerecse* jurakorú lerakódásainak ismeretét főleg *Hantken* és *Hofmann* munkáinak köszöni.

³ *Neumayr, Melchior* (1845-1890): osztrák paleontológus.

A Magyar Középhegység túladunai [dunántúli] része (Déli-Bakony, Északi-Bakony, Északkeleti-Bakony, Vértes – Gerecse) juráját táblázatban is közli.

A Mecsek hegység jurája főleg gazdag széntelegei miatt figyelemre méltó. „E képződmények ismeretét Böckh János, Hofmann és Peters tanulmányainak köszönjük.” A széntartalmú rétegösszlet vastagságát 800 méterre teszi, melyben mintegy 180 szénteleg van, s közülük 28 érdemes fejtésre. Megjegyzi, hogy Pécs közelében a széntartalmú rétegösszlet felsőbb részei elmosódtak, és „az alsó liász rétegeire itt közvetlenül az alsó mediterrán következik.”

A széntartalmú liász rétegek a hegység déli peremén, Pécs mellett Szabolcs, Somogyon és Vasason, az északi peremen Szászvár és Váralja határában ismertek.

A jura lerakódásokat eruptív kőzetek törik át, melyek mentén a szén kokszosodott.

„A Krassó-szörényi hegység széntartalmú liász lerakódásai két [szerkezeti boltozatot, két brachiantiklinális] vonulatot alkotnak.”

A nyugatibb Resicától [Új]Moldováig, a keletibb Karánsebes környékéről Orsova, Szvinyica és Berzászka [= Drenkova] térségéig követhető.

A nyugati vonulatban a dománi és a stájerlak-aninai szénelőfordulás alsó-liász korú, míg a keleti vonulatban, Drenkovánál található szén a középső-liászba sorolandó.

A [stájerlak-aniai brachiantiklinális északi részén, a Resicabánya melletti] Domán[fy] „2 egymástól 40 méternyi távolban levő 0–3 m vastag szénteleg található míg Aninán és Stájerlakon 6 fejtésre érdemes telep van.”

A kréta tengereinek és szárazulatainak elterjedését Koken⁴ és mások után szerkesztett térképen szemlélteti, az alsó-, valamint a felső-kréta néhány főbb külföldi előfordulását táblázatban közli.

„A tenger azokat a területeket, melyeket a jura végével és a kréta elején elhagyott, újra elborítja.” „A felső kréta vége felé a tenger az elöntött területek egy részéről újra visszavonul s a típusos tengeri lerakódásokra brakk és édesvízi képződmények következnek, illetve váltakoznak velük.”

⁴ Koken, Ernst (1860-1912): német paleontológus.

„A krétának egészen sajátos kifejlődését találni az úgynevezett flis vonulatban, mely az Alpesekeket és Kárpátokat északról szegélyezi.” A flis- vagy kárpáthomokkő-vonulatot részletesen ismerteti.

A magyarországi kréta képződményeket a *Bakony*, a *Mecsek*, a *Fruska-Gora*, a *Krassó-Szörényi hegység*, a *Bihar*, a *Királyerdő*, a *Hegyes Drocsa* és a *Kárpátok* területéről foglalja össze.

Itt említ meg a bányási granodioritok kontaktmetamorf érc-előjöveteleit, melyeket a *Geológia* I. kötetében írt le.

Moravicán és *Dognácskán* magnetit, hematit, limonit, *Oravicán*, *Csiklován*, *Szászkán* és *Újmoldován* pirit és kalkopirit a főérc.

Az *Északi-* vagy *Felső-Bakony* felső-kréta lerakódásai igen jól tanulmányozhatók *Ajka* környékén, ahol a *Csingervölgyben* a brakkvízi rétegekben levő széntelepeket fejtik. Az édesvízi rétegcsoportban 25 széntelep található, amelyek közül nem mind érdemes fejtésre. Közülük az ún. borostyántelepben succinit [borostyánkő] fordul elő.

Az erdélyi felső krétában [a *Ruszka-havas* területén levő] *Ruszkabányán* két méteres széntelep észlelhető.

A *Bihar megyei Nagybarod* környékén ugyancsak felső-kréta korú széntelepek találhatók.

Hunyad megyében Zajkány környékén (a *Vaskapu-hágó* és *Várhely* [*Sarmizegetusa*] között) *Schafarzik* a felső-kréta agyagmárgában kis széntelepét figyelt meg.

„Nemzetgazdaságilag rendkívül fontos bizonyos flis lerakódások földi olajban való gazdagsága.”

A flis- vagy kárpáthomokkő-vonulatban a keleti *Galiciában*, a *Sáros – Gorlicei-hegységben* a felső-kréta inoceramusos⁵ homokkő- és agyagrétegek (ropiankai vagy ropai rétegek) bőséges petroléumot tartalmaznak.

A *Nyugati-Beszkidekben* a kárpáthomokkőben agyagvasércre üzött bányászat történt.

⁵ *Inoceramus*: kihalt kagyló, a jura időszakban jelent meg és a középső-, valamint a felső-krétakorban érte el fejlődésének tetőpontját.

A V. Kenozói kor „üledékei általában lazább szerkezetűek és csak a kenozói kor kezdetén képződnek olyan keményebb kőzetek, melyek a régibb korok üledékeire emlékeztetnek.” „A tengeri üledékek többnyire laposabb tengerekben keletkeztek és igen elterjedtek édes és brakkvízi lerakódások, valamint eruptív kőzetek is.”

A paleogén tengereinek és szárazulatainak térképvázlatát Koken és mások után közli. Igen részletesen foglalkozik az eocén képződményekkel. A Magyar Középhegység túladunai [dunántúli] része eocénjét a saját, illetve Hantken beosztása szerint: Budapest és Esztergom vidékére, a Vértes hegységre és a Bakonyra vonatkozólag táblázatban közli. Az eocén néhány főbb előfordulását, benne a Magyar Középhegységet, az Erdélyi-medencét is kiemelve, jól áttekinthető táblázatban foglalja össze.

A Magyar Középhegység túladunai [dunántúli] részének legjobban tanulmányozott eocénjét a szövegben is kimerítően ismereti, majd kitér a Magyar Középhegység dunáninnei része: a Bükk hegység, a Kárpátok és az Erdélyi-medence eocén képződményeire.

„A legkiterjedtebb a tatabányai előfordulás, a hol a telep néhol 33 méter vastagságot is elér. Ezenkívül Dorog, Tokod, Sárísáp, Bajót, Nyergesújfalu, [Pilis]Szentiván, [Pilis]Vörösvár és Nagykovácsi határában vannak széntelepek” „Esztergom környékén e telepek bányászatát sokszor tetemes vízbetörések akadályozzák meg.”

A Bakonyban, Úrkúton egy kutatóaknában kis széntelepet említ.

Az Erdélyi-medence középső-eocénjében, a Bánffyhunyadtól keletre levő Zsoboknál gipszet aknáznak, melynek egy részét „zsoboki márvány” néven forgalmazzák.

Böckh J., Hantken, Hofmann és Koch Antal munkásságára lépten-nyomon hivatkozik.

A Nyugati-Alpesekben, Diablerets-ben [djablöre] (Svájc) és a Savoyai-Alpesekben (Franciaország) a középső-eocén szurokszén-telepet is tartalmaz, melyet gáz előállításra hasznosítanak.

A Párizsi-medence középső-eocén, vagy a párizsi emelet felső durvamész rétegei között gipsz is előfordul.

Dalmácia középső részének felső-eocén rétegeiben barnaszén fordul elő.

Megemlíti az *Algirban, Tebessánál* található 4,5 m vastag foszfáttelepeket.

Az *oligocén Magyarországon* területén a *Magyar Középhegységben, az Erdélyi-medencében, a Kárpátok* öbleiben és a kárpát-homokkő-vonulatban tanulmányozhatjuk. Az oligocén néhány főbb európai, benne a *Magyar Középhegység* és az *Erdélyi-medence* előfordulását táblázatban is közli.

Véleménye szerint az oligocén hármas felosztása helyett sokkal célszerűbb, ha csak alsó- vagy tongrien és felső- vagy stampien részre tagoljuk. Miként a táblázatban is látható, a *Középhegység* területén az alsó-oligocénbe a budai márgát és a hárshegyi homokkővet, valamint a kiscelli agyagot, a felső-oligocénbe a *Cyrénás* és *Pectunculus obovatusos*⁶ rétegeket sorolja.

A felső-oligocén brakkvízi rétegek közé a *Vértesben* [*Oroszlány* mellett] és *Zsemlyén* [= *Vértessomló*], a *Gerecsében Sárísa*pon szénrétegek is települtek. Ugyancsak felső-oligocén, kiterjedt barnaszén-előfordulás ismeretes a *Bakonyban, Szápár* környékén.

Az *Erdélyi-medence* felső-oligocénjében, a *Szamos* mentén a révkörtvélyesi brakkvízi lerakódásokban szénpala és szén ismeretes. A *Kolozsvártól* ÉNy-ra levő forgácskúti rétegek felső részében három széntelepecske van, míg a zombori rétegek ugyancsak vékony barnaszéntelepeket tartalmaznak.

A *Zsilyvölgy* [*Zsilvölgy*] felső-oligocén szénteknőjében mintegy 45 km hosszan található a széntartalmú lerakódások. „A széntelepek száma igen tetemes és a főtelep 42 méter vastagságot is elér.”

A *Fruska-Góra hegység* déli oldalán a felső-oligocénbe tartozó széntartalmú édesvízi üledékek *Vrdniknél* 7-8 m vastag széntelepeket tartalmaznak.

Az oligocén flis-vonulatban főleg az *Észak-Keleti-* és a *Keleti-Kárpátokban* ismerünk petróleumnyomokat.

Máramaros területén *Körösmezőn, Izacsalon, Dragomérfalván* és *Batizán, Háromszékben* és *Csíkban Sósmezőn* fúrtak petróleumra.

⁶ *Cyrena, Pectunculus*: fosszilis kagylófajok.

„Németország alsó oligocén szenei közül különös figyelmet érdemel a weissenfelsi és zeitz-i, mely rendkívül sok pitticitet [másnéven glockerit vagy vitriolokker: vasoxidhidroszulfát (a pirit vagy markazit oxidációjának egyik terménye)] tartalmaz és a melyet a parafingyártásra is felhasználnak.”

„Königsberg közelében, a Samlanden, a tengerpartján bukkannak ki alsó oligocén lerakódások, melyek foszforitot tartalmazó glaukonitos homokkőből állanak és a melyek borostyánkővet tartalmaznak.”

A párizsi *Montmartre* gipszéről, valamint az oligocén babércről és foszfátokról is megemlékezik.

A *neogén* tengereinek és szárazulatainak *Koken* utáni térkép-vázlata, valamint a *miocén* néhány főbb előfordulásának összehasonlító táblázata jól reprezentálja a miocénre vonatkozó ismereteket. Ez utóbbi a magyarországi miocénből a *Magyar-* és az *Erdélyi-medence* kőzetkifejlődéseit és földtani korát tünteti fel.

A *Böckh Hugó* által javasolt és használt megnevezések a következők:

A *Magyar-medencében* az alsó-miocén *burdigalient* vagy alsó-mediterránt széntelepek (*Salgótarján*), *Pecten praescabriusculus*⁷ tartalmú rétegek és *schlier*⁸; a középső-miocén *vindobonient* vagy felső-mediterránt a *grundi* rétegek, [a borsodi vagy sajóvölgyi] széntelepek, lajtamészke, agyag, homokkő, konglomerát, homok, széntelepek; a felső-miocén *sarmatiant* vagy szarmata emeletet *cerithiumos*⁹ mész, homok, homokkő, agyag, kavics, széntelepek és a mäotiai rétegek képviselik. Mindhárom részre az andezitek, dacitok és azok tufái, breccsái jellemzők.

A miocén vulkáni képződmények ércelőfordulásaira (*Magyar Érchegység, Erdélyi-Érchegység* stb.) – miként az várható lenne – itt nem tér ki. Az ércesedéseket a *Geológia I.* kötetében „A vulk-

⁷ Fosszilis fésűskagyló-faj.

⁸ *Schlier*: sárgás, homokos, márgás, agyagos rétegek, amelyek az alsó-miocén vagy alsó-mediterrán emelet legfelső részében rakódtak le *Közép-Európa* területén az egykori mediterrán *Földközi-tengerből*.

⁹ *Cerithium*: (fosszilis) toronycsiga.

nosság, mint petrogenetikai tényező” című fejezetben foglalja össze. Például a selmeci ércfelésekről is ebben olvashatunk.

Megemlíti a *Recsk* melletti alsó-mediterrán dacituffában kis mennyiségben előforduló petróleumot és a sóvári gipsz- és kősó-előfordulást, ahol a sót főzés útján nyerik.

Dragomérfalván, az *Iza* völgyében a schlier rétegekben petróleum és ozokerit- [másnéven földi viasz (viaszszerű barnás vagy vöröses anyag)] nyomok vannak.

Az erdélyi sótelepek: a tordai, a désaknai, a marosújvári, a parajdi és a vízaknai sótestek mind az alsó-mediterrán mezőségi rétegek közé települnek.

A külföldi előfordulások közül táblázatban bemutatja a *Bécsi-medence*, a molasz¹⁰ terület, *Németország* és *Belgium*, *Franciaország*, a *Földközi-tenger* környéke és *Amerika* miocénjét.

A *pliocén* néhány főbb európai előfordulását bemutató táblázatban *Magyarország* pliocénje a következők szerint szerepel:

Az alsó vagy messinai (pannoniai) emeletben *Congeria banatica*, *Zsigmondyi*, *C. subglobosa*, *C. Hoernesi*, *Melanopsis impressa* var. *Bonelli*, *Mel. Martiniana*, *Mel. vindobonensis* és *Orygoceras* tartalmú rétegek, *Congeria Partschii* és *C. ungula caprae* tartalmú rétegek, *C. triangularis* és *balatonica* tartalmú rétegek, *C. rhomboidea* szintje¹¹ (?); a középső vagy asti emeletben *Mastodon borsoni* és *arvernensis*¹² tartalmú lerakódások; a felső vagy szicíliai emeletben *mastodonos* lerakódások, melyekben már a diluviális fauna is előfordul és *Elephas meridionalis*¹³ tartalmú kavics (?) szerepel. A középső- és a felső-pliocént összefoglalóan *levanti*, *paludinas*¹⁴ rétegeknek is nevezi.

Megemlíti, hogy a „*Nagy Magyar Alföld pliocén rétegei azéрт is érdekesek, mert földgázokat tartalmaznak.*”

¹⁰ *Molasz*: finom szemű homokkő, gyakran homokos konglomerátokkal váltakozva, a harmadkorban fordul elő, és különösen a *Nyugati-Alpok* északi szélén hatalmas tömegben fejlődött ki.

¹¹ A felsoroltak pliocénkori kagylófajok.

¹² *Mastodon borsoni* és *arvernensis*: gumófogú őselefánt-félék.

¹³ *Elephas meridionalis*: pliocénkori elefántfaj.

¹⁴ *Paludina*: csigaféle.

Végül megemlíti a zillingsdorfi és a pötschingi¹⁵ szélelőfordulást, melyekhez a lajtaújfalvi lignit csatlakozik.

A földgázokról és a lignitekről bővebben nem ír.

A *negyedkorszak* vagy *diluvium* tárgyalása során az általános bevezetést követően bemutatja a diluvium állat- és növényvilágát, valamint az északi félgömb glaciális és diluviális lerakódásait.

*Penck*¹⁶ és *Brückner*¹⁷ nyomán felhívja a figyelmet az *Alpokban* kimutatott güenzi, mindeli, rissi és würmi eljegesedésekre és az interglaciális időszakokra. Táblázatban közli az *Alpesek* glaciális képződményeinek taglalását.

Megjegyzi, hogy „*éppúgy, mint az Alpesekben Európa más magasabb hegységeiben is kisebb jegesedések nyomaival találkozunk.*” „*A Magas Tátrából számos jégár indult ki, melyek a hegység déli lábánál 4 kilométer széles jégleplett alkottak.*”

A „*Pótlások*” keretében megemlíti, hogy *Lucerna R.* a lip-tói havasok vizsgálata közben arra az eredményre jutott, hogy itt is jól kimutatható 4 jegesedési időszak és 3 stádium. Ezen kívül a Lip-tói-havasok völgyeiben is megtalálta az *Alpesek* völgyeinek teknőit, és pedig 3-4 teknőt.

Térképábrán szemlélteti az *Alpesek* jéggel fedett területét, *Németország* északi részének diluviális folyammedreit és a skandináv belföldi jég kiterjedését a nagy balti végmoréna idejében. Bemutatja *de Geer*¹⁸ után a diluvium vége felé a *Yoldás-tenger*, a *Litorinás-* és az *Ancylusos-tó* partjának változását, valamint a diluvium tengereinek és szárazulatainak *Geinitz*¹⁹ és *Arlt*²⁰ szerinti térkép-vázlatát.

A jéggel nem borított területek lerakódásai közül *Magyarország* diluviális lerakódásaira is kitér. Megemlékezik a budafoki

¹⁵ *Pötsching* magyar neve *Pecsenyéd*.

¹⁶ *Penck, Albrecht* (1858-1945): német geográfus és geológus.

¹⁷ *Brückner, Eduard* (1862-1927): osztrák geográfus, meteorológus, glaciológus és klímakutató.

¹⁸ *De Geer, Gerard Jakob* (1858-1943): svéd geológus.

¹⁹ *Geinitz, Eugen* (1854-1925): német geológus.

²⁰ *Arlt, Theodor* (1878-1960): német geológus.

platón az *Elephas meridionalis* kavicsról, a *Pesti-síkságon* levő homokról, a lösz jelenlétéről, a babércecs agyagról, a veresagyagokról, a tőzegképződésről és a mésztufákról, valamint a barlangokban talált diluviális emlősök csontjairól.

Ismerteti a jégkorszak okaira vonatkozó elméleteket, az ember szerepét a diluviumban, táblázatban közli a paleolitos korszak taglalását.

Végezetül az alluviumot mint a jelen állapotok idejét is megemlíti.

A könyv végén található *Betűrendes név- és tárgymutató* a *Geológia* első kötetére vonatkozó adatokat is tartalmazza.

Külön érdeme a könyvnek az egyes fejezetek végén szereplő, nagy gondossággal összeállított gazdag irodalomjegyzék, amely a fiatal földtani korok felé haladva egyre terjedelmesebb tartalmú. Ez is elősegíti a témával foglalkozók további kutatási lehetőségeit.

Böckh Hugó: Geológia II. kötete a főiskolai hallgatók számára készült, de abban nem csak a leendő bányá-, kohó- és erdőmérnökök, hanem az őslénytan és a sztratigráfia iránt érdeklődő geológusok, valamint a földrajz-természettan szakos tanárok is hatalmas és mélyreható ismeretanyagot találtak.

Dr. Koch Antal és *dr. Papp Károly* a *Geológia I.* kötetét méltató, a *Földtani Közönyben* idézett elismerő szavai (VITÁLIS Gy., 2004) a *Geológia II.* nagyszabású kötetére is maradéktalanul találónak és érvényesnek tekinthetők.

Dr. Koch Antal a következőt írta *Böckh Hugónak*:

„Kedves Öcsém Uram!

Geológiájának első részét, melyet szíves sorai kíséretében a múlt napokban vettem, nagy érdeklődéssel kezdtem olvasni és az eddigiekből is látom már, hogy egészen önálló, a tudomány mai színvonalát megütő, igen érdemes munkát végzett, amikor könyvét megírta. Őszinte baráti szívből gratulálok fáradhatatlan, komoly tudományos munkálkodásának ezen legújabb érett gyümölcséhez, melyet természetesen melegen fogok hallgatóim figyelmébe is ajánlani.

Őszinte barátja: Dr. Koch Antal”

Dr. Papp Károly véleménye:

„Tankönyvirodalmunk nem minden évtizedben mutathat föl olyan művet, aminő Böckh Hugó Geológiája. Nem csupán tankönyv ez, hanem valósággal a Geológia kézikönyve. Nem csak a főiskolai hallgatók tanulhatnak ebből, hanem haszonnal forgathatja ennek lapjait minden szakember.”

A főiskolai diákok számára írt kitűnő szakkönyvből a bányá-, kohó- és erdőmérnök-hallgatók, valamint a fiatal geológusok sokasága gyakorlatilag öt évtizeden át merítette a földtani alapismereteket. Böckh Hugó tankönyvnek szánt két munkája – Vendl Aladár geológia-tankönyve első és második kötetének megjelenéséig – a földtannal foglalkozó hazai szakemberek egyik legfontosabb kézikönyvévé emelkedett.

Irodalom

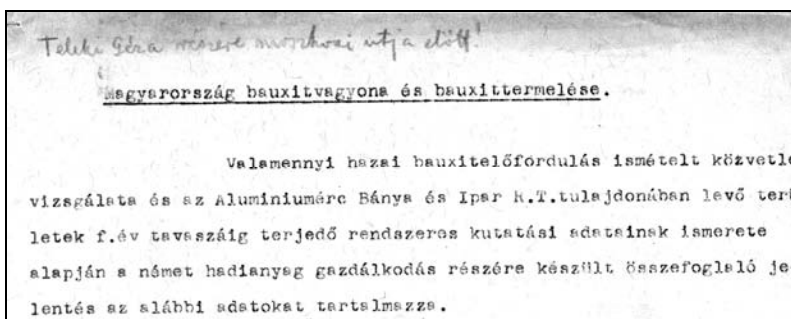
- BÖCKH H., 1909: *Geológia. Tankönyv főiskolai hallgatók számára. II. kötet. Stratigrafia (zoopaleontológiai áttekintéssel)*. Selmezbánya, 897 p., 853 ábrával és 40 táblával.
- BÖCKH H., 1903: *Geológia. Tankönyv főiskolai hallgatók számára. I. kötet. Általános geológia*. Selmezbánya, 459 p., 180 ábrával és 8 táblával.
- VITÁLIS GY., 2004: Száz éve jelent meg Selmezbányán dr. Böckh Hugó Geológia (I. Általános geológia) című kötete. = *Földtani Közöny*, 134. évf. 3. sz. 443-446. old.
- PAPP K., 1909: Dr. Böckh Hugó Geológiájának ismertetése. = *Bányászati és Kohászati Lapok*, 49. évf. 51-54. old.
- SZABÓ J., 1883: *Geologia kiváló tekintettel a petrografiára, vulkánoságra és hidrografiára*. Budapest, 745 p. 700 ábra, 2 chromolitografiai tábla.

„Teleki Géza részére moszkvai útja előtt”

TÓTH ÁLMOS

E sorok írója egy kétoldalas, írógéppel írott, *Vadász Elemér* geológus által aláírt, 1944. szeptember 27-i keltezésű tájékoztatót lelt a *Vadász-hagyatékok* között. Külön érdekessége, hogy a gépelt rész fölött e tanulmány címét adó, piros ceruzával írott megjegyzés olvasható. Az anyag címe: „*Magyarország bauxitvagyonai és bauxittermelése*”. *Horthy kormányzó* úrnak. *Kiugrási Irodájának* küldöttsége másnap indult *Moszkvába* a magyar-szovjet béketárgyalások megkezdése céljából. A küldöttség tagja az iraton szereplő *dr. Teleki Géza* geológus, *Teleki Pál* miniszterelnök fia, a kolozsvári egyetem gazdasággeológia tanára. *Teleki* személye jelzi, hogy a magyar kormányzat szoros szovjet-magyar gazdasági kapcsolatokkal számol. A gépelt anyag pedig megengedi a feltételezést, hogy e kapcsolatrendszerben a magyar fél a hazai bauxitnak is szerepet, talán kiemelt jelentőséget szánt.

A dokumentum címe és első sorai, fent a kissé nehezen olvasható piros ceruzás megjegyzés.

A jelentés aktualitását fokozza, hogy az idén száz éve született az anyag „címzettje”, *Teleki Géza*. Nem lehet célunk *gr. Teleki Géza* szakmai életrajzának bemutatása. *Rónai András* személyes ihletettséggű két életrajzi írására (*Földtani Közöny*, 1984 és *Földrajzi Múzeumi Tanulmányok*, 1989) hivatkozunk. Az interneten is elérhető, *Kenyeres Ágnes-féle Magyar Életrajzi Lexikont* ajánlom az olvasó figyelmébe, azzal a megjegyzéssel, hogy az írásunk szövegéből legalább két hibát tartalmaz. Az egyik: nem említi, hogy *Teleki* 1940-től a *Magyar kir. Földtani Intézet* adjunktusa, a másik: őt „teszi meg” a magyar kiugrásról *Moszkvában* tárgyaló küldöttség vezetőjévé. *Teleki* „csak” tagja volt, vezetője pedig *Faragho Gábor* altábornagy. Az alant közölt, nyilván *Moszkvában* készült csoportképen a felső sorban jobbról a második (civil) személy *Teleki*. A másik civil feltehetően *Faragho*. (A kép *Szakály S.* A sikertelen kiugrási kísérlet: 1944. október 15. *Magyar Hírlap*, 2010. okt. 15. cikkéből van. *Teleki* arcképe pedig az említett életrajzi lexikonból.) Azt hiszem: kiemelést érdemel, hogy a moszkvai tárgyalásról annak tényén kívül nem mond semmit a kortárs, sőt id. *Teleki* közvetlen munkatársa, az életrajzíró *Rónai* sem. S még annyit kell megemlíteni, hogy *Telekit* 1945 után koncepció s per fenyegette s jobbnak látta távozni az országból családjával.

A jelentés bevezetőjében olvashatjuk *Vadász Elemér*, később *Kossuth-díjas* geológus rá jellemző stílusban írt mondatát: „Valamennyi hazai bauxit-előfordulás ismételt közvetlen vizsgálata és az *Alumíniumérc Bánya és Ipari Rt.* tulajdonában lévő területek f. év tavaszáig terjedő rendszeres kutatási adatainak ismerete¹ alapján a német hadianyag gazdálkodás részére [kiemelés tőlem, T. Á.] készült összefoglaló jelentés az alábbi adatokat tartalmazza.” A cím fölötti piros ceruzás megjegyzés („*Teleki Géza részére moszkvai útja előtt!*”) is *Vadásztól* származik. A piros ceruza alapján és számos kéziratának ismeretében egyértelműen állíthatjuk, hogy az ő keze írása.

¹ Valóban ismerte, hisz mintegy két évtizeden át a magyar vezetésű, de alapvetően német tulajdonú részvénytársaság szakértője volt.

*Teleki Géza arcképe (fent) és Teleki Géza a moszkvai magyar tárgyaló-
küldöttség tagjaként (az álló sorban jobbról a második).*

Vadász minden bizonnyal a *Graul József* bányászati vezérigazgatóval közösen készített hosszabb jelentésre támaszkodott. Ránk maradt ugyanis egy 1942. január 10-i dátumú, kettejük nevével jelzett hasonló felépítésű és témájú, de sokkal részletesebb jelentés, amelynek címe: „*A magyar bauxittermelés mai állása és jövő kilátásai*”. Valószínűleg ez is egy „*a német hadigazdálkodás részére készült összefoglaló jelentések*” közül. Ez egyben érthetővé tenné adatainak záró időpontját, s azt is, hogy ezekkel az adatokkal a korábbi viszonyok között miképpen rendelkezett. A hivatkozott jelentés *Vadász* számos iratot tartalmazó hagyatékában nem maradt ránk. Ismerjük viszont *Alliquander Endre* 1944. októberi állapot szerinti hasonló célú összeállítását 1945. április 27-i dátummal. Tehát teljesen nyilvánvaló, hogy az *Aluérc* vezetése, illetve a „*német hadigazdálkodás*” számára évente készült ilyen összeállítás, amelyet *Vadász* „külön” jelentéséhez felhasználhatott. Az 1945. április 27-i dátum már egy új érárt jelez.

A „*f. év tavaszáig*” időhatároláshoz megjegyzés kívánkozik. *Vadász* az ország német megszállása, de főként a deportálások megkezdődése után „illegálisba” vonult. Ennek tényét² egyértelműen jelzi az is, hogy e dátum *utáni* és 1945 tavasza *előtti* írásainak nincs nyoma. *Vadász* minden írását gondosan dátumozta, aláírta vagy szignójával látta el, s lehetőleg megőrizte, így e korszak dokumentum-hiánya perdöntőnek tekinthető. Hogy hol volt *Vadász* búvóhelye ez idő alatt, nem tudjuk (e vonatkozásban több hírlegenda van, valóságtartalmuk nem tisztázott), de azt biztosnak vehetjük, hogy olyan helyen, ahol hozzáfért nem csak a kutatási (hiszen azokban ő is benne volt!), hanem a termelési adatokhoz is. Ennek hogyanjára-mikéntjére vonatkozóan több elgondolás lehetséges. Hihetnénk, hogy azokat megkapta a cégvezetéstől. Ezt nyugodtan elvethetjük, ugyanis patrónusát, *Hiller Józsefet*, az *Aluérc*

² Bár van ellenőrizhetetlen szóbeszéd, amely szerint *Vadász* a háború alatt a német hadigazdálkodási szerv, az *Organisation TODT* védelme alatt állt, de a megszállás után már ez nem „működött”. A jelentésben levő kitétel, mely szerint a *német hadianyag-gazdálkodás részére* készült jelentést használta, ennek lehetőségét megerősíteni látszik

vezérigazgatóját 1944 májusában a németek *Dachauba* hurcolták (ott is halt meg), utódja, *Dammang András* német orientáltságú (de a kortársak szerint nem szélsőséges) volt, aligha kockáztatott volna az iratok *Vadász* számára történő átadásának engedélyezésével. Valószínűnek tűnik, hogy *Vadász* illegalitásba vonulásakor magával vitte az *Aluérc-iratoknak* általa írott részét (piszkozatát?) s személyes iratait. Feltehetően ezekre támaszkodva írta meg 1946-ban megjelent, de szintén az illegalitásban készült összefoglaló bauxit-tanulmányát³ is.

Felmerül a logikus kérdés: a bujkáló *Vadász* és gróf *Teleki* miniszterelnök fia ismerhették-e egymást? Hiszen két világ! – mondhatnánk. A magyar geológusok a két világháború között kis létszámú szakmai csoportot alkottak. Tulajdonképpen mindenki ismert mindenkit, tisztában voltak egymás szakmai (publikációs-előadási) tevékenységével, s nyilván személyes életútjával is. Tehát *Vadász* és *Teleki* biztosan ismerték egymást személyesen, de ismeretségük kezdetéről és mélységének fokáról azonban nincs tudomásunk. Közös szakmai ténykedésükre sincs adat, ezt a köztük lévő jelentős, 25 évnyi korkülönbség sem valószínűsíti. Ismeretségüket, legalábbis a negyvenes évek elején, igazoltnak tekinthetjük. Az iparügyi minisztériumban ugyanis 1940. augusztus 5-én *Varga József* miniszter vezetésével nyírádi bauxitkészlet-tárgyú megbeszélés volt. A miniszteri tanácskozással kapcsolatos iratok szerint *Kozma Miklós*, a *Magyar Távirati Iroda* elnöke, a *Magyar Bauxitbánya Rt.* egyik főreszvényese akart „alumíniumgyárat” létesíteni. A tárgyaláson *Telegdi Roth Károly* geológus, pénzügyminisztériumi főtanácsos, a debreceni egyetem professzora, *Vitális István* bányamérnök, a soproni *Bányászati Főiskola* professzora, ifj. *Lóczy Lajos*, a *M. kir. Földtani Intézet* igazgatója, gróf *Teleki Géza* és *Vadász Elemér*, az *Aluérc* szakértője voltak jelen. A tárgyalásról *Vadász* az *Aluérc* vezetésének írott jelentéséből tudunk, illetve az alábbiakban abból idézünk. *Telegdi Roth*, *Vadász* és *Vitális* a kor

³ *A magyar bauxitelfordulások földtani alkata.* A M. Kir. Földtani Intézet különkiadványa, 1946.

legnevesebb bauxitszakértői. *Lóczy* nyilván az ország távlati földtani nyersanyag-kutatási szervezetének „felkent” vezetőjeként, *Teleki* pedig vélelmezhetően gazdaságföldtani szakértői minőségben volt jelen. A miniszter tehát a legilletékesebbeket „trombitálta” össze. Vagyis ha előbb nem, de ettől az alkalomtól *Teleki* és *Vadász* személyesen ismerhették egymást. Egyébként *Teleki Géza*-nak is volt közvetlen „bauxit-élménye”. 1940-ben jelent meg ugyanis a *Magyar Királyi Földtani Intézet Évkönyve XXXV.* kötetének 1. füzetében „*A Zagorje-fennsík bauxitja*”⁴ című tanulmánya. Az ebben levő, a hazai viszonyokra utaló megjegyzései alapján teljesen egyértelmű, hogy *Telekinek* a magyarországi bauxitlepekekről saját megfigyelései voltak, s hogy ismeri a nemzetközi bauxit-irodalmat. Ez is alkalmat adhatott a két szakember személyes beszélgetéseire. De *Teleki* alighanem megkereste *Vadászt* jugoszláviai tanulmányútja előtt. Hiszen *Vadász* az *Aluérc* délszláv területeken folyt bauxitkutatásainak is résztvevője volt csaknem két évtizeden keresztül. Tehát *Vadász* általános és specifikus bauxitismeretei minden bizonnyal célszerű volt *Telekinek* kikérnie.

Visszatérve a moszkvai misszióra, nem kizárt, hogy a megelőző, tapogatózó tárgyalások során maga az orosz tárgyalófél állt elő óhajával, miszerint kapjon tájékoztatást a hadiszempontból is rendkívül fontos magyarországi bauxitbányászat helyzetéről. A gazdaságföldtan tanáraként *Teleki* mindenestre nagyon jól tudhatta, amiről a *Bányászati és Kohászati Lapok* is több ízben hírt adott, miszerint a szovjet birodalom akut bauxit-alumínium hiánnyal küzd. S azt is tudta, hogy *Magyarország* „bauxit-óriás”, de „alumínium-törpe”, azaz bauxitkincséhez képest feldolgozó-ipara jelentéktelen, tehát egy kívánatos békeszerződés után *Magyarországnak* továbbra is vezető exportcikke lesz a bauxit.

Nem tudjuk tehát, csak sejtjük, milyen intencióra készítette *Vadász* az ominózus tájékoztatót és miért pont közvetlenül *Telekiék* utazása előtt (legalábbis az aláírás ekkori). Aligha tévedünk, ha az adatok összhangzata alapján az állítjuk, hogy a kis tanulmány *Teleki* kérésére készült moszkvai utazásukkal összefüggésben.

⁴ A *Zagorje-fennsík* a dalmát tengerparton található.

Azt sem tudjuk, *Teleki* hogyan és mikor juttatta el kérését *Vadászhoz*. Azt ugyanis nem valószínűsíthetjük, hogy *Vadász* volt a kezdeményező, mert nem hihető, hogy ő a tárgyalóköldötségek utazásáról, különösen annak időpontjáról értesülhetett volna bujkálása közben, s maga jelentkezett volna ötletével, miszerint az oroszokat érdekelheti a magyar bauxit. A kezdeményezés tehát *Telekitől* vagy *Teleki* köreiből kellett, hogy kiinduljon.

Tekintettel a körülményekre, maga *Teleki* nem mehetett el *Vadászhoz*. A kérés egy tájékoztató megírására, bárhogyan is, de eljutott hozzá, s *Vadász* teljesíti azt. A tájékoztató sorra veszi *Magyarország* számba jöhető előfordulásait. Érdekes, hogy az *Alumíniumérc és Ipar Rt.* tulajdonában levő termelő előfordulásokon (*Gánt, Iszkaszentgyörgy, Halimba, Újbarok*) kívül felsorolja a *Bakonyi Bauxit Rt.* (*Nyirád-Taliándörög, Nyirád-Sümege, Bakonyina-Pere*) és a *Bauxit- és Festékbánya Rt.* (*Nézsá*) tulajdonában levőket, valamint a termelésbe állíthatónak látszókat (*Piliscsaba, Nagynémetegyháza*), továbbá a jelentéktelen, és ráadásul csak időszakosan termelő eplényi *Velty-féle* bányát is. *Nagyharsány* csak utólagos kéziratos megjegyzésben szerepel.

A feltüntetett ismert készletadatok alapján a lecsengő gánti, a föltörekvő iszkaszentgyörgyi bányászat mutatkozik jelentősnek. *Nagynémetegyháza* kapcsán említi az „*általam⁵ szénkutatással föltárt mesterberek* részt”, ahol „*várható nehéz mélyművelésben föltárható, eddig megállapított 5 millió [tonna], jó minőségű anyag.*” A legnagyobb jelentőséget az iszkaszentgyörgyi előfordulásnak tulajdonít, amelynek már megindult mélyművelése „*a magyar bauxitbányászat jövője és állandó bányászata lesz.*” Talán figyelmetlenségéből nem történik említés a várható, a reménybeli bauxit mennyiségről. Az említett 1942. évi anyag utolsó mondatában eként ír a jövő kilátásairól: „*további kutatásra jogosító területeink is vannak, amelyekről pillanatnyilag csak azt tudjuk, hogy geológailag a bauxit jelenléte lehetséges.*”

⁵ Az egyes szám első személy használata erős túlzás, de nyilván magát is a fénykörbe akarta vonni.

A gépelt anyagon ismert vékonyhegyű tollával tett jellegzetes kéziratos kiegészítései láthatók, egy helyütt a december 4. dátum szerepel. Későbbi, minden bizonnyal a háború utáni a tanulmányunk címet is adó ceruzajegyzése: „*Teleki Géza részére moszkvai útja előtt*”⁶. Nyilván már személyes felszabadulása, 1945 tavasza után írta rá, „pro memoria”.

Nincs tudomásunk arról, hogy az anyag valóban eljutott-e *Telekihez*, s magával vitte-e *Moszkvába*. De feltételezem, hogy így történt. Ez lehet a magyarázat arra, hogy *Vadász*, s közvetlen *Aluérces* munkatársa, *Alliquander Endre* bányamérnök miként került a szovjet hadi bauxit-érdeklődés központjába, szinte azonnal a szovjet csapatok bevonulása után. *Alliquander oral history*⁷-ja alapján ugyanis úgy tudjuk, hogy a szovjet egységek *Halimbán*, az erdőben, a fúrógépeknél (!) név szerint keresték őt. A nevét alighanem *Vadásztól* kapták meg. *Bobkov* tábornoknak, a MASZOBAL vezérigazgatójának 1948. március 20-i levele, amelyben gratulál *Vadásznak* a március 15-én megkapott *Kossuth-díjához*, a magyarországi szovjet [legalábbis bauxit-] tényezőkkel való kiváló kapcsolatát tanúsítja, és megengedi a fenti föltételezést. Még két tényező kétségkívül segíthette *Vadászt* a szovjetekkel való együttműködésének gyors kiépülésében. Az egyik: *Vadász* közvetlen kapcsolatai a *Tanácsköztársaság* prominenseivel, így *Rákosi-val*⁸ is. A másik: a háború során a kutatási térképek, elemzési adatok stb. elvesztek, megsemmisültek, ezért a szovjeteknek elengedhetetlenül szükségük volt a kutatási területeket és eredményeket ismerő szakemberre – *Vadász* pedig ilyen volt.

Visszatérve a tanulmányhoz, továbbra is alapkérdés, hogy ki vagy kik lehettek, akik (ismétlem!) a mély illegalitásban levő *Vadászhoz* közvetítették *Teleki* óhaját, majd néhány nap múltán a két

⁶ A küldöttség 1944. szeptember 28-án indult Moszkvába. (*História*, 2005. 3. sz.)

⁷ Tóth István: *Alliquander Endre*. 1997. (Magyar Alumíniumipari Múzeumi Füzetek.)

⁸ *Végh Sándorné* professzor írja, hogy *Vadász* „*magának Rákosinak is emelt hangon telefonált*”. (*Végh Sándorné: Vadász Elemérre emlékezünk. = Vadász Elemér Emlékkonferencia*. Szerk.: Tóth Álmos. Székesfehérvár, 2002. 56-59.)

gépelt oldalt eljuttatták *Telekinek*. Ehhez kellett, hogy *Teleki* köre-
iből ismerjék *Vadász* búvóhelyét, s vállalják a feladatot, ami felté-
telezi az annak megoldása értelmében, szükségességében, idősze-
rűségében való mély hitet is. Hiszen a kockázat nyilvánvaló volt:
feltűnés nélkül eljutni a búvóhelyre, bemenni oda s vissza. *Vadász-
nak a Tanácsköztársaság* alatt elkövetett ballépéseit a kortársak
többsége, ha el nem is felejtette, de szakmai tudását tisztelve szem-
mel láthatóan nem firtatta. Ránk maradt iratai, levelei alapján egy-
értelműnek látszik, hogy kifejezetten jó, mondhatni baráti kapcsola-
latban volt *Telegdi Roth Károllyal, Alliquander Ödönnel*, hogy csak
e két nevet említsem, akik megítélésem szerint megtették volna,
amit „*megkövetelt a haza*”, s olyan pozícióban is voltak, hogy kel-
lő ismeretekkel, politikai-intézményi háttérrel-mozgástérrel is ren-
delkeztek. *Telegdi Rothal* való, barátinak mondható kapcsolata
különösen figyelemre méltó, mert amint arra rámutattam⁹, *Teleg-
dit Hóman Bálinttal* s más, a két háború közötti magas kormány-
zati tényezőkkel ifjúkorból eredő baráti, és később rokoni szálak kö-
tötték össze, ugyanakkor megfelelő magyarság-, veszély- és köte-
lességtudata is volt.

Telegdi Roth Károly tehát gyanún felül álló, alkalmas sze-
mély lehetett *Teleki* és *Vadász* között adott pillanatban a kapcsola-
tot gyorsan és feltűnés nélkül megteremteni, a feladatot megoldani,
azaz az értékelés megírására *Vadászt* megkérni, illetve a kész
írást *Teleki Gézához* eljuttatni. *Vadász* és *Telegdi* kiváló és szakí-
tásbíró kapcsolatát jellemzi – itt nem részletezett további tényezők
mellett –, hogy később *Vadász* segítette őt, például amikor a ma-
gyar-orosz bauxitárgyalások (1946-47) jelentős szereplőjévé tette
a legnagyobb bauxitcég, az *Aluérc* készletviszonyainak elemzője-
ként, mert nyilvánvalóan ő állt e személyi döntés mögött. S ezzel a
Telegdire vetült árnyékot (a gánti bauxit felfedezéséért rossz idő-
ben kapott német kitüntetése miatt) segített elhessenteni. Nem sok-
kal később pedig a *Pázmány Péter Tudományegyetem* hosszú éve-

⁹ Tóth Álmos: Hóman Bálint 75 éve kapta meg a bányamérnöki tudomá-
nyok tiszteletbeli doktora címet. = *Bányászati és Kohászati Lapok – Bá-
nyászat*, 144. évf. 2011. 4. sz., 48-50. old.

kig nem működő *Őslénytani Tanszékét* újraalapította, s oda *Telegdi Rothot* tanszékvezetőnek kinevezte, amivel elindította a teljes rehabilitációjához vezető úton.

De szóba jöhet a hírvivő-levélközvetítő szerepben *Balló Rudolf* vegyészmérnök, későbbi egyetemi tanár is, aki ugyancsak *Véghné* említett írása szerint a *Vadász Elemér* számára életveszélyes német megszállás hónapjait segítette egy vegyigyárban átvészelni. S *Ballónak* kiváló kapcsolatai voltak más geológusokkal is, ugyanis többek között a *Magyarhoni Földtani Társulat* támogatása révén a dolomitkristályok keletkezését vizsgálta néhány évvel korábban.

Balló Rudolf (1884-1969).

Kőbányászat Borszéken

FARKAS ALADÁR

Borszék elsősorban ásványvizeiről híres. Ennek a már több mint 200 éve iparilag palackozott borvíznek nemzetközi ismertsége van. Emellett az ásványvízre épülő gyógykezelés volt a másik nagy erőssége a településnek. Sajnos erről csak múlt időben beszélhetünk. De van egy harmadik természeti értékünk, ami szintén az ásványvíznek köszönhető, az a travertinó. *Hankó Vilmos* már a *Millennium* évében leírta *Borszék „pompás formációjú mésztufasziklahegyét”*. A *Kárpát-medencén kívül Dalmáciában és Bulgáriában* találunk travertinó-telepeket. Romániában, Dobrudzsában is van egy hasonló telep. Ezt a travertinót *Than Károly* tufának nevezi.

Felső-Borszék Kerekszéknek nevezett részén van 855-975 m magasságban egy kb. 40 hektáros terület, amely mesevilágnak számító geológiai természeti ritkaság. A *Schafarzik-katalógusban*¹ a 434-es számot viseli, és a térképen 855 m tengerszint feletti magasságot jelöl meg. A földes-meszes ásványvízforrásokból kicsapódott nagykiterjedésű, pados elválású mésztufa-rétegek felszínén karsztformák, dolinák, barlangok is kialakultak, amelyek festői látványt nyújtanak. Három barlang (*Medve-*, *Jeges-* és *Cseppkő-*) és három bánya született ezen a területen. A mésztufában képződött barlangok a telepet felszabdáló repedések, törésvonalak mentén alakultak ki. Lyukacsos, karsztos üregek, amelyek a beszivárgó csapadék és a téli fagy következtében létesültek. Csodálatosak és lenyűgözőek a festői sziklák is: a *Teleki-* és a *Széchenyi-sziklák* a *Medve-barlangnál* (lásd *Keleti Gusztáv* rajzát *Orbán Balázs: A Szé-*

¹ Schafarzik Ferenc: *A Magyar Korona országai területén létező kőbányák részletes ismertetése*. Bp., 1904.

kely-föld leírása c. monumentális művében, I. kötet, 127. old.), vagy a *Bagolyvár* sziklasorai, amelyek világháborús emlékhelyek is az ott található géppuskafészek és bunkerek miatt.

A mésztufa vagy travertinó a hideg, nagy szénsavtartalmú ásványvizekből csapódott ki. A nagy hozamú szénsavas ásványvizek a *Borszéki-medence* talapzatát képező dolomit és mészkőrétegekből oldják ki a nagymennyiségű kalcium-karbonátot. A vizek a mélyből feltörve a kalcium-karbonátot feloldják, majd a levegőn elveszítik szénsavtartalmuk egy részét, ezért a mész mészkőként kiválik a vízből. A mész kicsapódik, és épít, gátakat képez, de képes magát a forrást is megfojtani, eltorlaszolva annak kifolyását. Színe fehér, barnás-szürkés, finoman szemcsés. Helyenként üreges, porózus, jól vágható, faragható-fűrészselhető. Ez a lerakódási folyamat ma is megfigyelhető az első bánya területén (*Marmura*) levő *Bibirók borvízkút* esetében, amely pár év alatt egy kis dombocskát képezett a kicsapódó és lerakódó kalcium-karbonátból. A bányászok ezt a kutat használták, illetve a *Tündérkertben* levő, ma az *Emese* nevet viselő borvízkutat. Hasonló lerakódás figyelhető meg a *Kossuth-kút* vizét levezető árok esetében, amely néhány év alatt teljesen feltöltődött, és a víz már kifolyik a sétányra.

Most 193 éve (1819) kezdték kitermelni a borszéki travertinót, amely a történelmi *Magyarország* (s a mai *Románia*) egyik legjelentősebb mésztufa-képződménye. A mintegy 60-70 m-es, vastagpados travertinó bányászata a helybeliek fontos jövedelmi forrása volt. Minden településnek vagy vidéknek megvan a maga építőanyaga. *Borszéken* a lakosság ezt a követ a házépítés alapozásához használta, de a közeli temető síremlékeinek nagy része is ebből készült. A 19-20. században működött mészkemencék alapanyagául is szolgált. 1882-1887 között a *Borszék-Maroshévíz* közötti országút építéséhez, illetve völgyhidak falazására is felhasználták.

1904-ben *Ditró* és *Szárhegy* birtokossága volt a bánya tulajdonosa. 1935-1940, majd 1946-48 között *Temeloiu* görög vállalkozó lett, mivel feleségül vette annak a bukaresti vállalkozónak a lányát, aki addig birtokolta. 40 főt foglalkoztatott ebben az időben, akik viszonylag kezdetleges eszközökkel fejtették és munkálták meg a követ. A robbantáshoz szükséges lyukakat kézzel ütötték „spic” (hegyes vésőszerszám) segítségével. Kézi héberrel emel-

ték a kötömböket, és ökrökkel vontatták, illetve csillékkal szállították.

1948 után, mint minden, ez is az állam tulajdonába került. Elkezdték a gépesítést. Kezdetben a helyiipar hasznosította, majd a megyei érdekeltségű vállalathoz (I. P. I. C. C. F.) tartozott, míg végül a bukaresti *Marmura* travertinó-kitermelő cég tulajdona lett. Az 1960-as években utat készítettek a kőbányához a jelenlegi *Temető utca* meghosszabbításában, kisajátítva néhány telket (az elvett területekért a gazdák csereingatlant kaptak). A *Puskás István* háza előtt létesítettek egy nagy rakodórampát. Idáig lehúzták a kötömböket, itt terhelték teherautókra. Ebben az időben az évi termelés körülbelül 3500 köbméter nyerskő és 600 köbméter faragott kő volt.

Az első bányamester, akire a régi bányászok még emlékeznek, *Siklódi Imre* volt. Őt követte *Rákóczi Béla*, majd 1969-től gyakornokként *Dinu Dobre* geológus-mérnök, 1971-ben vette át a bánya irányítását és nyugdíjazásáig, 1998-ig vezette azt. *Szőcs István* is éveken keresztül bányamester volt. 1981-ben 4360 köbméter követ bányásztak. 1982-ben 48-an dolgoztak, és április hónapban 155 köbméter követ termeltek. Teherautók szállították *Maroshévízre*, ahol átrakták vasúti vagonokba, és úgy szállították *Bukarestbe* vagy az ország bármelyik részébe. Volt egy rövid időszak az 1950-es évek közepén, amikor a keskenyvágányú iparvasutat is használták travertinó-szállításra.

1994-ben *Dinu, Logigan Constantin* és *Panainte Vasile* bérbé vették a bányát. Nagy erejű darukkal emelték ki a 2-3 méteres kötömböket. Kezdetben *Bukarestben* szeletelték, majd az 1. számú bányában létesítettek egy csarnokot (1987), ahol ezt a műveletet végezték. Rendelésre különböző vastagságú lapokat vágtak, csomagoltak és szállítottak a megrendelőknek az építőanyag-telepekre.

Eleinte csak ez az egy bánya működött, amelynek villamosítása 1970 júliusában fejeződött be. A kitermelés kezdetben kézi bányászkodással történt, a követ robbantották. Spiccel lyukat fúrtak, ezt megtöltötték lőporral vagy asztrallittal, lefojtották, gyújtózsínórral és időzített gyutaccsal végezték a detonációt. Egyszerre csak maximum 120 lyukat volt szabad meglőni. A lyukak mélysége 2-

2,5 m volt. Akkoriban egyetlen 14 tonnás KRAZ, két 1500-as és egy S-típusú traktor képezte a cég gépállományát, és mintegy 50 személy dolgozott. Az ipari építkezések felgyorsulásával az igények olyannyira megnöttek, hogy engedélyezték a második bányának megnyitását is.

Közben fejlődött az 1950-es évek elején létesült helyi ipari bányája is. A feldolgozó-malmot 1957-ben építették, rá egy évre már havi 100 tonnát termeltek. 1964. április 6-tól *Kamenyitzky Rudolf* volt a részleg vezetője (I. J. I. L.), nyugdíjazása után (1977. VI. 1.) *Schiller József* vezette az egységet. Kezdetben a gyergyószentmiklósi UFET gyergyótölgyesi kirendeltségéhez tartozott (lévén, hogy ládagyár is működött a cég keretében), majd a csíkszeredai székhelyű *Megyei Ipari Termelő és Szolgáltató Vállalatnak* volt a részlege. A termelés ebben az időben 6500 tonna körül mozgott, az 1980-as évek elejére pedig már elérte az 54.000 tonnát.

Sokáig *Fokt György* a cégvezető, majd 1994-től versenyvizsgával *Scoruş Grigore* a menedzser. Az alkalmazottak száma is évről évre nőtt, kb. 120 emberrel dolgoztak. Főbb termelési tevékenységük a takarmány-kalcium, a tisztítópor, valamint a *Detox* rovarirtó szer készítése volt. Létesítettek egy műhelyt is, ahol borvizes ládákat javítottak, illetve újakat készítettek, de gyártottak szénatartókat is. A bányában kitermelt követ egy henger alakú csúszdán engedték le, amelyet *Kiss Adolf* épített meg 1977-ben.

Az utat a harmadik bányába 1980-ban létesítették. Az üzem mintegy tíz hektáron feküdt, vagyona elérte a 190 millió lejt. Termelési értékük 200 millió lej/év. Működtették a kőmalmot, amely a mészkövet megőrölte, és az állatoknak adták csonterősítőként. Az állattenyésztés felfuttatásával az igény egyre nagyobb lett, és ezért nyitottak egy harmadik bányát, amelynek nyersanyagát csak erre a célra használták. A régi *Helyiipari Vállalat* ugyan leállította a kőfejtést a *Jeges-barlang* alatti bányában, mert a borvízvédelmi övezetbe esett, de kissé lejjebb, *Holló* felé, a *Nagy-Borpaták* oldalában nyitott egy másikat. 1991-től kereskedelmi társasággá alakult. Az 55/1995-ös törvény alapján privatizálták. *Kassai* eladta részvényeit *Petricnek*, aki 2004-ben meghalt; fia, *Ionuţ* előbb a malmokat, majd a gyártelepet is eladta (14 milliárd lejért) a *Romaquá-*

nak. Az utolsó években már alig termeltek. Az alkalmazottak száma lecsökkent 15-re.

Az 1989-es rendszerváltással beindult privatizáció következtében az állami bányák magánkézbe kerültek. Az elsőt a bukaresti *Marmura* vásárolta meg, a másodikat a csíkszeredai SOMACO (*Borsodi*), míg a helyiipar bányáját a CALMETIX, *Kassai Tibor és Petric Gheorghe*.

Néhány évig még működött mindhárom bánya. Amúgy már 1983-ban létezett egy törvény, amely hidrogeológiai védelmet biztosított az egész fürdőtelepnek, az ásványvizek érdekében. Ez az intézkedés fontos volt, mert jónéhány borvízforrásunk eltűnt az évek során (az *Arany János-kút*, a *Pásztor-kút*, a *József főhercegekút*, az *Ős-forrás*). Ennek ellenére még évekig folyt a kitermelés. 1995-ben a *Hargita Megyei Tanács* 135-ös határozata értelmében a *Kerekszéket* is besorolták a védett területek közé. Ez a döntés egy kissé későn született, mert ekkorra már az *Ős-forrás* vize eltűnt a féktelen travertinó-bányászat következtében. A bánya udvarán a köfeldolgozó üzem terjeszkedett.

A 2000-es évek közepén a *Környezetvédelmi Minisztérium* betiltotta tevékenységüket, mert a környezetre káros volt, veszélyeztették a borvízforrások létét.

2003-ra a bányák már nem kaptak kitermelési engedélyt, de továbbra is működtek, mígnem 2004 márciusában mindegyiket bezárták. Ekkor már csak 16 főt foglalkoztattak. A felszabadult munkaerőt a borvízpalackozó üzem alkalmazta.

A travertinó könnyen faragható, ezért kiváló épületburkoló díszkő. Ezzel az anyaggal burkolták a bukaresti metróállomásokat, a *Sajtóházat* (a régi *Scânteia ház*), valamint a *Nemzeti Színházat*, a *Külgügyminisztériumot*, az *Északi pályaudvart* és a *Köztársasági Palotát*. *Csíkszeredán* borszéki anyaggal borították a „*Fehér házat*” és a „*tapsteret*”. A kiváló minőségű borszéki travertinó *Dániában*, *Franciaországban* és *Hollandiában* is nagyon keresett ipari termék volt, a bukaresti *Marmura* cég exportálta. Járólapnak 2 cm, falburkolatnak 1 cm vastagságú lapokat, míg építőanyagként 30x30x30-as darabokat vágta.

Hunyadi László és Kiss Levente marosvásárhelyi szobrászművészek 1978-ban *Borszéken* kezdték meg az agyagfalvi 1848-as

szoboregyüttes megalkotását *Fazekas János* (akkoriban magas beosztású romániai magyar politikus) megrendelésére. Itt készültek el a szoborcsoport darabjai, majd *Agyagfalvára* szállították, és ott állították fel véglegesen. Ebből a darázköből faragta *Tornay Endre Árkoson* az 1848-as emlékművet. *Gh. Muresan* szobrász borszéki travertinóból készítette el a nagyméretű karosszéket. *Benedek József* alkotása szintén ebből az anyagból készült, akárcsak a marosvásárhelyi egészalakos *Petőfi-szobor* talapzata (a szobrot *Hunyadi László*, a feliratot *Kiss Levente* készítette). *Benedek* művét a *Maros Megyei Kórház* előtt állították fel 2009 tavaszán. Sok díszítő jellegű köztéri szobor is készült a borszéki travertinóból.

A néhány éve még munkagépek zajától hangos *Kerekszék* és a *Nagy-Borpatak völgye* elcsendesedett. A felszereléseket eladták, illetve szétdarabolták, és az ócskavasként értékesítették. A környezet lassan regenerálódik, begyógyulnak az éktelen nagy sebek a volt bányák területén. Rekultiváció ugyan nem történt, de a természet lassan visszahódítja azt, ami az övé volt, és újra szép, hangulatos táj várja a felüdülésre vágyó turistákat.

Volt még két kőbánya, amelyek csak helyi érdekeltséggel bírtak. Az egyik a *Borszéki-hágó* felé vezető út mentén feküdt, ahonnan 1953 és 1968 között a marosvásárhelyi út- és hídépítő vállalat termelt ki követ az útkarbantartáshoz, évente mintegy 500-1000 köbmétert. Egy másik bánya a *Nádas-patak* torkolatában működött. Ennek követét az 1950-es években a helyi utak és sétányok alapozásához használták.

A 128-as megyei úton (*Borszék* és *Ditró* között), a települést elhagyva mintegy másfél km-re, a *Tinovában* is található egy kezdetleges kőbánya, amelynek anyagát az említett út fenntartására használták, még a múlt század végén is. *Zimmethausen Antal* ezt az utat már 1807-ben járhatóvá tette a vendégek számára.

Érdemes megemlíteni a *Hanzker-patak* völgyében levő talkumbányát is, amelyet 1954-ig bányásztak, és termékét helyben dolgozták fel a talkummalomban, és surlópor néven forgalmazták. Évi termelése 350 tonna volt. A talkum a kristályos pala és a dolomit-osodott mészkő találkozásánál jött létre. Hasonló kisbánya volt *Felső-Borszéken* a *Fokhagymás-hegy* oldalában is. Ennek termékét az üdülőterület karbantartására használták: ezzel szórták fel nap mint nap a sétányokat, ettől voltak olyan szép fehéren ragyogóak.

Gazdaságföldrajzi szempontból tartottam érdekesnek és fontosnak, hogy összefoglaljam a borszéki kőbányászat múltját, annál is inkább, mert napjainkra már letűnt korszak, de része városunk történetének. Jelen írás egy majdani ipartörténeti tanulmány része lehet.

Végezetül álljon itt a kőbányák egykori dolgozóinak – nem teljes – névsora:

Albert Ignác, Bajkó Frigyes, Bajkó Péter, Barabás Ferenc, Csergő József, Csibi Andor, Csibi Attila, Csibi István, Csibi János, Debreceni János, Eigel András, Elekes Árpád, Fazakas Árpád, Fazakas György, Fazakas Gyula, Fazakas Imre, ifj. Fazakas Imre, Fazakas István, Fazakas Ernő, Fazakas Ferenc, Fazakas György, Fazakas Károly, Fazakas Sándor, Fejér Mihály, Fejér Ildikó, Ferencz Károly, Gábor József, Krammer István, Kiss Adolf, Kiss János, Kolbert Jenő, Kolbert Rita, Kolozsi Lajos, Márkos Attila, Márkos András, Márkos József, Márkos Ferenc, Máthé József, Mezei Károly, ifj. Mezei Károly, Mincsor Imre, Mincsor Lajos, ifj. Mincsor Imre, Moldován Jenő, Lukács Károly, Lukács Vencel, Papp Péter, Patka Gyula, Patka László, Popescu Gabriel, Ruszka György, Somorai Gheorghe, Schiller János, Siklódi Imre, Siklódi Ferenc, Simionescu, Szabó András, Szabó József, Szabó Ferenc, Szabó Sándor, Szabó Sándor II., Szőcs Adolf, Szőcs Ferenc, Szőcs István, Târlungeanu S., Váradi József, Vaszi András, ifj. Vaszi András, Vaszi András II., Vaszi János, Vaszi Mihály, Zudor Attila.

Köszönettel tartozom adatközlőimnek: *Csibi Andornak, Elekes Ignácnak és Fazakas Imrének.*

I r o d a l o m

FARKAS Aladár: Borszék múltbéli kőbányáiról. = *A Gyergyói Kisújság Évkönyve 2009.* Gyergyószentmiklós, 2010.

SZŐNYI Béla: *Borszék földrajza.* Bukarest, 1958. Akadémiai Kiadó, 123 old.

Képmelléklet

1. kép. Veszélyre figyelmeztető tábla a felhagyott bánya szélén. A háttérben a kitermelés után visszamaradt mésztufa-lépcsők láthatók.

2. kép. Bányaudvar, jobbra a lépcsőzetes fejtés nyomai.

3. kép. A mésztufa-falak közelebről, a háttérben a település látható.

4. kép. *Elhagyott kőtörő berendezés.*

5. kép. *Rekultivált kőfejtő Borszék határában.*

Újabban előkerült magyar csillék

SZEMÁN ATTILA

Az utóbbi időkben szlovákiai bányászok kifejezetten bányászat-történeti érdeklődésből több *Dobsina* környéki régi bányát kinyitottak és átvizsgáltak. (Nevüket és pontos helyüket szándékosan nem adjuk meg, tartva az illetéktelen látogatóktól.) A keskeny vágatokban egyebek mellett több régi magyar csille is előkerült. A biztosítás nélküli, szálban álló kőzetben robbantással kihajtott vágat a 19. század második felében készülhetett, s a 20. század elején még bizonyára használták (L. a címlapfotót.).

De mi is az a magyar csille? Semmiképp sem azt jelenti egyszerűen, hogy egy olyan csille, amit éppen *Magyarországon* használtak, hanem külön csillétípus megjelölése. Így a rozsnói *Szent Anna-kép*¹ csilléje nem nevezhető magyar csillének, noha a szakirodalomban ez a megjelölés is előfordul.¹ E fontos régi, szintes szállításra használt eszközünk típusának kialakulása és nevének rögzülése két különböző időszakban történt. A magyar csille a 17-18. század fordulóján alakult ki a magyar *Felvidéken*, alighanem *Selmecbánya* környékén, de csak a 19. század elején, német átvétele után kezdik „*ungrisches Hund*”-nak, azaz magyar csillének nevezni. *Magyarországon* belül ennek az elnevezésnek nem is lett volna értelme.

A csillék 15-16. század fordulóján történt kialakulása után hamar, már a 16. század első felében megjelenik vezetőszeg, mely a szállítóeszköz pályán maradását segítette elő. Ez a típus a *vezetőszege*s, később, a magyar csillétől való megkülönböztetésül a „*német csille*” elnevezést kapta. A vezetőszeg azonban egyúttal több

¹ Husa, V. – Petran, J. – Šubtová, A.: *Homo Faber*. Praha, 1967., a 193. old.-on a 167. kép felirata.

problémát, nehézséget is okozott. Használatához ugyanis elengedhetetlenül szükség volt a teljes hosszában szabad és tiszta, hornyolt csillepályára, melynek a közepén kialakított vajatában futott a csille alvázgerendájába ütött és görgővel ellátott vezetőszege. E csillepályának az elkészítése és karbantartása folyamatosan munkát adott a bányásznak, hiszen a bányabeli viszonyok között a keskeny vezetővajat könnyen eltömődött. Emellett a vezetőszegecsille lét mindig négy keréken kellett tolni, pedig a gyakran kanyargós vágatokban két keréken könnyebb lett volna elfordulni a csillével. Az utóbbi probléma orvoslására alakult ki hazai bányászatunkban a *vezetőszege nélküli*, későbbi nevén a *magyar csille* típusa.

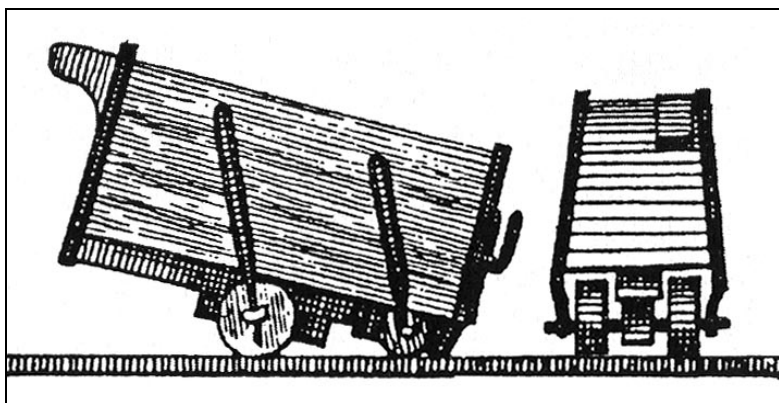
Ennek súlypontjában egy nagyobb kerékpár került elhelyezésre, míg a végére két, jóval kisebb kereket szereltek, a vezetőszeget pedig egyszerűen elhagyták. Ily módon a csille hátuljára rátámaszkodva a csillés azt könnyen két kerékre emelhette, és valójában többnyire két keréken szállított. Így két ok matt is kisebb súrlódást ért el: egyrészt hiányzott a vezetőszege, másrészt feleannyi kereket használt. Jóval fordulékonyabbá is vált a járműve, ezért két és fél-szer, háromszor gyorsabbá vált a szállítás. A csillék kerekei olyan közel helyezkedtek el egymáshoz, hogy igazából nem volt nehéz megtartani a 26-31 cm széles sima deszkapályán. Viszont mindenképpen kellett mécesest használnia a csillésnek, míg a vezetőszegecsille esetében a megvilágítást egyes szakaszokon elhagyhatta. Persze a különböző baleseti veszélyek miatt ez hosszabb távon nem nagyon volt tanácsos.

Akárhogy is, de annyival gyorsabb volt a magyar csillével a szállítás, hogy alkalmazása a bányák többségében jóval kifizetődőbb volt a német csillénél. Ezért vették át a 19. század elején a *Freiberg* környéki német ércbányákban, s később az európai bányászat nagy részében.

A klasszikus magyar csille fa alvázgerendával és vasalt, tömör fakerekekkel készült (1. kép).² Persze már régóta elő-előfordult, s

² Delius, Christoph Traugott: *Anleitung zu der Bergbaukunst nach ihrer Theorie und Ausübung, nebst einer Abhandlung der Berg-Kammeralwissenschaften*. Wien, 1773. Magyarul: *Bevezetés a bányatan elméletébe és gyakorlatába valamint a bányakincstári tudományok alaptételei*

a 19. században egyre általánosabbá vált az öntöttvas kerék alkalmazása. A csilleszekrény előre és felfelé szűkült valamelyest, hogy jobb egyensúlyi viszonyokat teremtsenek vele. A tengelyek csapszegei mellett oldalt vasalatok is rajta tartották a kerekeket a tengelyeken, s ezek mutatkoztak ferdén a csillék oldalain.

1. kép. Klasszikus magyar csille rajza Delius művéből.

A Dobsina környéki régi bányák táróiban, vágataiban előkerült magyar csillék azonban nem a klasszikus, *Selmebánya* környékén a 19. század végén is készített magyar csille formátumát mutatják. A változtatás, amit modernizálásnak is nevezhetünk, nem a csille, mint fizikai törvények alapján termelékennyé vált szállítóeszköz lényegi részét érintette, hanem csak anyagbeli eltérést jelentett. Az alvázgerendát ugyanis kovácsoltvas elemekkel helyettesítették. Ez kettős ívelt vaspántból állt. A pántok vízszintes része, a tengelyek számára fűrt egy-egy lyukkal, kívülről tartotta a tengelyeket, s a kerekeket csak egy, a tengely közepéhez csatlakozó függőleges középső vasnyúlvány különítette el. Az alvázat a pántok felívelő végén csavarokkal rögzítették a csilleszekrény fenekéhez. Jól láthatjuk ezt a nyúlványt és a vas alváz felerősítését a címlapképen. A ke-

nek ismeretébe. Ford.: Bóday Gábor. Budapest, 1972. 402. §. részletes leírás és a kép: VI. tábla 8.

rekek öntöttvasból készültek, s a nagyobbik kerék – akárcsak a *Marsigli-féle* metszeten levő csillék esetében – négyküllős. A címlapon levő csille kereke már hiányzik, de a másik példányon még a két nagyobb kereket is láthatjuk a helyén (2. kép). A klasszikus magyar csille ferde oldalvasalatai értelemszerűen hiányoznak, hiszen a vas alváz pántjai ellátták ezt a szerepet.

2. kép. Magyar csille az egyik Dobsina környéki bányában.
(Fotó: Štefan Polgári.)

A csilleszekrény láda formájú, felfelé nem szűkül. Erre nem is volt szükség, mert a fagerendánál nehezebb vasalváz biztosította a lehetőleg mély súlypontot. A stabil fogást jobboldalt a klasszikus szarv alakú fogantyú, baloldalt az oldalfalba vágott hosszúkás ovális nyílás szolgálta. Ez utóbbi a selmecebányai *Szlovák Bányászati Múzeum* klasszikusnak nevezhető példányain is megtalálható, bár

Becker³ meglehetősen pontos leírásában, nem találkozunk vele. A gömöri bányászatban ez lehetett a 19. század utolsó negyedének és a 20. század első évtizedeinek általános magyar csilleformája. Az itteni bányauzemek ezt a típust általánosan használták még ebben az időszakban, igaz, gyakran nagyobb vascsillékkal együtt. Így volt ez például a *Heinzelmann-féle* vasgyári bányatársulat bányaművének szállításában is. Ez a bányauzem egyes szűkebb tárókban még „fajárdán magyar csillékkal is dolgozott.”⁴ A vasból készült alvázal és kerékkal szerelt típust egy jó rajzon is bemutatja *Eisele* a képkötetében (3. kép).⁵ A *Rozsnyói Bányászati Múzeum* kiállításán is láthatunk egy ilyen alvázon rekonstruált szekrényű magyar csillét.

A 19. század végén, a 20. század elején a magyar csille a nagyobb bányák szintes szállításában már inkább csak kiegészítő szerepet tölthetett be, hiszen a termelés volumene, s ezzel a szállításé is alapvetően megváltozott, azaz megnőtt. A nagyobb szállítóvágatokban már angol síneken, vezetőkarimás vaskerekeken futó, nagyméretű csillékben szállítottak, s csak a kisebb bányatárségekben használták a magyar csilléket, ahol nem lett volna kifizetődő a vágatok belvilágának a megnövelése. Ez utóbbi felhasználási terület azonban még a 20. század első felében is előfordult. Különösen ércbányákban voltak ilyen szűkebb vágatok, de kisebb vastagságú szentelepek lefejtése közben – általában csak részlegesen – szénbányákban is előfordult.

Bár a magyar csille egyértelműen az *ércbányászatban alakult ki*, és kis mérete elsősorban ebben az iparágban tette alkalmas szállítóeszközzé, *használták a szénbányászatban* is. Az eddigi szakiro-

³ Becker, Wilhelm Gottlob Ernst: *Journal einer Bergmännischen Reise durch Ungarn und Siebenbürgen*. Első rész. Freyberg, 1815. VIII. fejt. 120-176. Ő említi először a „magyar csille” fogalmat *Ungerischen Hundes* formában és az ő ismertetése alapján vehették át nagyarányú használatát Freiberg környékén.

⁴ Eisele Gusztáv: *Gömör és Borsod vármegyék bányászati és kohászati monográfiája I. Gömör és Kishont törvényesen egyesült vármegyék bányászati monográfiája*. Selmezbánya, 1907. 397. p. 40. sz. melléklet.

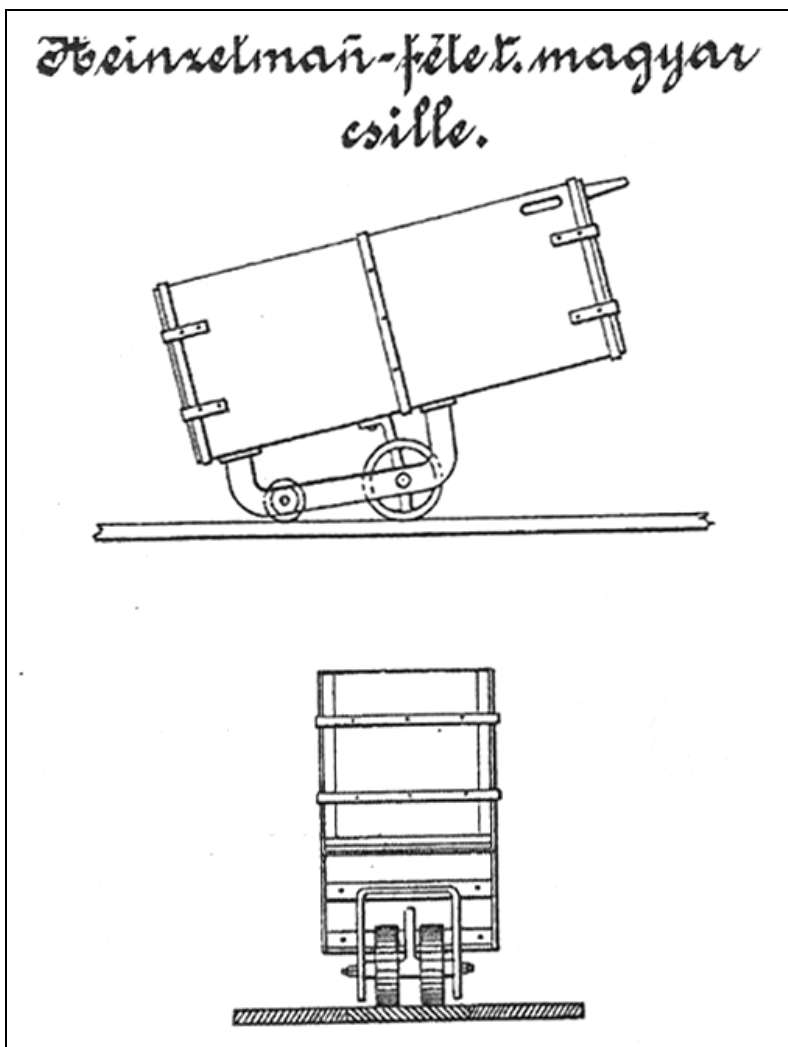
⁵ Eisele, 1907. képkötet 23. sz. rajz, „Heinzelmann-féle magyar csille” felirattal.

dalom nem tárgyalta ugyan ezt a lehetőséget, de az előkerült leletek alapján bizonyosak lehetünk abban, hogy a szénbányákban is szolgáltak. A *Központi Bányászati Múzeum* gyűjteményében szerepel egy, a *szászvári* szénbányából előkerült *magyar csille alváz*, azaz *fenékgerenda*.⁶ Megmaradt a csilleszekerény fenékgerendához illeszkedő, azzal azonos szélességű lehasadt darabja is. A fenékgerenda tölgyfából, a csilleszekerény collos (2,5 cm) fenyődeszkából készült. A lehasadt fenékdeszka végei fűrészelték, és egy-egy szög is van benne, tehát a szekerény nem lehetett hosszabb ennek a méreténél. A *csilleszekerényt*, a *gerendát* és a *keréktengelyeket* átütő 2 pár erős, négyzetes fejű csavarorsó rögzíti egymáshoz. A *szászvári* maradványok kétségtelenné teszik, hogy egy hagyományosan épített *magyar csille* részét képezték. A kicsi és nagy kerék, valamint azok elhelyezése csak a magyar csillére jellemző, a vastagon rárakódott *szénpor* pedig tovább hangsúlyozza azt, hogy a *szénbányászatban* működött. A 19. század közepén, esetleg utolsó negyedében készülhetett, amit a tengelyeket és a csillefeneket a fenékgerendához rögzítő négyzetes fejű csavarok bizonyítanak. Sokáig, nagyjából a 19-20. század fordulójáig használhatták, mivel az egyik négyzetes anyát utóbb, még használati ideje alatt egy hatszögletűvel pótolták. Minthogy az átlagos magyar csilléhez viszonyítva is kicsi volt, úgy gondolom, hogy a szénszállításban legfeljebb kiegészítő feladatokat láthatott el, s később esetleg csak szerszámokat szállítottak benne.

A *Dobsina* környéki bányakutatások érdekes hozadéka, hogy ismertté vált olyan szállítóvázat, melynek talpán a pallóból készült csillepálya is megmaradt, ami nagy ritkaságnak számít. (Képét l. a hátsó borítón!). A keskeny szállítóvázat talpának jobb oldalán jól látható a klasszikusan kialakított csorga is, bár benne már nem csörgedezik víz. Hálásak vagyunk az emlékeket dokumentáló fényképekért, de szükség lenne a lelőhely felmérésére, adattári rögzítésére is. Reméljük, hogy dobsinai kollégáink ezt is megtették. Persze az lenne a legjobb, ha a csillék felszínre hozatalára, megőrzésére, konzerválására, esetleg bemutatására is jutna lehetőségük és energiájuk. Ehhez kívánunk számukra jó szerencsét! Zdar boh!

⁶ A darab méretei: h.: 83 cm, v.: 10,5 - 7 cm, sz.: 10 cm.

Végezetül köszönetet mondok *Michal Neubauer* cégvezető úrnak (*SILICON s.r.o., Dobsina*) a fényképek és az információk rendelkezésre bocsátásáért.

3. kép. A magyar csille rajza a gömöri bányászati monográfiából.

A Borsodi Bányász című hetilap

MÁRKUS ZSUZSANNA

A technikai fejlődés következtében egyre inkább felerősödik az igény a digitális adatbázisok létrehozására, illetve a dokumentumok digitális archiválására. Ennek figyelembe vételével kezdtem hozzá a *Borsodi Bányász*¹ című üzemi hetilap évfolyamainak átnézéséhez és az arra érdemes cikkek elektronikus rögzítéséhez. A munkának még csak az elején tartok, de már eddig is közel 1000 írást sikerült ily módon archiválni, főként az 1985., 1986. és 1987. évi lapszámokból. E rövid közleménnyel két célt szeretnék elérni: egyrészt felhívni a figyelmet a már feledésbe merülő újságra, másrészt felhívni a figyelmet az üzemi sajtó értékeinek feltárására és közkinccsé tételére.

A szocializmus évtizedeiben minden nagyvállalatnak volt üzemi lapja, amelyek heti vagy havi rendszerességgel jelentek meg. Ezek az újságok belső terjesztésűek voltak, ingyenesen terjesztették a dolgozók között, színvonaluk pedig erősen váltakozott. Elsősorban a vállalat belső életével foglalkoztak, de sok kulturális és helyismereti írás is közöltek illetékességi területükről, illetve dolgozók lakóhelyeiről. S mivel kiadjuk többnyire az üzemi pártbizottság volt, nem kerülhették el a helyi és az országos pártélet híreinek közlését sem.

Az egyik leghosszabb életű és legszínvonalasabb vállalati újság a *Borsodi Bányász* című hetilap volt, amely a miskolci székhelyű bányavállalat központi orgánuma volt. (Emellett a nagyobb bányavüzemek is rendelkeztek hosszabb-rövidebb életű, többnyire stenci-

¹ FÜLÖP Attila: *A Borsod-Abaúj-Zemplén megyei hírlapok és folyóiratok bibliográfiája 1842-1963*. Miskolc, 1964. 23-24. old. (Könyvtári Füzetek 1.)

lezett üzemi lapokkal.) Ez a lap – az ország más hajdani bányavidekeinek hasonló sajtótermékeivel együtt – kiemelten fontos a bányászattörténet kutatói számára. Kisebbségi megszakításokkal 1952-től 1990-ig szolgálta több tízezres olvasóközönségét. Sok családot esetében ez volt az egyetlen újság, amihez hozzájutottak. Általában kedden jelent meg, és amikor kézbe vették a bányászok, azonnal forgatni kezdték, keresve, hogy van-e üzemükről vagy valamilyen kiemelkedő dolgozójukról szóló tudósítás az aktuális számban. Sokan gyűjtötték a lapot, több évfolyam is felhalmozódott egyes családoknál, mikor azonban már sok helyet foglalt, sajnos kidobták, vagy odaadták a papírgyűjtő gyerekeknek. Ez az oka annak, hogy teljes sorozat alig maradt meg belőle, talán még az *Országos Széchényi Könyvtárban* sincs meg minden példánya. Az *Edelényi Városi Könyvtár* az 1963-1990 közötti időszakból csaknem teljes *Borsodi Bányász* lapállománnyal rendelkezik. A másik probléma, hogy különösen az 1950-es években, nagyon rossz minőségű újságpapírra nyomtatták, amely töredezik, pusztul, tehát a megsemmisülés veszélye is fennáll. Ezért lenne fontos a minél teljesebb digitalizálása.

1. kép. A *Borsodi Bányász* fejléce az 1980-as évek végén.

A következőkben lássunk néhány sajtótörténeti adatot a lapról. Az induláskor az impresszumban az olvasható, hogy a *Borsodi Szénbányászati Tröszt* dolgozóinak lapja. 1952. március 7-én jelent meg az első száma, de 1952. július 30. – 1955. január 5-ig, illetve 1956. október 24-től 1958. április 16-ig szünetelt – feltehető-

en előbb gazdasági, utóbb pedig politikai okok miatt.² 1958. április 16-tól 1990-ig heti rendszerességgel megjelent. 1990-ben havilap lett, ez év szeptemberben jött ki az utolsó száma. Kiadója kezdetben a tröszt, majd a *Borsod Megyei Lapkiadó Vállalat* volt, formailag az újságírók az utóbbi alkalmazásában álltak, de valójában a bányász párt- és szakszervezeti bizottság irányította munkájukat, a fizetésüket is onnan kapták. A szerkesztőség irodái is a *Borsodi Szénbányák* székházában voltak.

A felelős szerkesztők: *Makalicza József* 1952. július 30-ig, *Dragos Gyula* 1958. április 16-tól. A leghosszabb ideig *Török Alfréd* állt a lap élén: 1959. június 3-tól több mint két évtizeden keresztül. Őt *Karosi Imre* követte, aki az 1990-ben történt megszűnésig látta el a felelős szerkesztői tisztet. 1955. január 15-től *Holdi János*, 1956. január 18-tól *Makalicza József* szerkesztőként irányították az újságot.

A *Borsodi Bányász* első szünetelése alatt *Termelj Ma Többet Mint Tegnap* címen indítottak egy új bányászlapot, ezzel a *Loy-mozgalom* erőteljesebb támogatását akarták kifejezni. *Loy Árpád* (1906–1987) *Kossuth-díjas* vágár, az *Alberttelepi Szénbánya* dolgozója, sztahanovista. Nevéhez fűződik a *Termelj ma többet, mint tegnap!* mozgalom elindítása. 1952-ben megkapta a *Kossuth-díj* ezüst fokozatát, az indoklás szerint „a széntermelési eredmények állandó fokozásával kapcsolatos mozgalom elindításáért, a mozgalom kiszélesítésében szerzett érdemeiért, valamint termelési eredményeiért.”

A *Termelj Ma Többet Mint Tegnap* 1955-ben megszűnt, ezután indították újra a *Borsodi Bányászt*.

A sajtó az a forrástípus, amit más dokumentumokban nem lehetünk fel, így jelentőségét sem szabad alábecsülnünk. Az újságíró mindig saját kortársait szólítja meg, így egy-egy sajtótermékben azok az információk jelennek meg, amelyekre a kortársak érdeklődése irányul. Az újságírók, szerkesztők minden esetben célba vesznek egy bizonyos réteget, a mi esetünkben a bányásztelepülések lakóit, a bányauzemek dolgozóit és családtagjaikat. A lap mun-

² FÜLÖP A., i. m.

katársai jótollú újságírók voltak: *Monos Márta, Berencsy Sándor, Fónagy István, Kolaj László, Oravec János, Paulovits Ágoston*, hogy csak néhányat említsünk. Később többen megyei lapoknál vagy budapesti újságoknál szereztek hírnevet maguknak.

Az információgazdagságot növeli az ábra- és képanyag, ami a *Borsodi Bányászban* kimondottan gazdagnak és színvonalasnak mondható, bár a nyomdatechnika nem minden esetben adta a legjobb minőséget. Például kitűnő karikatúrákat közöltek az 1980-as években, melyek alkotója, *Mező László* a mai napig pedagógus egy falusi iskolában. A fotósok közül említést érdemel *Laczó József, Kozma István*, vagy a fiatalon elhunyt *Kozák Péter* neve.

A lap a borsodi bányászélet megbízható és hű krónikása volt. Nem csak az üzemi eseményekről, a termelési eredményekről, a munkaversenyéről, a technikai fejlesztésekről tudósított, hanem a bányásztelepülések gazdag kulturális, társadalmi és sportéletét is figyelemmel kísérte. Riportokat közölt vállalati és üzemi vezetőkkel, brigádvezetőkkel és egyszerű bányászokkal is. Nagy teret biztosítottak munkavédelmi és egészségügyi kérdéseknek. Egy-egy települést bemutató helytörténeti-honismereti írások is gyakran szerepeltek. A szépirodalmat olykor versek és elbeszélések képviselték. Helyi híreket, programajánlót, könyvismertetést, humor-rovatot és még sok más érdekességet találhattak benne az olvasók. Természetesen nem maradhattak el a kötelező politikai propagandaanyagok, a társadalmi munka és a kommunista műszakok eredményeinek dicsőítését sem mellőzhették, de az évek múlásával ezekből egyre kevesebb maradt.

A kulturális rovatból rekonstruálható az egykori szénbányász települések változatos művelődési élete: rendszeresen közölte a kultúrotthonok, könyvtárak programjait. A könyvajánló színvonalas ismertetéseivel folyamatosan tájékoztatta az olvasókat a legfrissebb könyvekről. A bányavidék kulturális életében vezető szerepet játszó személyiségekkel készült interjúkat is olvashatunk.

A *Borsodi Bányász* sportrovata különös jelentőséggel bír sporttörténeti szempontból, hiszen rendszeresen közölte a hajdan sok sikert arató bányász sportegyesületek eredményeit, a csapatok összeállításait, tudósított az egyes szakosztályok életének főbb eseményeiről, új létesítmények átadásáról stb. Ezek az adatok máshol

már nem fellelhetők. A versenysportok mellett bőven foglalkozott a tömegsporttal is.

A fenti vázlatos ismertetés munkám kezdeti eredményeit, tapasztalatait foglalja össze. Remélem, hogy a feldolgozás előrehaladásával egyre gazdagabb kép bontakozik majd ki a borsodi bányászok hajdani hetilapjáról, ezen keresztül pedig a már lassan feledésbe merülő bányászletről. Valaha talán arra is lehetőség nyílik, hogy a legérdekesebb cikkek adathordozóra kerüljenek, és ilyen formában váljanak az utókor számára hozzáférhetővé.

Sokrétű feladatok Lyukón

Amikor a Miskolci Bányauzem épületére függesztett teljesítménytáblát vizsgálom, szinte minden alkalommal a „+” jelet látom mind a vágathajtás, mind a szénttermelés eredményei előtt. Így van ez akkor is, amikor nagyobb frontszerelések, frontátállások vannak az üzemben. (Ezek bizony nem is kis számban vannak jelen az idén az akna életében.)

Hogy lehetséges ez? Ezzel a kérdéssel kerestem fel az üzem aknavezető főmérnökét, *Gaszner Lászlót*.

— A frontszereléseket, frontátállásokat úgy terveztük, hogy a folyamatos termelés időarányos tervét ne veszélyeztessük. Egy időben mindig három frontfejlesztésműtét terveztük, s ezek mellett kell végrehajtani az átállásokat. Az idén még

három ilyen lesz nálunk, októberben, novemberben és decemberben.

Éves szinten a tervteljesítéssel jól állunk, szeretnénk, hogy a többlettermelésünk az átállások mellett se csökkenjen. Jelenleg napi több mint 1000 tonna tüzei szénrel járunk hozzá a lakosság ellátásához. Vágathajtásban többlettermelésünk ugyan minimális, de szeretnénk, ha ez év végére plusz 570 folyómétert tenne ki. Ez rendkívül fontos a jövőnk szempontjából. Ennek érdekében előreláthatólag szabadsnapok feloldozására is szükség lesz. Új a vágathajtási tevékenységünkben a — korábban már használt, de be nem vált — F8 2-es elővajógép újbóli beszerelése, melyet a különböző módosítások után, újra használhatnánk dolgozóink. A hónap végén várhatóan

egy KGST-delegáció is megtekinti ezt az eddig egyedülálló berendezést.

— Mi a helyzet a sokat emlegetett új légaknával? — A légakna dolgozó Aknamélyítő Vállalat teljesítménye elismerésre méltó, mely biztató jel arra nézve, hogy a légakna a tervezett időre le fog mélyülni. Lyukó akna oldaláról a bányabeli előkészületekkel is jól állunk, a szükséges gépalapok elkészültek, a löttbetonozás pedig folyamatban van, itt még 6 méter vágathajtási feladatunk van, ami a jelenleg kihajtott vágatot és a légaknát köti majd össze. Örömmel tudatom a légakna környékén lakókkal, hogy az Aknamélyítő Vállalat levonulása után a zaj megszűnik itt, mivel a ventilátorokat a föld alá építjük majd be.

—k j

2. kép. Egy cikk 1987-ből.

A kanadai magyar bányászok sorsa Tóth István visszaemlékezéseinek tükrében

HADOBÁS SÁNDOR

A 19. század végi, 20. század eleji tengerentúli kivándorlás fő célja az *Amerikai Egyesült Államok* volt, de sokan kerültek a szomszédos *Kanadába* is. Az utókor figyelme elsősorban az *USA*-ba szakadt honfitársainkra irányult, a másik országbeli magyarokkal kevesebbet foglalkoztak a későbbi tudományos kutatások. Erre egy rövid közlemény erejéig már felhívtuk a figyelmet folyóiratunk előző számában.¹

Kanadában két fő lehetőség kínálkozott a bevándorlók számára: farmon vagy szénbányában vállalni munkát. Az előbbi hátránya, hogy csak idenyjellegű volt, a bánya viszont elvileg egész évben megélhetést biztosított. Ezért *Magyarországról* is sok bányász próbált szerencsét az akkoriban sorra nyíló kanadai bányauzemekben.

Mielőtt az eredeti célkitűzés szerint folytatnánk írásunkat, vessünk egy pillantást a hazai bányászok elvándorlásának okaira. Ebben két tényező játszott fontos szerepet. Az egyik, hogy a *Felvidék* és *Erdély* ércbányászata és a hozzá kapcsolódó kohászat a 19-20. század fordulóján súlyos válságba került. Bányászok ezrei maradtak munka nélkül, s mivel máshoz nemigen értettek (hiszen sok nemzedéken át apáról fiúra öröklődött ez az ősi szakma), arra kényszerültek, hogy külföldi bányákban vállaljanak munkát. Volt, aki csak *Nyugat-Európáig* jutott, s onnan idővel hazatért, de a legtöbben a tengeren túlra kerültek, s közülük sokan örökre ott is ragadtak. A bányászok kivándorlását ösztönző másik tényező, hogy a 19.

¹ HADOBÁS Sándor: Egy magyar bányászcsalád kanadai emlékei. = *Bányászattörténeti Közlemények* XII. 2011. 102-111. old.

század utolsó harmadától fellendülő magyar szénbányászat nem tudott állandó és jó keresetet, vagyis létbiztonságot nyújtani, amihez rossz munkakörülmények és helyenként embertelen bánásmód is csatlakozott. Az itthon már gyakorlatot szerzett, tapasztalt bányászokat általában szívesen foglalkoztatták külföldön, de a jobb sors utáni reményük nem minden esetben vált valóra.

Akkoriban keveset törődtek a biztonsággal, ezért a gyakori tengerentúli bányaszerencsétlenségek több száz magyar áldozatot is követeltek. A legsúlyosabb tragédia az USA-ban, a *Pittsburgh* melletti *Van Meter*-i (*Jacobs Creek*-i) *Darr-bányában* történt 1907. december 19-én robbanás miatt. A ma sem pontosan ismert számú (talán közel négyszáz) áldozat között 131 hazánkfia volt! A kanadai bányabalesetekben szintén több magyar, vagy valamelyik hazai nemzetiséghez tartozó bányász vesztette életét (például *Hillcrest*, 1914. június 19., *Coalhurst*, 1935. december 9).

Az észak-amerikai magyar bányászok sorsának vizsgálatára történettudományunk kevés figyelmet fordított. Az utóbbi évtizedekben megjelent összefoglalásokban alig találunk rájuk utalást.² Szerencsére a közelmúltban *Várdy Béla*, *Amerikában élő magyar történetész* több tanulmányban és könyvben mutatta be élet- és munkakörülményeiket, s ezekből bizony szomorú összkép tárul az olvasók elé. Ennek ellenére *Várdy* mégis az alábbi következtetésre jut egyik írásának összegzéseként:³

„Az egyszerű kivándorolt magyar sorsa ... nem volt könnyű a századforduló Amerikájában. A kemény és veszélyes munka nagyon próbára tette őket, és igen megróttálta soraikat. De az, aki ily nehéz körülmények között megmaradt, előbb-utóbb mégis emberibb szintre emelkedett. A nehézségek ellenére is érezte és látta munkája eredményét, és felrémlt előtte egy szebb jövőnek a halvány árnyképe. Sajnos, a korabeli Magyarországon ezt a szebb jövőt nemigen láthatta, és nemigen remélhette. Éppen ezért maradt a kivándorolt magyarság háromnegyed része véglegesen Ameriká-

² Például: PUSKÁS Julianna: *Kivándorló magyarok az Egyesült Államokban 1880-1940*. Bp. 1982. Akadémiai Kiadó, 639 old.

³ VÁRDY Béla: *Magyar tömeghalál a századelőn Amerika érc kohóiban és szénbányáiban*. = *Hitel*, 21. évf. 2008 1. sz. 106. old.

ban. S tette ezt annak ellenére, hogy óriási többségük csak vendégmunkásként érkezett az Újvilágba. És annak ellenére is, hogy végleges ittmaradása után is állandó honvágy gyötörte. De ezen honvágy ellenére is, mégis Amerikában maradt. Miért? Mert a minden erejét kizsigerelő acélkohók és szénbányák árnyékában érezte először azt, hogy ő is ember, akinek vannak jogai, és van reménye egy jobb és szebb emberi élethez.”

Egyetlen kivételtől eltekintve nincs tudomásunk arról, hogy egy hajdani észak-amerikai bányász megírta volna visszaemlékezéseit, a bányamunkában és a mindennapi életben szerzett tapasztalatait. Néprajzkutatók, szociológusok és más tudományágak képviselői, illetve újságírók bizonyára készítették riportokat, folytattak beszélgetéseket volt tengerentúli bányászokkal, ez azonban nem helyettesíti az önéletírást. Az ismereteink szerinti egyetlen kivételt pedig *Tóth István* borsodi származású bányász jelenti, aki több mint két évtizedet töltött *Kanadában*, s hazatérése után 12 évvel könyvet írt ottani életéről, küzdelmeiről. Itt kanyarodunk vissza a címben jelzett eredeti témánkhoz.

Kanada természeti kincsekben gazdag ország, többek között szénkészletei is mind a mai napig jelentősek. A legfontosabb széntelepek *Alberta*, *Saskatchewan*, *British Columbia* és *Nova Scotia* tartományokban találhatók. A kanadai széntermelés a 19. század végétől fokozatosan fejlődött, sorra nyíltak a bányák és létesültek a bányatelepek, melyekben sok kelet-európai (lengyel, ukrán, magyar, szlovák, ruszin, délszláv stb.) bányász dolgozott. Már a második világháború előtt a visszaesés jelei mutatkoztak, de az igazi recesszió az 1950-es és 60-as években következett be, amikor a legtöbb régi bánya beszüntette termelését. Később azonban korszerű technikával felszerelt új külszíni és földalatti üzemek nyíltak, s *Kanada* ma a világ fő széntermelő és -exportáló országai között foglal helyet.

Alberta korai szénbányászatának egyik központja a tartomány délnyugati részén fekvő *Lethbridge* és környéke volt. Itt az 1870-es években kezdődött a termelés. A munkások között az első magyarok is hamarosan megjelentek, már 1885 tájáról vannak róluk adatok. Számuk az I. világháború végéig nem volt nagy (kb. 85 fő),

ám az 1920-as években tömegesen érkeztek ide éppúgy, mint *Kanada* más részeibe. A lethbridge-i szénterületen kezdte meg kanadai bányász életét a már említett *Tóth István* is 1926-ban.

1903. december 9-én született a *Bódva* menti *Finke* (ma *Ede-lény* része) községben, többgyermekes szegényparaszti családban. Az elemi iskola 6 osztályának elvégzése után munkába állt. Dolgozott mezőgazdasági napszámosként, a vasútnál és több környékbeli szénbányában (*Edelény, Sajókaza, Szuhakálló*). A jobb élet reményében ő is úgy határozott, hogy kivándorol *Kanadába*, ahol falubeli ismerősök, rokonok és barátok segítségére számíthatott. (A család számára egyébként nem volt ismeretlen az *Újvilág*: nagyapja és édesapja is több alkalommal járt és dolgozott hosszabb-rövidebb ideig *Amerikában*.) 1926. április 22-én szállt hajóra *Antwerpenben*, és május 3-án érkezett meg *Quebecbe*. Előbb egy magyar farmer adott számára munkát, majd itthon szerzett vájár szakmáját kamatoztatva szénbányákban dolgozott *Kanada* több bányavidékén. A bányamunkát kényszerű okokból (a bányák a válságos években rendszertelenül működtek) olykor más foglalkozásra kellett cserélnie. Időközben megnősült, felesége, *Csösz Katalin* egy korábban kivándorolt magyar család leánya volt. A munka mellett folyamatosan képezte magát, esti iskolában angolul tanult, és olyan szintre jutott, hogy alkalmi tolmácsként vagy „írnokként” segítette a környezetében élő magyarok hatósági és egyéb ügyeinek intézését. Bekapcsolódott a magyar bányászok szakszervezeti mozgalmába is. Levelezést folytatott előbb magyar, majd angol nyelvű kanadai lapokkal. Az 1929-től megjelenő *Kanadai Magyar Munkás*⁴ című progresszív újság külső (levelező), majd 1943-tól hat éven át belső, szerkesztőségi munkatársa lett *Torontóban*. Közben esti képzésben újságírást és nyomdászatot tanult. Az angol nyelvű központi lapokban (*Toronto Daily Star, Globe and Mail*) is jelentek meg olvasói levelei. A második világháború után honvágya felerősödött, s úgy döntött, hogy családjával hazatér. 1949 augusztusában

⁴ Ennek a napilapnak minden száma teljes terjedelmében megtalálható az interneten, a www.multiculturalcanada.ca webhelyen. 1968-tól *Új Szó* néven jelent meg, majd valószínűleg az 1980-as évek végén megszűnt.

érkeztek Magyarországra. Budapesten telepedtek le, s kezdetben rokonoknál laktak. Az előzetes ígérek ellenére (feltehetően politikai eredetű bizalmatlanság miatt) nem kapott állást. Később azonban újságíróként sikerült elhelyezkednie. Egy évig a *Bányamunkás* című szakszervezeti lap szerkesztője volt. Itthon is képezte magát, s ennek köszönhetően hamarosan állásajánlatot kapott a *Magyar Rádiótól*; itt dolgozott egészen nyugalomba vonulásáig. Angol nyelvismerete révén a külföldre szóló adásokhoz került, majd a *Szülőföldünk* szerkesztőségének munkatársa lett. Nyugdíjasként is aktívan tevékenykedett, írásai gyakran jelentek meg hazai lapokban és a kanadai *Új Szóban*. Lakóhelyén, Budapest I. kerületében 1958-tól négy alkalommal választották meg tanácstaggá. 1972-től – a finkei rokonságon túl – szorosabb kapcsolatot ápolt szülőföldjével: levelezett az *Edelényi Járási Könyvtárral*, és megküldte oda frissen megjelent publikációit. *Slezsák Imre*, a könyvtár akkori igazgatója dossziét nyitott anyagai számára, amely ma is az érdeklődők rendelkezésére áll (e sorok írásához is felhasználtuk). Hosszabb betegség után, 1988. december 3-án hunyt el, néhány nappal 85. születésnapja előtt.

Tóth István neve akkor vált széles körben ismertté, amikor a *Kosuth Könyvkiadó* 1961-ben kiadta visszaemlékezéseit *23 év Kanadában* címmel. A könyv sikert aratott, olyannyira, hogy 1964-ben második kiadása is megjelent. Az egyszerű bányászból lett újságíró munkája, amint már jeleztük, azért érdemel figyelmet, mert talán az egyetlen autentikus, a munkásság oldaláról jövő, a történeteket belülről láttató magyar tudósítás a kivándorlók, s közülük is főként a bányászok tengerentúli sorsáról, mindennapjairól. Emellett kitűnő stílusban megírt, érdekes olvasmány. Első fejezetei a hazai életről megrázó kordokumentumnak is tekinthetők, a kanadai időszakot tárgyaló részei pedig a kíméletlen korabeli tőkés viszonyok árnyalt, reális képét adják.

A továbbiakban tartalmi ismertetés helyett bányászati vonatkozású szemelvényeket mutatunk be a könyvből. Előtte azonban *Tóth István* egy későbbi, valószínűleg a *Lobogó* című hetilapban, az 1970-es években megjelent *Bányászok* című visszaemlékezéséből közlünk részleteket, amelyek tulajdonképpen összefoglalják könyvének érdeklődési körünkbe tartozó fejezeteit, vagyis az írásunk

címében megjelölt témát. Ahol szükségesnek láttuk, lábjegyzetben adtunk magyarázatot.

1.

„...A kiutat keresőkkel mentem magam is. Kanadát választottam, amelynek 1926-ban egyik nyugati tartományában, Albertában, Diamond City⁵ bányatelepén kötöttem ki. Két hónapi várakozás, a tárna előtt napi kétszeri sorban állás után végre „megszánt” a főaknász. Munkát adott. Bizonyára azért, mert fiatal voltam, a 23. évemet tapostam akkor.

A Bow River magas partjának oldalából nyílt a köszénbánya. Főleg bevándoroltak – magyarok, lengyelek, olaszok, csehek – dolgoztak benne, meg néhány angol és kanadai bennszülött... A bevándorlók a legrosszabb helyeken, sárban, vízben, rossz levegőben, a legvékonyabb, legtöbb meddővel vegyülő, 3-4 lábnyi szénrétegű vágatokban dolgoztak. A sok meddővel való munkáért nekünk alig fizettek valamit. Ha a bevándorlók közül követelődzni mert valaki, egykettőre munkanélkülivé vált.

Különös világ volt az. A bányászok fából és bádoglemezekből összetákolt vityillókban húzták meg magukat, és ahol volt, társulati lakásokban zsúfolódtak össze. Hemzsegtek ezekben a lakásokban a poloskák meg a svábbogarak. Diamond Cityben – ami minden volt, csak az nem, ami a nevében állt, „Gyémántváros” – ötödmagammal laktam egy 3x4 méteres társulati lakásban. Közös konyhánk volt, kétlyukas tűzhelyen magunk kotyvasztottuk a napi ételt.

A bányászok sorsa, életkörülménye többé-kevésbé így festett Kanadában. Különösen rossz körülmények között dolgoztak a bányászok – köztük a magyarok is – az albertai Carbon és Taber, a saskatchewanai Estevan és a New Brunswick tartomány Rothwell Mine bányáiban. Szinte mindent kézi erővel végeztek. Még a réselést is csákánnyal vágták, maguk tolták ki-be a csilléket a tárnán, szállították be a bányafákat, és gyakran maguk élezték szerszámaikat is. A 3-4 lábnyi köves szénréteg kifejtéséért a megállapított tonnánkénti 78 centnél kevesebbet kaptak...

Sok egyéb társadalmi problémán kívül a kanadai bányászok sorsát a rendelésihiány is súlyosbította. Különösen így volt ez az albertai lignitmezőkön, Lethbridge környékén és a drumhelleri szénmedencében. Ezen a helyeken a bányák – megrendelés hiányában – csak ősszel és télen,

⁵ A hajdan jelentős bányahely, *Diamond City* ma kis falucska, 13 km-re északra *Lethbridge*-től, 162 lakóval.

s csupán 0, 80, esetleg 100 műszakot dolgoztak szezononként. A rövid idő alatt összekuporgatott keresetből kellett élnünk tavasszal és nyáron, mialatt a bányák csukva álltak. Ez persze nem volt elég, ezért a legtöbb asszony heti néhány dollárért főzött, magánosoknak kosztot adott, és mosott rájuk...

Ezért jártuk az országot a Csendes-óceán nyugati partjától az Atlanti-óceán keleti partjáig, pénz nélkül, gyakran tehervonatok tetején utazva. Kerestük a jobb bányákat, hogy ott próbáljunk elhelyezkedni.

Vándorlásaim közben sikerült találnom, és több heti várakozás után bejutnom egy olyan bányába, amelyik nyáron is dolgozott 2-3 napot hetenként. Az új-skóciai Springhillen⁶ három bánya működött akkor. A 2-es aknába kerültem, ahol sújtólégben, tízezer láb mélységben hatszáz bányász termelte a koromfekete puhaszenet. A bányarobbanás áldozatainak tucatjai nyugosznak Springhill temetőjében...

Már-már azt hittem, révbe jutok. Megszereztem a bányászizgazolványt, elég jó munkahelyre kerültem, s 8 dollárt kerestem a szénfalnál, az elővájásban. Ekkor jött a hír, hogy végleg becsukják a 3-as aknát, s abból mintegy kétszáz bányászt a 2-esbe telepítenek át. Így történt. Azokat áttelepítették, a bevándorlókat – számos magyart is – elbocsátották.

A másik rossz emlékem a drumheller-völgyi Wayne⁷ bányatelephez fűződik. Már nős voltam, amikor odakerültem 1932 nyarán. Az egész medencében húsz lignitbánya működött, közülük hat Wayne-ben. 7-8 ezer bányász dolgozott a medencében szezononként, köztük sok ukrán, orosz, lengyel, olasz, belga és majdnem ezer magyar. Többségük nógrádi és borsodi bányatelepekről, az azokhoz közeli községekből vándorolt ki.

⁶ *Springhill az Atlanti-óceánba* félszigetként benyúló *Nova Scotia (Új-Skócia)* tartományban található. Az 1870-es években nyíltak térségében az első szénbányák, a várost 1889-ben alapították. 1896-ban már 4901 lakosa volt, ma 3941 polgára van. Az itt bekövetkezett három súlyos bányaszerencsétlenség (1891, 1956 és 1958) révén szomorú hírnévre tett szert. Az utolsó tragédiát *Peggy Seeger* amerikai folkénekes dalba foglalta (*The Ballad of Springhill*), amely később az ír *Dubliners* és *U2* együttesek feldolgozása révén vált széles körben ismertté (*Springhill Mine Disaster*).

⁷ *Wayne* virágkorában több mint 3000 főt számlált – ma 40 lélek él itt. Egyike a vidék „kiszérettvárosainak”, amelyekben az elhagyott bányaművek, lakó- és középületek turisztikai látványosságul szolgálnak.

Háromhónapi várakozás után végre bejutottam a wayne-i telep Jewel (Ékszer) nevű bányája. Egyáltalán nem illett rá az ékszer név, hiszen a bánya 3-4 lábnyi szénrétege majdnem annyi meddőt, éretlen szenet tartalmazott, mint használható lignitet. [Az olasz származású főaknász] a meddómunkák átvételénél rendszerint kevesebbet számolt el a valóságos mennyiségénél, ezért aztán rengeteget kellett dolgozni az 5-6 dolláros műszakonkénti keresetért...”

[Bányászok. = *Lobogó*, 197? – csak fénymásolata állt rendelkezésünkre.]

2.

[Diamond City.] „Másnap már reggel hét órakor az öltözőben voltam bátyámmal. Vajás-lekváros kenyeret és vizet vittem ebédre. Kaptam egy láncot, amely csigán függött alá a mennyezetről, s egyik végén drótkosár és három horog, a másikon vaskarika volt. A horgokra akasztottuk a lecsereált ruhánkat, felhúztuk a mennyezethez, a lánc másik végén lógó karikát meg az ülőhelyül szolgáló hosszú pad karjához lakatoltuk. A zuhanyozókból hideg és meleg vizet lehetett engedni a mosakodáshoz. Előre örültem, hogy nem kell majd mocskosan hazajárnom, mint az óházában.

Szerszámokat és löporos kannát vételeztem a raktárból. Alapos, jó felszerelést adtak. Meglepett a kézi meghajtású fűrógép: százszorta kevesebb emberi energiát örölt fel, mint az akkoriban idehaza használt egyszerű fűró, amelynek keresztvas volt a végén, s annál fogva kellett előre nyomni és csavarni aszénfalba. A sajkókazai és az edelényi bányákban sokszor egy fél órába – néha többre is – került, mire az egyméteres lyukat kifúrtam. Ezzel a fűrógéppel viszont másfél méteres lyukat fúrtunk ki öt-tíz perc alatt, sokkal keményebb szénben, antracitban. Csak a bányászsapkámhoz tűzött kis karbidlámpát volt nehéz megszoknom, amint ide-oda himbálódzott a sapka siltje fölött.

Vagy fél kilométernyi kínos cipekedés után megérkeztem egy feltöréshez, amelynek szájánál megállított Joe, a szolgálatot teljesítő aknász.

– Maga Steve Tóth?

– Én, uram.

– Akkor jöjjön velem.

Két-háromszáz métert mehettünk a kissé lejtős oldalvágatban, onnan kanyarodott be egy-egy munkahely, a kisvasutat pedig váltó kötötte össze a feltörés vasúttjával. Később tapasztaltam, hogy a kanadai bányák vasútrendszere sokkal jobb, mint itthon volt akkor. A borsodi bányákban vaslemezen forgattuk ki a tele csilléket a munkahelyi vasútról a szállítóvágati vasútra. Forgatás közben a csille gyakran a vágány mellé esett, és

sok cipekedésbe, emelgetésbe került, mire – sokszor sárból, vízből – újra beemeltük.

A munkahelyek fokozatosan szélesedtek 10-15 méterig. Csak keskeny pilléreket hagytak közöttük, márpedig annál nagyobb a nyomás felülről, minél vékonyabb a dombot vagy hegyet tartó pillér. Sok esetben még fél-ig sem halad előre a vájat, amikor a nyomás recsegve-ropogva töri, zúzza össze a vékony pilléreket, a vasút fölötti párfákat és az oldalsó támfákat. Pillérszedéssel, fejtéssel keveset törődtek, s Alberta tartomány bámulatosan gazdag bányáiban valóságos rablógazdálkodást folytattak az antracit- és lignitmezőkön.

Az egyik váltónál bekanyarodott Joe, és intett, hogy kövessem. Az ácsolatokat rendszertelenül, összevissza állították fel a vasút fölött. A szemöldökfák kettétörve függték alá. Látszott rajtuk, hogy erősen hozzájuk dörgölődik a csillék rakománya.

Csuromvíz voltam az izzadságtól, mire súlyos terhemmel, kétrét halajva, beértem a munkahelyre. Joe intett, tegyem le a szerszámot. A párák, nehéz levegőben nem akart égni a karbidlámpánk – annak is hiányzott az oxigén, akárcsak nekünk...

...Az első műszakon alig négy dollárt kerestem, akárcsak a többiek. Sajnos nagyon sok műszak múlt el úgy, hogy rengeteg meddő munka, a csillehiány és a pokolian rossz levegő miatt csak két-három dollárt kerestem.

Az első műszak végén úgy kopogott a fejem, mintha kalapáltak volna benne, s így ment ez napról napra. Irgalmatlanul meg kellett dolgoznunk a pénzért. Három, sőt négy napig tartott egy-egy lerobbantott bevágás megtisztítása a meddő anyagtól. A hátamon kisebesedett a bőr, és a sebek naponta felhorzsolódtak a csilletohlástól.

Sohasem felejttem el, milyen nehéz volt az első két hónap. Új ember voltam, munkával kellett bebizonyítanom, hogy megérdemlem a jobb munkahelyet...

[Coalhurst.⁸] „...Hamar átöltöztem, kivételeztem a szükséges szerszámokat, a robbanóanyagot, és néhány perc múlva már ereszkedtem is le a föld mélyébe, mintegy hatszázötven lábnyira.

Amikor kiszálltam a felvonóketrecből, minden irányban villanylám-pák kis égői libegtek. Az akna aljától kissé odább volt egy bevágás, ide tartott a legtöbb nappalos. Arészlegeket vezető aknászok itt intézték a beosz-

⁸ Coalhurst 15 km-re északnyugatra fekszik Lethbridge-től, 1963 lakosa volt 2011-ben. Amikor Tóth István ott dolgozott, több mint 3000 fő élt a bányavároskában.

tásokat. Engem egy Pete Malling nevű részleg-aknászhoz utasítottak, aki az északnyugati részleget irányította...

Magam kaptam egy jó munkahelyet, amely itt is jó messze volt az akna szájától. Jó félórát kellett elhanyagolt légekzklőkön gyalogolnom, amíg a szénfalhoz értem. A munkahely még csak huszonöt méterre volt behajtva, s állva lehetett dolgozni. Örömmel vizsgálgattam a százhetven centiméter magas antracitfalat, amely alá vagy ötlábnyira réseltek be – réselőgéppel. Középen, függőlegesen is kettévágták a falat, hogy könnyebb legyen a robbantás. A vasút egészen a szénfalig vezetett be...”

[A robbantás után] „Délelőtt tízre járhatott az idő, amikor az első csille szenet kiadtam. A csilléket, noha csak tonnásak voltak, úgy meg lehetett rakni, hogy gyakran másfél tonnát is nyomtak. Délután fél kettőre már nyolc csillét raktam meg. Ekkor hozzáláttam a szénfal másik szárnyának kifúrásához, hogy elkészüljek, mire Joe [a robbantómester] ismét jön robbantani. A szén tonnájáért itt is hetvennyolc centet fizettek, mint Alberta minden más bányájában. A két ácsolatot is beszámítva, az első műszakon kerestem kilenc dollárt.

Másnap még jobban ment. Tíz csillét raktam meg, és tisztán megkerestem tíz dollárt, s így is folytatódott két hónapon át. Holtfáradtan, mégis boldogan jártam haza. A fürdőházból előbb elmentem élelmet vásárolni. Leginkább krumplit, tojást, szalonnát, kolbászt, kávét vettem és néha sertésszeletet is. Ezeket hamar el lehetett készíteni. Minél hamarabb enni lehessen, ez volt a fontos...

Az egyedülálló bányászok legtöbbször hasonlóképpen jól keresett. A telepen olaszok, szlovákok, ukránok és magyarok voltak a legtöbben. Egyesek takarékoskodtak, mások elverték keresetüket...”

[Springhill] „Sehogy sem tudtam belenyugodni, hogy sokévi bányászkodás után kőlapátolásra, fahordásra meg csilletologatásra ítélték. Különösen akkor öntött el a keserű méreg, amikor a műszak vége felé hol az egyik, hol a másik vājárhoz küldtek, hogy segítsek a munkahelyet rendbe tenni. Voltak bányászfogások – különösen ácsolásnál –, amelyekben túltettem az ottani vājárokon. A fizetésem azonban ilyenkor is csak a szokásos napszámber, negyvenöt cent volt óránként.

A sok bosszankodásnak az lett a vége, hogy springhilli munkába állásom után három hónappal elhatároztam: ha török, ha szakad, megszerzem a Nova Scotia-i bányászpapírt. Pedig nem kellett sem „törni”, sem „szakítani” semmit. Csupán vettem fél liter rumot, és három dollár kíséretében átadtam Mr. William Reese-nek, a helyi vājárvizsgáztató tanács elnökének, s 1930. január tizenegyedikén már kezemben volt a II. osztályú vājárbizonyítvány. A három dollár a szokásos kiállítási díj volt, a rum

pedig egy kis „ösztönzés” arra, hogy Mr. Reese egy évnek vegye háromhónapos springhilli bányamunkásságomat. Máskülönben csak egy évi itteni munka után kaphattam volna meg a II., újabb egy év múlva pedig az I. osztályú vājárbizonyítványt.

Fellélegeztem, amikor először osztottak be szénfalhoz. Hiszen ez azt jelentette, hogy már nem három dollár hatvan centet keresek egy műszakon, hanem annyit, mint a vājárok: hat-hét dollárt. Persze, nem minden műszakban sikerült szénre kerülnöm. Megesett, hogy több volt a tartalék-bányász, mint a hiányzó, s ilyenkor csak napszámos-munkára osztottak be, vagy még arra sem, hanem hazaküldtek. Minden attól függött, ki hogy itatta a főaknászt. Én nem itattam, s így gyakran haza kellett men- nem. De még így is többet kerestem, mint ha ductöltögető maradok.

Egy év múlva sikerült Szelmencziék csapatába kerülnöm. Örömmel társultam hozzájuk – nemcsak azért, mert tíz dollárt is kerestek műszakonként, hanem azért is, mert az egész csapat bevándorolt munkásokból állt. Gumicsizmában, sokszor térdig érő vízben dolgoztam, de mégis nagyobb kedvvel, mint a másik fronton. Itt senki sem gúnnyolt, senki sem nevetett rajtunk.

Mi, magyarok, még a külföldiek között is kiváltunk szorgalmunkkal. Legtöbbünknek az volt a célja, hogy minél több dollárt minél előbb ösz- szekaparjon, és visszatérjen az óhazába – házat vagy földet vásárolni. Én másról álmodoztam. Ha egyszer elegendő pénzem lesz, örökre ottha- gyom a bányát, valamelyik városban telepszem le, házat veszek és csalá- dot alapítok.

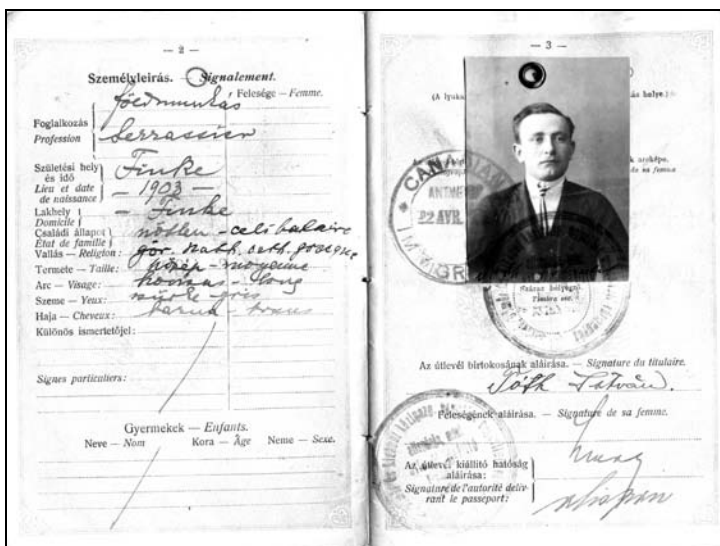
1931 tavaszán megkaptam az I. osztályú papírt is, most már a Nova Scotia-i szabályok szerint is vājárnak számítottam. Igaz, a bánya csak két- három napot dolgozott ekkor hetenként, de így is kerestem annyit, sőt töb- bet is, mint uraságiban mindennapos munkával...”

[23 év Kanadában. Bp. 1961. Kossuth Könyvkiadó, 94-95., 109-112., 132-133. old.]

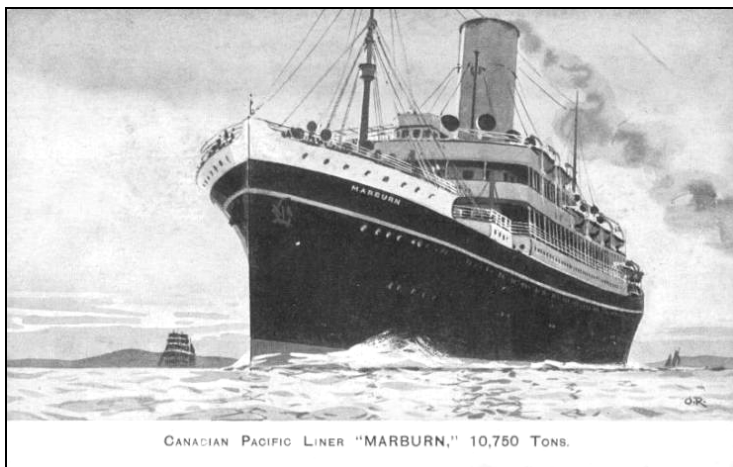
Köszönetnyilvánítás

Köszönettel tartozunk *ifj. Tóth István*nak a birtokában levő do- kumentumok és fotók rendelkezésünkre bocsátásáért és közlésre való átengedéséért. Az *Edelényi Városi Könyvtár*nak szintén kö- szönetet mondunk az adattárában őrzött, *Tóth Istvánnal* kapcsola- tos anyagok felhasználásának engedélyezéséért.

Képmelléklet

1. kép. Tóth István kivándorló-útveleve (1926).

2. kép. A Marburn nevű hajó, amelyen Tóth István Kanadába érkezett.

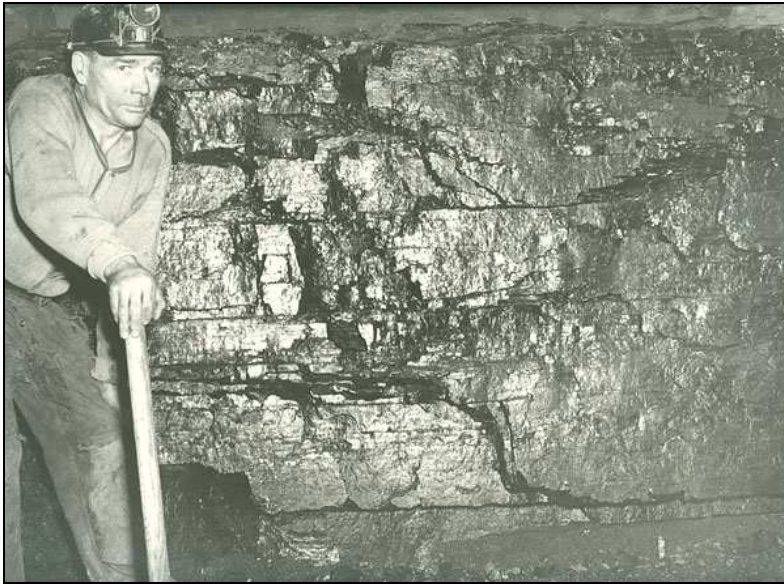
3. kép. Tóth István Kanadában, az 1920-as évek végén.

4. kép. Bányaiüzem Wayne-ben – itt is dolgozott Tóth István.

5. kép. Bányászok Wayne-ben, a Red Deer-bányában. Jól megfigyelhetők a Tóth István visszaemlékezésében szereplő részletek.

6. kép. Ilyen vastag szénfalon dolgoztak a bányászok a Drumheller-völgyben. (A 4., 5. és 6. kép forrása: www.atlascoalmine.ab.ca)

(C. M. R. A. 1927
Section 23 (1)
No. 127

(PLACE) *Springhill*
DATE *April 13th 1931*

PROVINCE OF NOVA SCOTIA
DEPARTMENT OF MINES

FIRST CLASS

Certificate of Competency as a Coal Miner
TO TAKE CHARGE OF A WORKING FACE

This is to Certify That *Stephen Tóth*
of *Springhill* in the county of *Cumberland*
having been examined under the provisions of "The Coal Mines Regulation Act,"
is hereby granted a *First Class Certificate of Competency as a Coal Miner*, to take charge
of a working face.

W. W. Ross

7. kép. Tóth István kanadai bányászigazolványa (1931).

8. kép. *Tóth István, felesége és kisfia kanadai házuk előtt, 1940.*

9. kép (a következő oldalon): *Kanadai magyar munkások összefüvetele a saját gyűjtésükből vásárolt kirándulólhelyen, 1943. A hátsó sorban a jobb szélen Tóth István áll.*

Budapest, 1972. Márc. 15.

Kedves Imre Öcsém!

Mellekelték a kanadai „Új Szó” most újrakezdett február 26-i példányát, melynek 7. oldalán találod egy kis írásomat (tudósa) „A közegzenét néző példája” címmel. Lehet érdekelni fog, s esetleg berakod az említett újsággyűjteményeid közé.

Meg nem tudom, mikor kell újra Fránkra, illetve Edellégre utaznom az újabb közgyűlési tárgyalásra. Majd előre tudatom Teled, ha megyek.

Méked és kedves családodnak erőt, egészséget és nagyon kellemes kikapcsolódást kívánok.

Tóth István
és felesége.
Bp. I. Fő u. 40. II. 7.
Tel.: 368-654.

10. kép. Tóth István levele Slezsák Imre edelényi könyvtárigazgatóhoz (1972).

<p>Handbook rendelésnél Légy hite és magyar! Vörösmarty</p>	<h1 style="font-family: serif; margin: 0;">ÚJ SZÓ</h1> <p style="font-size: small; margin: 0;">New Word</p>	
1972. március 17.	Toronto, Ontario Vol. 44. évfolyam — No. 11.	Ára 10 ¢

11. kép. Az Új Szó című kanadai magyar újság fejléce. Tóth István írásai rendszeresen megjelentek a lapban az 1970-es években.

Rudabánya kisközség képviselő-testületének díszközgyűlési jegyzőkönyveiből¹

Közreadja: PAPP ANDREA

1.

3/kgy 1903

Jegyzőkönyv²

Felvetett Rudabányán, 1903. évi október hó 31ik napján tartott rendkívüli képviselő testületi díszközgyűlésén.

Jelen vannak: Papp András bíró, Hahn Károly, Dr. Fábry Árpád, Kádas Jenő, Nagy Ferencz (Szuhogy), Lehoczky József, Csiky József, Jancsurák F. János, Samu János, Vincze führer János, Dobi G. István, Jancsurák G. István, Veres P. János, Putyer István és Kolos Jenő, Dr. Fodor már [kinevezett] körorvos.

¹ A rudabányai külszíni nagyüzemi vasércbányászat megindulása (1880) után a bányauzem vezetői közül többen is tagjai voltak a mindenkori községi képviselő-testületnek. Az ő műveltségük, sokirányú érdeklődésük és a településért való tenni akarásuk évtizedeken keresztül rányomta bélyegét a helyhatóság működésére, munkájának színvonalára. Valószínűleg ők honosították meg a díszközgyűlések megtartásának szokását is, amelyeken országunk kiemelkedő személyiségeinek vagy eseményeinek jubileumáról emlékeztek meg. Az ünnepi szónoklatot többnyire a testület bányavezetőségi tagjai (például *Kállai Géza* igazgató) tartották. Ez indokolja, hogy folyóiratunk hasábjain bemutassunk néhány díszközgyűlési jegyzőkönyvet. A szöveget – apró módosításoktól eltekintve – az eredeti helyesírás szerint közöljük, szögletes zárójelben a közreadó kiegészítései szerepelnek. (*A szerkesztő.*)

² B.-A.-Z. M. Lt. V-190/c. Rudabánya kisközség iratai. Képviselőtestületi jegyzőkönyv, 1. kötet, 25-27. pp.

Elnök az egybegyűlt képviselőtestületi tagokat, üdvözölvén, a gyűlést ünnepélyesen megnyitja, és felkéri Kolos Jenő jegyzőt, hogy jelen díszközgyűlés tárgyát ismertesse.

Kolos Jenő indítványozza, hogy Deák Ferencznek, a haza bölcsének örök érdemeit méltatandó, kívánatosnak tartja, hogy 100-ik születési évfordulója emlékének alkalmából mondja ki határozatilag a közgyűlés, hogy Deák Ferencz arcképe a képviselő-testület közgyűlési terme részére megvásároltassék, hogy ezen nagy hazafi arcképe mindig szemünk előtt legyen.

Hogy pedig ezen dicső, nagy férfiú működéséből mindnyájan lelkesedést, kitartást, király és haza iránti hűséget és szeretetet meríthessünk, egyben felkéri Lehoczky József képviselőtestületi tagot Deák Ferencz érdemeinek méltatására.

Lehoczky József szép beszédben méltatván Deák Ferencz 100-ik születési évfordulóját, hazafiúi és király iránti hűségre és szeretetre buzdította az egybegyűlt tagokat.

A képviselőtestület a következő egyhangú lelkes

Határozatot hozta:

Rudobánya község képviselőtestülete Deák Ferencz arcképét a közgyűlési terem, illetve a jegyzői iroda részére beszerezni rendeli, egyben pedig Lehoczky József képviselő-testületi tagnak jegyzőkönyvi köszönetet mond kifejtett fáradozásáért és ügybuzgóságáért.

Felolvasván aláíratott és berekesztetett, és Csiky József képviselőtestületi tag] úr indítványára Lehoczky József ünnepi beszéde közgyűlési jegyzőkönyvbe foglaltatni rendeltetett.

Lehoczky József emlékbeszéde:

Deák Ferencz emlékezete 100ik születési évfordulóján.

Deák Ferencz, kit a „haza bölcse” névvel tiszteltek meg, példaképe volt a jó honpolgárnak, az egyszerűségnek és becsületességnek. Karddal nem harcolt, de bölcs szavával jó és rossz időben egyaránt hazája boldogságáért küzdött. Deák Ferencz Söjtörön, Zala megyében született 1803. évben tehát, most ünnepeljük 100 éves születési évfordulóját. Legelőször az 1836-iki országgyűlésben tűnt fel, mint fiatal szónok, ki a legbonyolultabb kérdéseket is bölcs mérséklettel tudta megoldani. Ettől kezdve mindenütt tisztelték, becsülték. Ha a pozsonyi ligetben sétált, egész csoport

környezte. Ha az elnyomott jobbágyok, vagy lengyelek ügyében szórt emelt, beszédét ország szerte érdekléssel olvasták. Pedig akkor nem igen volt még nyomtatott újság, s az ily beszédek is csak írva terjedhettek el. Nem is volt országgyűlés 1836-tól fogva, melyre őt a zalamegyeiek felne küldték volna. S ő csupán 1843-ban V. Ferdinánd nem fogadta el a megbízást. Mikor aztán 1848-ban V. Ferdinánd királyunk megalakította az első magyar felelős minisztériumot, Deáknak annyi érdeme, oly népszerű neve volt, hogy a kormányból ki sem maradhatott volna. Igazságügyminiszterré lett. De amint látta, hogy a kapocs, mely a nemzetet a királyhoz fűzi, rossz emberek ármánykodása folytán egyre tágul, hogy az idegen ajkú nemzetiségek, melyek addig a magyarral békességben éltek – nyugtalanodni kezdenek, több miniszter társával együtt lelépett a kormányzás térééről. Deák Ferencz, Széchényi István gróf, Eötvös József báró előre látták a vétszt, mely a nemzetet fenyegeti. S mert a dolgok folyásán nem állott hatalmukban változtatni félre vonulva várták az eseményeket.

A király s a nemzet közt a régi jó viszony végre egészen szétszakadt. S Magyarország ellenségei Magyarországot szabadságától, önállóságától, sőt nyelvétől is meg akarták fosztani. E szomorú időkben Deák Ferencz csendesen s fájó szívvel élt kehidai kis birtokán, Istenben s a magyar nemzet szívós természetében bízva.

Midőn azonban egymásután nehéz csapások érték az uralkodóházat – mint Solferino és Königrätz, s jó királyunk arra a tapasztalatra jutott, hogy eddigi tanácsadói után indulva szétfoszlik birodalma s boldogtalannokká lesznek népei, Deák Ferencz megragadta az alkalmat, hogy szótt emeljen a király előtt nemzetéért! A magányból nem tolaodott a király elé, hanem az újságba írt egy bölc s szóttat – ama híres húsvéti cikket, mely újságczikk erősebb volt hadseregeknél, diadalmasabb volt kormányoknál, hatalmasabb az ágyúknál. Amit Világos elveszített, azt a húsvéti cikkk visszazserezte. Ennek a húsvéti cikkknek a tartalma a királyt is megindította, és a király Deák Ferenczben fölismerte a férfit, a kit keregett: a hazájához és királyához egyaránt hú hazafit. Deák Ferencz elmondta a királynak, hogy a magyar nemzet ezer év óta féltve őrszi alkotmányát, s ha azt az alkotmányt elveszik tőle, mást kínálnak helyébe, az neki nem kell: mert félti szabadságát és önállóságát! És jó királyunk elhatározta magában, hogy ősi szokás szerint megkoronáztatja magát, s Magyarországnak visszaadja alkotmányát. Országgyűlést hívott egybe, kinevezte a felelős magyar kormányt, s áldott emlékü nevével: boldogult Erzsébet királynénk nagyasszonyunkkal egyútt 1867. június 8-án Buda-Pesten megkoronáztatta magát. Deák Ferenc pedig, a ki bölc s tanácsai s

tevékenysége által annyi szolgálatot tett hazájának és királyának, nem fogadott el semmi méltóságot, semmiféle kitüntetést. Még csak azt sem fogadta el, hogy a szent koronát a prímással együtt tegye felséges urunk fejére. De bírta a királynak, a nemzetnek őszinte bizalmát és nagyrabecsülését. Budapest fő- és székvárosa 1865 óta folyvást őt választotta meg belvárosi képviselőnek. Az ő idejében levő miniszterek is a legkisebb ügyekben ő hozzá fordultak valamennyien tanácsért. Azon ritka egyéniségek egyike volt ő, kiről még ellenségei is csak jót mondhattak.

Mikor pedig 1876 év elején elhunyt, Magyarország gyászba borúlt, s egész Európában szétfutott a gyász hír: Magyarország bölcse nincs többé! Ez a nagy halott, ki életében minden kitüntetést, minden gyöngéd ajándékot visszautasított, ravatalán a legnagyobb kitüntetést nyerte, melyet hű alattvaló és hazafi nyerhet: boldogult Erzsébet királyné megjelent ravatalánál, koszorút tett rá, s könnyes szemekkel térdelt le, hogy Deák Ferencz lelki üdvéért imádkozzék. Azon könnyek drága zálogát képezik a nemzet és uralkodó közt megújult frigynek, s a legméltóbb emlékei Deák szellemének. Királyunk ez alkalommal a miniszterelnökhöz a következő sorokat írta: Én is mélyen meg vagyok hatva, s nem lehet, hogy ki ne mondjam: mily őszintén osztozom az általános fájdalomban, mily sajnósan érzem magam is veszteségét a férfiúnak, ki egész életét a közjónak szentelvén, a trón és haza iránti hűsége, tündöklő jellemtisztasága és polgári erényei által oly nagy mértékben kiérdemelte fejedelmének szintúgy, mint polgártársainak bizalmát és szeretetét.

Áldott legyen születése! Áldott legyen emléke!

A jegyzőkönyv hitelesített 1903. évi november hó 16-án tartott rendkívüli közgyűlésben.

Kmft.

Kolos Jenő
jegyző

Papp András
elnök

Hahn Károly
Dr. Fábry
képv. test. tagok

Kóródy Béla
j[egy]z[ő]k[önyv]vezető

2.

Jegyzőkönyv³

Felvétetett az 1925. év április 21-én tartott díszközgyűlésen.

Jelen az alulírottak.

Putyer István, Kállai Géza, Vincze Bertalan, Dr. Spergely Tibor, Eltscher Károly, Eltscher Ede, Csiky József, Farkas János, Gy. Juhász István, Dudaskó Árpád, F. Jancsurák János, Lovay János, Wollmann Ferencz, Bartus Lajos, Imri B. József, Tamás József, Vincze Lajos, F. Jancsurák József, G. Jancsurák József, Dudaskó Sándor, Kolos Jenő körjegyző.

Elnöklő bírour a megjelent tagok üdvözlése után a díszközgyűlést megnyitja, a jegyzőkönyv hitelesítésére Farkas János és Lovay János képviselőtestületi tagokat kéri fel. Az emlékbeszéd megtartására Kállai Géza képviselőtestületi tagot kéri föl.

Kállai Géza képviselőtestületi tag hazafias szívből jövő emlékbeszédjével méltatja születésének 100 éves évfordulója alkalmából hazánk halhatatlan koszorús költőjének, Jókai Mórnak élete munkálkodását és munkálkodásának eredményét.

34. kgy.

Határozat

A képviselőtestület mély meghatottsággal egyhangúlag kimondja, hogy a lelkes emlékbeszédet jegyzőkönyvileg megörökíti, és Kállai Géza képviselőtestületi tag úrnak hálás köszönetét fejezi ki.

Kállai Géza képviselőtestületi tag emlékbeszéde Jókai Mór születésének 100 éves évfordulója alkalmából tartott emlékünnepeleyn:

A magyar élet ékes szavú álmodozó poétája. ki vármegyénk nagy folyója nevéen, Sajó álnéven, egy idően át munkáit írta, családi címerében a nemességet elnyerő őst ábrázolja. A magyar király háborut visel a törökkel, a török a királyt ostromolja. A várfalon álló Jókay ősz észreveszi, hogy

³ B.-A.-Z. M. Lt. V-190/c. Rudabánya kisközség iratai. Képviselőtestületi jegyzőkönyv, 2. kötet, 253-257. pp.

a zsoldos spanyol tüzérség hibásan lő, mert meg van vesztegetve, s ő egyik kezében kardval, a másikban zászlóval helyes irányba igazítja az ágyút, lő, s a török pasa elesik. A címert fedő koronában kardot tartó kéz helyezkedik el.

Az a Jókai, ki a 48-as események kapcsán görög „y”-val irt nevét magyar „i”-vel végződteti, nem erre a nemességet szerző ősi kézre volt büszke – hanem arra a becsületes apai kézre, amelyről a következőket jegyezte fel. Jókai édesatyja Komárom vármegyében az „Árvák atyja.” hivatalát töltötte be. A mi Jókainkat kisgyermek korában atyja felvitte egyszer hivatalába, ahol egyik hivatalnoktársa, az ellenőr is jelen volt. Atyja megmutatta kis fiának a nagy vasládákat, kinyitotta azok egyikét, amelyben benn volt a sok ezüstpénz. Az apraja csillogott, a nagyja penészes volt. A legkisebb pénzek ezüst öt krajcárosok voltak. Az ellenőr azt mondta Móriczkának:

„Végy belőle egyet, fiacskám!” „Nem szabad, az másé” – felelt a kis fiú. „Igen ám, de én egy ócska ötöst teszek hozzá a magam zsebéből.” – felelt az ellenőr. – Jókai erre bátorságot vevén magának, csakugyan kivett egy csillogó ötöst, de az nagyon égetvén a markát, visszatette, amikor senki sem nézett oda.

Mikor Jókai atyja meghalt, átvizsgáltak a pénztárt, öt krajcárral többet találtak benne a kimutatásnál. – Ez az öt krajcár Jókai öt krajcárja volt. Ez volt az a második hűséges kéz, amelyről Jókai azt mondotta, hogy: „Nem a nemességet szerző, hanem erre a kézre vagyok büszke.”

Az a harmadik kéz, amely hat évtizeden keresztül egy könyvtárra való magyar regényt, történelmet, gyönyörű meséket, hősi költeményeket irt, e két kéz által volt vezérelve. Bátran vezette a tollat, amidőn bátornak lenni veszélyes és büntetendő cselekmény volt, – becsületes volt tolla, amikor a tollat a becstelenség téntájába mártani haszonhajtóbb és biztonságosabb volt.

Révkomáromban, 1825. február hó 18-án született, mint a családnak legifjabb sarja. Iskoláit Komáromban, Pozsonyban, Pápán és Kecskeméten végezte. – Mindenütt első eminens volt. Kilenc éves korában írt költeményei már szépirodalmi lapban jelentek meg, és tizennyolc esztendőskorában, Kecskeméten írta meg első drámáját „Zsidó fiú” címmel, amely a Nemzeti Színház pályázatára készült. Vörösmarty és Bajza e műnek kivánták a jutalom pálmáját odaigérni.

Jókai már Pápán ismerkedett meg Petőfivel, majd Kecskeméten, ahol Petőfi ezidőn színészkedett, bensőbb barátságot kötött vele. Pesten jogi tanulmányainak befejezte után bekerült azok társaságába, akik Magyarország történetének legszebb eseményeit feljegyző lapjain mint márciusi

ifjak szerepelnek. Ujságszerkesztő és politikus volt a szabadságharc idején, és bátorsággal párosult öntudata a debreceni kormánnyal szemben is azt vallotta, hogy a békés megegyezést a harccal szemben is előnybe kell helyezni, sőt a hazaáruló bélyegét is rásütötték azok, akik ily nehéz időkben a közösség érdekeit mellőzve saját érdekeiket előtérbe helyezték. – Jókait, mint politikust, mint hazáját féltőn gondozó embert a későbbi történelmi idők és azok politikája igazolta, s a szabadságvesztés büntetését is kellett szenvednie jellemes magatartásáért.

A világosi sötét napok idején menekülni volt kénytelen, és eljött ebbe a vármegyébe, Tardonára, és itt időzött négy hónapon át. A borsodi Bükk-hegység e völgykatlanában szegény, szerény kálvinista papnak volt időnként vendége, s ez időről nem feledkezett meg soha. – A dédesi várrom, amely elég harcot látott, míg erős fala épen állott, az Odvaskő, ahonnan a Tátrát is látni, a Szentlélek kolostoromladékaival a „Bujdosó naplója” és a „Tengerszemű hölgy” regényében az ékes magyar nyelv minden szépségével van megörökítve.

Aki Jókait ismerni óhajtja, olvassa el műveit. De nemcsak Jókait ismerheti meg belőlük, megismerheti a magyar történelmi idők eltérő és szomorú korszakait. Azokat is, akik e nemzetet felemelték, kulturáját, dicsőségét öregbítették, avagy sorsát elkeserítették, a nemzet összességét fejlődésében megakasztani segítették. – A „Magyar Nábob”-ban a 48 előtti magyar nemzetet minden hibájával, de minden erényével együtt a fémnél is maradandóbb módon örökítette meg. – A magyar becsületesség és határozottság egyrésztől, a gavalleriával párosult könnyűvérűség másrésztől, ez ősi magyar tulajdonságok vannak benne megörökítve, – de bármennyit hibázik is a „Magyar Nábob” nemes magyarja, végeredményben hazájának, magyarságának hűséges, önfeláldozó és küzdő fia akar lenni – utódjából, Kárpáthy Zoltánból atyjánál különb embert kíván nevelni, mely fajtáját erősítve, erényein keresztül a nemzet életét örökre biztosítja.

Amiben Jókai a legnagyobb volt, az nyelvezete. Ez a Jókai nyelv a magyarság közkinccse, megérti a legegyszerűbb, élvezi a legműveltebb. Jókai magyar nyelve természetes s nem mesterkél, egyszerű, igaz, szép, mint a vadvirág, és édes, mint annak nektárja. – A nép nyelvét prózai irodalmunk nyelvévé tette, mely nincs átszőve idegen szóakkal.

E nyelvezettel a magyar népet halhatatlansáig emelte, más nyelvé, lelkét, életét, örömét, bánatát, dicsőségét és romlását regényeiben megörökítette. Nyelvezetével talán csak fantáziája versenyezhet. – E tekintetben érte őt a legtöbb gáncs, de még legszigorúbb kritikusa is fantáziájának tarka lepkesége az eléjük varázsolt meseország mámorító álomkodébe fonta, s a szigorú kritikus az élvezetek rabja lett.

Ha Kiss József poéta a csókról azt mondja, hogy ne magyarazzátok, de gyakoroljátok, úgy Jókai műveiről mondhatjuk, élvezétek, és ne kritizáljátok. Minden művét, cselekedetét születésétől haláláig a szeretet hatja át. A szülők, a testvérek szeretete, a hitves imádata, a barátok iránti ragaszkodása határtalan benne, s nem egyszer vissza is éltek a csak szeretni tudó szív gyöngeségével. Ez a szeretet nyilvánul meg minden egyes művében – írásainak nevelő hatása a szeretetnek az olvasásra való átpalántálásában nyilvánul meg leginkább.

Bár református magyar hitéhez ösöktől örökölt öntudattal ragaszkodott, türelmes volt minden embertársa iránt, és ez emberi erény megörökítése képpen műveiben ékes példákat nyújtott a későbbi kor gyermekeinek alakulására is.

1894-ben ünnepelte írói munkásságának 50. éves évfordulóját, és amit a magyar nemzet szeretete, hűsége és ragaszkodása egy költő fejedelem lábai elé hódolattal lerakni tudott, elhelyezte Jókai előtt. Hódolt előtte a király, a kormány, a főrendi- és képviselőház, az akadémia, az egyetem s az ügyvédi kamara, amely a csak egyetlen perben ügyvédeskedő Jókait dísztagjává avatta. Ünnepelte község, város, bel- és külföld. Műveit összegyűjtötték, nemzeti díszkiadást rendeztek belőlük, elterjedtek azok számos idegen nyelvre lefordítva túl e haza határain is.

Ma, amidőn szétszaggatott országunk ezer sebből vérzik, sidegenek jármát nyögi, a magyar nyelvet elnyomják, templomait, az iskolákat bezárják, magyar gyermeket idegen szóra kényszerítenek, hogy majdan janiczárok módjára a magyarságot üldözzék – Jókai a mi reménységünk erőssége. Az elcsehesített, eloláhosított vagy elrácított magyar szülők gyermeke sajna nyelvét elveszítheti ugyan, de jellemét soha. Már a multban lefordították Jókai remekeit, még elleneink nyelvére is. Ha nyelvét elfelejtette magyar utód majdan – ne add Isten, hogy rá kerüljön a sor – e munkákat mégis olvasni fogja, úgy ráeszmél arra, hogy neki csak nyelve idegen, jelleme, erényei és hűsége magyarok, megegyező a Jókai regény hőseivel.

Jókaiiban a magyarok Istene elküldötte e földre az ő prófétáját, hogy a magyar megpróbáltatások nehéz ideje alatt szent könyvei kapcsok legyenek az elszakított népek és az anyaország között. Tanítsák a tudni vágyókat, buzdítsák és erősítsék a lankadókat, a bátraknak szívét megedzzék, karjukat és kardjukat élesítsék, gondolataikat a csak egy helyes irányba vezessék – miszerint, hogy a véres és szétmancangolt ország teste meggyógyítva, új, örökké tartó, boldog életre feltámasztassék.

Kétszáz éve született dr. Wenzel Gusztáv (1812-1891)

HADOBÁS SÁNDOR

Az utókor jogászként, jogtörténészként tartja számon, azonban termékeny szakirodalmi munkásságának értékes bányászattörténeti vonulata is van. Ezért feltétlenül érdemes arra, hogy lapunk hasábjain megemlékezzünk születésének 200. évfordulójáról, annál is inkább, mert úgy tűnik, hogy a hazai tudományos körök megfeledkeztek a jubileumról – mindenestre e sorok írásáig nem találkoztunk róla szóló ünnepi méltatással.

Életútjának rövid foglalata a következő: A szászországi *Lukauban* látta meg a napvilágot 1812. január 19-én. Apja ugyanis a *Napóleon* elleni háborúban, mint huszárkapitány, külhonban állomásozott. Később *Lombardiába* költöztek. *Veronában* kezdte meg iskolai tanulmányait, majd a milánói katonai intézet hallgatója lett. A gimnáziumot a salzburgi bencéseknel és a váci piaristáknál végezte. Középiskolai tanulmányai végeztével *Bécsben* és *Pesten* jogot hallgatott, 1835-ben szerzett oklevelet. 1836-ban jogi doktorátust szerzett, s ebben az évben jelent meg első tanulmánya is. Ügyvédi vizsgát tett, de nem folytatott ügyvédi gyakorlatot. 1838-ban a pesti egyetemen a történelem helyettes tanára, 1839-től a bécsi *Theresianum* oktatója. 1846-tól a *Magyar Tudományos Akadémia* levelező, 1858-tól rendes tagja. 1850 és 1889 között a pesti egyete-

men a magánjogi tanszék tanára. 1866-ban a pesti egyetem rektora. 1868-ban királyi tanácsosi címet kapott. Nyugalomba vonulásától, 1889-től a főrendiház tagja. Az abszolutizmus idején síkra szállt a magyar nyelvű oktatásért. Mint jogi író, a régi feudális intézmények nemzeti jellegének hirdetője, a történeti jogi iskola híve. Elsőként tanította hazánkban az európai jogtörténetet. Jelentős szerepe volt a magyar történelmi források feltárásában és közreadásában. A *Magyar Történelmi Társulat* egyik vezető személyisége volt, számos hazai és külföldi tudományos testület választotta tagjai sorába. 1871-ben munkásságát akadémiai nagyjutalommal ismerték el. 1891. november 23-án hunyt el Budapesten.

Wenzel Gusztáv neve alapvető jelentőségű tudományos munkái révén fogalommá vált a történészek és más diszciplínák művelői körében. Monumentális vállalkozása, az *Árpádkori új okmánytár* (1860-1874) 12 kötete másfél évszázada nélkülözhetetlen segítője a korai történetünkre vonatkozó kutatásoknak. Ez a régebben nehezen hozzáférhető, csak a legnagyobb könyvtárakban előforduló mű a modern technikának köszönhetően már közkinccsé vált: van dvd- és internetes változata, a pápai *Jókai Mór Városi Könyvtár* jóvoltából pedig reprint kiadása is kézbe vehető. Jogtörténeti és más munkái szintén pótolhatatlanok a szakemberek számára.

A bennünket közelebbről érdeklő bányásztörténet terén is maradandót alkotott. Főként a bányászat jogi kérdései foglalkoztatták. Először is megemlítjük, hogy *Wenzel* nevéhez fűződik a selmecbányai régi városi és bányajog „felfedezése” 1839-ben, később pedig teljes szövegének publikálása. (Das alte Stadt- und Bergrecht der königlichen Frey- und Bergstadt Schemnitz in Ungern aus dem dreyzehnten Jahrhundert. = *Anzeige-Blatt für Wissenschaft und Kunst*, Bd. 104. 1843. 1-21.)

Első könyve e tárgyban az osztrák bányajogról jelent meg *Bécsben*, 1855-ben. (*Handbuch des österreichischen allgemeinen Bergrechtes auf Grundlage des Gesetzes vom 23. Mai und der Vollzugvorschrift vom 25. Septbr. 1854.*) 1866-ban adta ki *A magyar és erdélyi bányajog rendszere* című munkáját, amely 1872-ben kétfüzetes formában is napvilágot látott. (Megtalálható az interneten.)

Az 1876-os évszámot viselő *Az alsómagyarországi bányavárosok küzdelmei a nagy-lucsei Dóczyakkal 1494-1548* című tanul-

mánya sok érdekes adatot közöl a bányavárosok korabeli életéről, helyzetéről. (Interneten elérhető a pécsi *Klimo Könyvtár* digitálizált anyagában.)

A mi szempontunkból fő műve az 1880-ban kiadott *Magyarország bányászatának kritikai története*. A 446 oldal terjedelmű könyv előszavában *Wenzel* a következőket írja:

„... a jelen munkának kettős feladata van: hogy t. i. Magyarország bányászatának történetét közvetlenül a meglévő kútffői adatok alapján, aránylag rövid áttekintésben nyújtsa; s hogy ezzel összefüggőleg egyszersmind ezen történetnek nevezetesebb kútffőit egy általános gyűjteménnyé foglalja egybe. Ami a hazai bányászat történetének érdekében irodalmunkban eddig történt, az nemcsak magában véve vajmi kevés, hanem – s ez mindig a főhiány volt – országos álláspontra sem emelkedett soha. Ehhez képest az ország egyes vidékeinek, p. o. az ún. alsó-magyarországi bányavidéknek, Erdélynek stb. bányatörténete szaktudósaink szorgalmas figyelmében részesült ugyan, de emellett az ország általános bányatörténetének készítésére az első kezdeményezések sem történtek meg. Pedig Magyarország bányászatának – egybe véve – mind gazdasági és technikai, mind történelmi érdekei oly fontosak, hogy ezek tekintetéből a hazai bányászat múltjának általános szempontok szerinti tanulmányozása nagyon is okadatoltnak mutatkozik.”

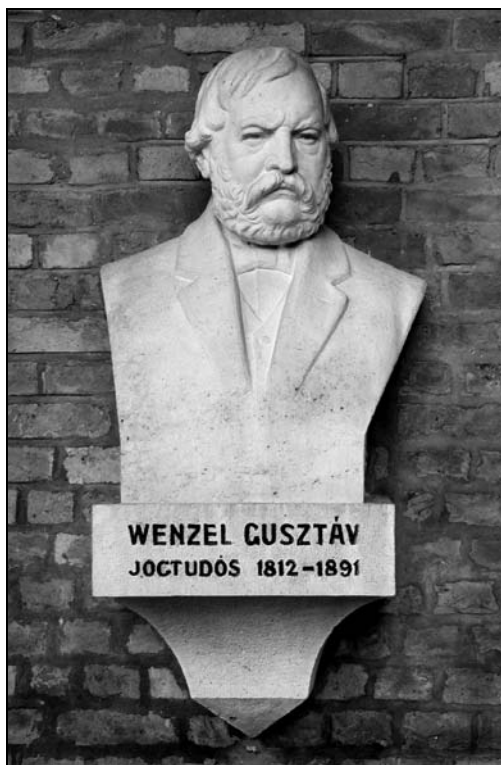
A történelmi összefoglalást követő, mintegy 180 oldalnyi „okmányi függelék” csak olyan forrásokat mutat be teljes egészében, amelyek akkoriban még közöletlenek voltak. A bányászat-történet kutatói számára nélkülözhetetlen mű szerencsére már több helyen hozzáférhető az interneten, sőt a *Históriaantik Könyvesház* révén reprint kiadása is megjelent 2010-ben, ezért részletes bemutatásától eltekinthetünk.

A következő, érdeklődési körünkbe tartozó *Wenzel-munka* *A Fuggerek jelentősége Magyarország történetében* című értekezés (1882). Ennek különösen *A Fuggerek mint magyarországi bányavállalkozók* című része fontos számunkra. Ez a könyv ugyancsak elérhető az interneten és reprint kiadásban is.

Végül megemlíjtjük *A magyar bányajog rendszere* című művét, amely két füzetben (I.: Általános rész; II.: Különös rész) jelent meg

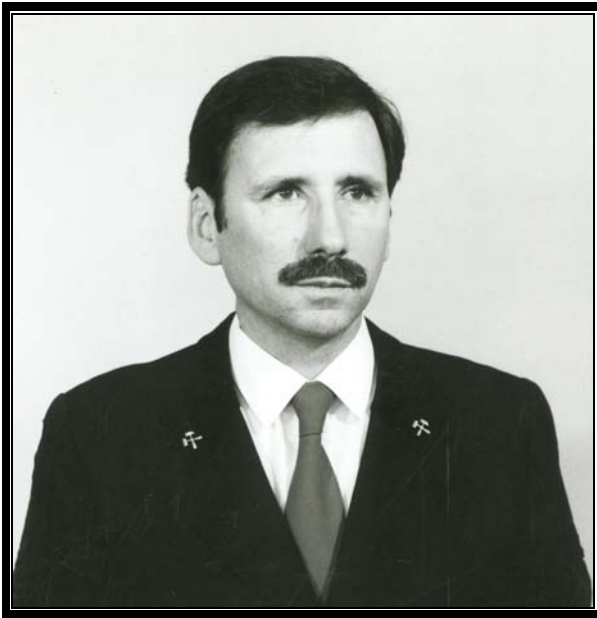
1879-ben, s 2. (olcsó) kiadása is volt 1890-ben. Talán már mondanunk sem kellene, hogy ez is olvasható a világhálón.

Folyóiratunk jellegéből adódóan nem térhettünk ki *Wenzel Gusztáv* munkásságának minden vonatkozására, csak szűk szakmai szempontok szerint vizsgálhattuk azt. Ennek ellenére összegzésként elmondhatjuk, hogy életműve kiállta az idő próbáját, s könyveinek egyre gyarapodó internetes és reprint változatai utólagosan is biztosítják számára az ismertséget és a folyamatos jelenléte a tudományos világ körforgásában. Születése 200. évfordulójának évében gondoljunk rá hálával és megkülönböztetett tisztelettel.

*Wenzel Gusztáv mellszobra a szegedi Dóm-téren.
Papp József alkotása, 1930.*

**Dr. Zsámboki László
(1935-2012)**

2012. január 25-én, életének 76. évében elhunyt *dr. Zsámboki László*, a *Miskolci Egyetemi Könyvtár, Levéltár és Múzeum* nyugalmazott főigazgatója, sok más érdeme mellett a magyar bányászat-történeti kutatások vezető személyisége.

Az *Alföld* fia volt: *Kunszentmiklóson* született 1935-ben. 1959-ben jogi diplomát, majd 1965-ben egyetemi könyvtárosi oklevelet szerzett. 1959-60-ban a *Nehézipari Műszaki Egyetem Központi Könyvtárának* tudományos munkatársa, majd 1961-65-ig a *Kohómérnöki Kar Dékáni Hivatalának* titkára, illetve 1966-69-ig hiva-

talvezetője. 1969-től a központi könyvtár tudományos főmunkatársa, 1982-től levéltárvezető, majd 1996-tól könyvtári főigazgató. 2005-ben, 46 évi szolgálat után vonult nyugállományba.

Ő szervezte meg az egyetemi levéltárat és múzeumot. Feltárta, rekonstruálta, és rendezte a *Selmeci Műemlékkönyvtár* állományát (*Selmeci Műemlékkönyvtár*, Miskolc, 1976, németül is megjelent), kiadta az egyetem két és fél évszázados működésének alapvető okiratait és történetét (*Selmectől Miskolcig 1735-1985*, Miskolc, 1985; *Selmecről indultunk... 1735-1949*, Miskolc, 1999; *Ötven éve Miskolcon*, Miskolc, 1999; *Emlékkönyv – Gedenkbuch – Památnik 1762-2002*, Miskolc – Kassa, 2002), szerkesztette az egyetemi oktatói bibliográfiát (*A selmecebányai akadémia oktatóinak lexikona 1735-1918*, Miskolc, 1983).

Munkásságát elismerések, kitüntetések sora övezi: *Selmecebánya város ezüsterme és díszfokosa*, az *Országos Magyar Bányászati és Kohászati Egyesület tiszteleti tagsága*, a *Debreceni Márton*, a *Delius Christoph T.* és a *Mikoviny Sámuel emlékérem* egyesületi kitüntetések, a könyvtárosok és levéltárosok részére alapított legmagasabb szakmai elismerés, a *Szabó Ervin Emlékérem* és az egyetem *Signum Aureum Universitatis érme*, *50 éves jubileumi egyetemi emlékérmével*, hogy csak a legfontosabbakat említsük.

Dr. Zsámboki László a miskolci egyetemen ismerkedett meg és került kapcsolatba a bányászat és a kohászat művelőivel – egyetemi oktatókkal, gyakorló szakemberekkel és diákokkal. Barátságot kötött velük, s alaposan megismerkedett a két ősi szakma múltjával. Bekapcsolódott hagyományörző munkájukba, s amikor később hivatali helyzete lehetővé tette, a levéltári és a történeti kutatásokba is.

Dr. Faller Jenő (1894-1966), a soproni *Központi Bányászati Múzeum* igazgatója évtizedeken keresztül szinte egymaga testesítette meg a magyar bányásztörténeti kutatást. Halála után nagy űr támadt ezen az egyébként is csak kevesek által művelt szakterületen. Szerepét, a hazai montánhistoriai kutatások szervezését és irányítását az 1970-es évek közepétől *dr. Zsámboki László* vette át egyre szélesedő tevékenységi körrel. Maga köré gyűjtötte és kutatómunkára ösztönözte a „történész vénájú” műszaki szakembereket, a

klasszikus szakkönyvek és régi dokumentumok fordítása érdekében kiváló latin és német nyelvtudással rendelkező munkatársakat alkalmazott, felvette a kapcsolatot a hazai és külföldi levéltárakkal, könyvtárakkal és kutatóműhelyekkel, s több évtizedre szóló programot állított össze. Szívós, céltudatos munkájának eredményeként az 1980-as évek elejére az *NME Központi Könyvtárában* fokozatosan kiépült a bányásztörténet hazai kutató-feldolgozó és könyvkiadó bázisa.

Megindította és szerkesztette a *Közlemények a magyarországi ásványi nyersanyagok történetéből* (1–15 köt., 1982-2004) és *A bányászat, kohászat és földtan klasszikusai* (1–11. köt., 1987-2004) című kiadványsorozatokat. Az előbbi évkönyv jelleggel indult 1982-ben, tanulmányokat közölve a témakör legkiválóbb hazai és külföldi szakembereitől. A 4. kötettől megváltozott az eredeti koncepció, önálló műveket, emlékköteteket vagy konferencia-anyagot tartalmazó, rendszertelenül megjelenő szériává alakult át. A másik említett sorozat reprint kiadásban vagy magyarra fordítva adott közre régi, nehezen hozzáférhető könyveket, tanulmányokat. E vállalkozás keretében jelent meg például a *Bergbüchlein* (1987), *Scopoli Crystallographia Hungaricája* (1988), Csiba István *Magyarország hegyeiről* c. műve (1991), *Agricola Bermannusa* (1994), *Nicolaus Poda* selmeci bányagépekről szóló könyve (2002) és több más, alapvető jelentőségű bányásztörténeti munka.

Saját kutatásai közül a bányászati-kohászati felsőoktatás történetével foglalkozott a legszívesebben, de sok más téma iránt is érdeklődött. A népszerű *Pannon Enciklopédia Magyar ipar- és technikatörténet* c. kötete (2000) számára a bányászati és kohászati fejezetek többségét ő írta meg. Jelentős részt vállalt a *Magyar bányászat évezredes története* I. és II. kötetének megírásában és szerkesztésében. Kismonográfiában tisztázta végérvényesen a magyar *Bányászhimnusz* történetét, s benne *Kunoss Endre* szerepét (2002). Ennek köszönhető, hogy *Kunoss* neve ismét bekerült a köztudatba, és emléket állítottak számára szülő- (*Egyházashetye*) és halálórási (*Káloz*) helyén is.

A kutató- és könyvkiadó munkába másokat is bevont, fontosnak tartotta a szakterületen működők összefogását a közös cél, a

magyar bányászat történetének, hagyományainak minél teljesebb feltárása és közkinccsé tétele érdekében. E nemes törekvés jegyében például sok kiadványt a rudabányai *Érc- és Ásványbányászati Múzeummal* közösen jelentetett meg.

Konferenciákat, kiállításokat, könyvbemutatókat, szakmai kirándulásokat szervezett, melyeken maga is aktívan közreműködött. Kiváló előadó volt, hallgatóságának figyelmét lekötötte ízes beszédével, lenyűgöző tárgyi tudásával és szellemességével.

A barátság sokat jelentett számára. Akit egyszer bizalmába fogadott, ahhoz mindvégig hű maradt. Könyvtári irodája főigazgató korában is nyitva állt mindenki számára. Önzetlenül segítette a fiatalabb kutatókat, témákat javasolt, tanácsokat adott számukra, lehetővé tette az egyetemi levéltár anyagában való kutatást, és publikálási alkalmat biztosított az általa szerkesztett kiadványokban. E sorok írója is sokat köszönhet neki: az ő biztatására kezdett foglalkozni az 1970-es, 80-as évek fordulóján, kezdő muzeológusként a bányásztörténettel, ő egyengette első szakközleményeinek útját, és tőle tanulta mindazt, amit a könyv- és folyóirat-szerkesztői, kiadói munkáról tudni kell.

Amikor 70 éves korában, 2005-ben nyugalomba vonult, az *Alma Mater* városában, *Selmecbányán*, a *Bányászati Múzeum* ősi boltíves falai között búcsúzott a kollégáktól és a barátoktól. Ott volt a magyar és a szlovák bányásztörténeti kutatók színe-java, a bányász és kohász szakemberek, egyetemi oktatók sokasága, mindenki, aki *dr. Zsámboki Lászlónak* fontos volt. A megható köszöntések, a munkásságát méltató elismerő szavak mellett egy vaskos könyvvel is megtisztelték az ünnepeltet: *Selmeci ezüst, körmöci arany* címmel gyűjtötte kötetbe és adta ki legfontosabb írásait az az intézmény, amellyel a legszívesebben és a legsikeresebben működött együtt a bányásztörténet terén: a fentebb már szóba hozott rudabányai *Érc- és Ásványbányászati Múzeum* (mai nevén *Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Bányásztörténeti Múzeum*).

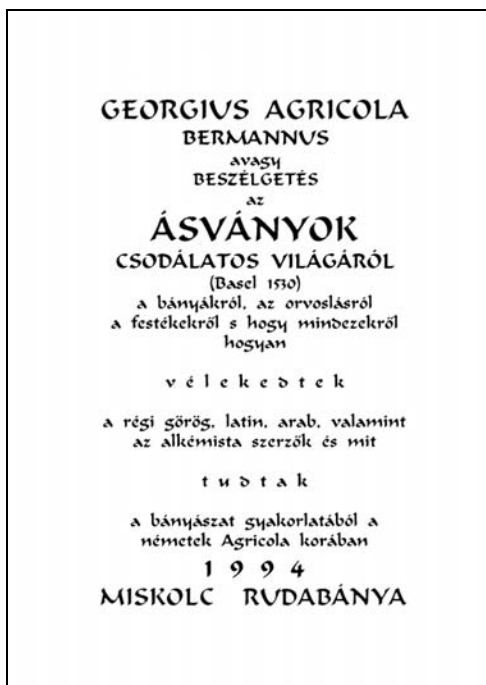
Nyugalomba vonulása után címzetes főigazgatói címet kapott, lehetősége nyílt a további kutatómunkára, az oktatásban is részt vett, ezért még gyakran megfordult az egyetemi könyvtárban. Továbbra is tartott előadásokat, megjelent a szakmai rendezvénye-

ken, ápolta a régi kapcsolatokat. A kor, a rohanó évek azonban hamarabb legyőzték, mint hittük volna. Halálával a magyar bányászattörténet kiemelkedő személyiségét veszítettük el. Tétován kérdezzük: lesz-e, aki a helyébe lép, pótolja hiányát? Aligha...

Miskolci búcsúztatására február 3-án került sor a *Deszkatemlomban*, a református egyház szertartása szerint. Hamvait kívánságára *Kunszentmiklóson*, a *Felszei temető* családi sírboltjában helyezték örök nyugalomra február 7-én.

Mindazok nevében, akik ismerték, tisztelték és szerették *dr. Zsámboki Lászlót*, de különösen a bányászattörténet művelőinek kicsiny tábora nevében őszinte megrendüléssel mondok utolsó

Jó szerencsét!

Egy könyv azok közül, amelyeket dr. Zsámboki László szerkesztett, és a rudabányai Érc- és Ásványbányászati Múzeummal közösen adott ki.

A legenda eltávozott

KOLESÁR GABRIELLA

2011. július 28-án, életének 87. évében elhagyott bennünket *Batta István* okleveles bányamérnök, a gömöri bányászat jeles személyisége.

Pályafutása alatt különféle tisztségeket töltött be a környék bányaüzemeiben, *Dernőtől* egészen *Dobsináig*. Nagy szakértelemmel rendelkezett a bányászattörténet, bányamentés és a bányaszellőztetés terén.

Munkáját több kitüntetéssel méltatták, mint pl. a *Vörös Csillag Érdemrend* (1968) vagy *Rozsnyó Város Díja* (1995).

Batta István ügyvéd- és tanító-családban született *Feleden* (*Jesenské*) 1924. augusztus 27-én. Szülei református vallású magyarok voltak, és ebben a szellemben nevelték a gyermekeiket is.

Gyermekkorát szülőfalujában töltötte, ahol az alapiskolát is látogatta. 1943-ban érettségizett a *Rimaszombati Gimnáziumban*. Tanulmányait a *Debreceni Egyetem* jogi karán folytatta, de a háborús események miatt sajnos kénytelen volt 1945-ben idő előtt abbahagyni.

A háború utáni nehéz időkben, mint egyetlen családfenntartó, több éven keresztül *Csehországban* vállalt munkát: először a teplicei üveggyárban, később az *Ostravai Bányaépítészeti Vállalat* igazgatóságán. Annak ellenére, hogy munkaviszonyban volt, arra törekedett, hogy befejezze felsőfokú tanulmányait. Minthogy annak idején a *Rimaszombati Gimnáziumban* magyar, német, latin és francia nyelvből érettségizett, engedélyt kért a különbözeti érettségi vizsga letételére. A minisztérium a kérelmét elfogadta azzal, hogy cseh nyelvből és polgári nevelésből is kellett vizsgáznia.

Tanulmányait az *Ostravai Bányászati Főiskolán*, az ércbányászat szakon folytatta, amit 1953-ban sikeresen el is végzett. Mellékjövedelemhez a bányaépítészeti vállalatnál brigádmunka-vállalással és szakfordításokkal tudott jutni.

Az iskola befejezése után első munkahelye *Dernő* volt, ahol korábban a diplomamunkáján is dolgozott. A gömői bányauzemeknél 1953-tól 1983-ig több mint 30 évet töltött, mint üzemvezető mérnök, főmérnök vagy a műszaki részlegvezető. *Dernőn* kívül a rozsnói, a dobsinai és az alsósajói bányauzemeknél tevékenykedett.

Tudásával, tapasztalataival és hozzáállásával fokozatosan elnyerte a dolgozók bizalmát. Ehhez hozzájárult az is, hogy közvetlenül *Dernőre* kerülése után komoly probléma fordult elő a *Dénes-tárna* szellőztetésében, amit egészségtelen levegője miatt le kellett zárni. A probléma megoldásához több sikertelen kísérlet után végül is *Batta István* és *Slavkovský* nevű bányamérnök kollégája járultak hozzá: kényszerített szellőztetést alkalmaztak ventilátorok segítségével. *Batta István* ebben az esetben sikeresen használta fel a bányaépítészeti vállalatnál szerzett tapasztalatait és a főiskolai tanulmányai során kapott ismereteit. Hamarosan megbízták a dernői üzem műszaki vezetésével.

Munkája során mindig megkövetelte a munkavédelmi eszközök használatát és a munkafolyamatok betartását, s igyekezett minél jobb munkakörülményeket biztosítani a bányászok számára. A kezdetekben ide tartoztak a lebecsült megelőző egészségügyi kivizsgálások. A munkavédelmi eszközök közül a védősisak (kobak) és a munkakesztyűk használata említhető. Ezeknek a viselésére a bányászok csak nagyon nehezen szoktak rá.

Nevéhez fűződik az új földalatti és felszíni munkamódszerek bevezetése, mint például a korszerű fejtési eljárások vagy a vízbilitéses kőzetfúrás. Az alsósajói üzemben a felszínen javasolta kialakítani az új szállítási rendszert, amivel nem csekély költséget lehetett volna megtakarítani. Sajnos ezt csak néhány évvel később alkalmazták. Kezdeményezte a radioaktív radongáz mérését úgy a bányajaratokban, mint a későbbiekben – együttműködve a *Szlovák Barlangok Igazgatóságával* – a nagyközönség részére megnyitott barlangokban is.

Sokéves gazdag tapasztalatait már mint nyugalmazott bányamérnök, 1982-ben a *Rozsnyó és környéke bányásztörténete a kezdetektől 1945-ig* című kézirat elkészítésénél kamatoztatta. Az értékes tanulmányt több kiadványban is felhasználták, mint pl. *Baña Rožňava – historická a súčasná*, 1990 (*Rozsnyóbánya – a történelmi és jelenlegi*), és további cikkekben: *A gömöri bányászat múltjából*, *A vasércbányászat és vasgyártás Lucska és Barka környékén az Érc- és Ásványbányászati Múzeum Közleményeiben* (III. kötet, 2006) és a *Gömörország* c. folyóiratban (2007). A *Rozsnyói Bányászati Múzeum Közleményeiben* 1985-ben a *Vývoj rozpojovania hornín v Gemeri* című írása jelent meg (*A kőzetjövésztés fejlődése Gömörben*).

Rendkívüli érdemei voltak *Batta Istvánnak* a művészettörténet és a bányászat művészi ábrázolása terén is különleges értékkel bíró táblakép, a *Szent Anna harmadmagával*, vagy ahogy latinul nevezik, a *Metercia* megmentésében és propagálásában. Az ismeretlen, L. A. monogrammű festő a keresztény vallás témáját ábrázolta a *Szentháromság* alakjának megjelenítésével, amelynek háttérében a korabeli bányászat és kohászat egyes munkafázisaiból láthatunk jeleneteket. A kép a rajta olvasható évszám tanúsága szerint 1513-

ban készült. A páratlan alkotás a *Mennybe fölvev Szűz Mária góti-kus püspöki templomban* látható *Rozsnyón*. A képen ábrázolt *Csen-gőbányában*, a csucsomi *Rozgang-hegy* nyugati oldalán hajdanán ezüst- és rézércet bányásztak.

A huszadik század 80-as éveinek elején a festmény a káptalani kápolna (kapitulská kaplnka) raktárhelyiségében kallódott, ahol *Batta István* rátalált. A mű akkor már igen elhanyagolt állapotban volt. 1985-1990 között *Batta István*, mint nyugdíjas, a *Rozsnyói Bányászati Múzeumban* tevékenykedett. Itt módjában állt levéltári és irodalmi forrásokhoz jutni, így önkéntesen vállalkozott ezek összegyűjtésére, és a táblakép minden vonatkozására részletes és elfogadható magyarázatot adott. A kutatáshoz nagymértékben felhasználta nyelvi tudását is (szlovák, latin, német, magyar és francia). A csaknem három éves intenzív kutatás eredménye a levéltárakban, könyvtárakban és a terepen kialakult egységes összefoglalás lett, amely a festményen ábrázolt személyeket és munkafolyamatokat reálisan értelmezte.

Ebben az időszakban – az akkori hivatalos ideológia szellemében – a kompetens személyeknek negatív volt a hozzáállása a festményhez a mű előterében ábrázolt vallási motívum miatt. Elutasították a festmény restaurálását is, ugyanúgy nem engedélyezték a vele foglalkozó tanulmányok megjelentetését sem. A magyar kollégáktól jött a segítség: 1987-ben *Miskolcon* megjelentették a táblaképpel foglalkozó magyar nyelvű előadás szövegét, amit 200 nyomtatott példányban *Batta István* rendelkezésére bocsájtottak. Ígéretet tettek egy kétnyelvű, szlovák-magyar kiadványra is, amit a szlovákiai illetékesek megint csak elutasítottak. Az előadás viszont megjelent a *Bányászati és Kohászati Lapok – Bányászat* című budapesti szakfolyóirat 1988. évi 6. számában. Végül az ismételt ösztönzésre a selmebányai kollégák hozzájárulásával az előadás szövege szlovákul is napvilágot látott a *Szlovák Bányászati Múzeum Közleményeinek XIV.* kötetében *Selmebányán*, 1989-ben. Ezek után a hatóságok végül engedélyezték a mű restaurálását a löcsei műteremben. Ehhez kikérték *Batta Istvántól* az eredeti kéziratot, és a munkába tanácsadóként is bevonták. Azt követően *Anna Svetková* akadémiai festőművész-restaurátor elkészítette a festmény

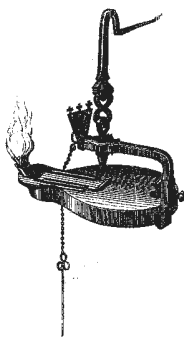
egyetlen másolatát, amely a *Rozsnyói Bányászati Múzeum* gyűjteményét gazdagította, és a bányászati-kohászati tárlatban került elhelyezésre.

A *Rozsnyói Meterciáról* tett észrevételek több helyen is megjelentek. *Batta István* a táblakép kutatásával bebizonyította, hogy az ábrázolt bányában ezüst- és rézércek termelése folyt, amelyeket a közeli kohótelepen dolgoztak fel, megcáfolva a több tanulmányban és szakkönyvben vélelmezett vasfeldolgozást a *Rozsnyói Meterciával* kapcsolatban, sajnálatosan még 2008-ban is.

„*Pista bácsi*”, ahogyan mindnyájan szólítottuk, megjelenésével, fellépésével, lebilincselő elbeszélő-képességével és sokoldalú, széleskörű ismereteivel, természetes méltóságával tiszteletre és megbecsülésre tett szert. Egész élete folyamán hű maradt a saját meggyőződéséhez. Eközben soha nem feledkezett meg a más nemzeti-ségű és hitvallású emberek iránti tiszteletről. Ebből a szempontból mintaképe lehetne sok kortársunknak is. Előrehaladott kora ellenére is hihetetlenül jó emlékezettel rendelkezett. Karizmatikus személyisége mindnyájunknak nagyon fog hiányozni, akik ismertük.

Utolsó Jó szerencsét!

(Fordította: *Horváth Pál, Bányászati Múzeum, Rozsnyó.*)

Egercsehi szénbányászatának krónikája

Csiffáry Gergely: *Egercsehi bányáskönyv. (Az egercsehi szénbányászat történetének dokumentumai.)* Eger, 2011.
Egercsehi Bányász Baráti Kör, 732 old.

HADOBÁS SÁNDOR

A hazai mélyművelésű szén- és ércbányászat rendszerváltás-körüli rohamos hanyatlása után a legtöbb volt bányahelyünkön már az emléke is alig-alig él az évtizedeken át virágzó, fejlődést és biztos megélhetést nyújtó iparágnak. Az üzemi létesítményeket meg gondolatlanul elpusztították, vagy felelőtlen kezek széthordták, a szakma elhalt, és lassan elfogynak azok is, akik egykor büszkén bányásznak mondhatták magukat. Ezért szerencsések azok az egykori bányásztelepülések, amelyeken létrejött és működik valamilyen hagyományörző szervezet, s ha ehhez még egy szakavatott, a helyi bányászat múltját feltáró és közreadó történész is társul, kivételes szerencsének mondható. Ezen kevés helyek egyik a *Heves megyei Egercsehi*: a bányászat emlékét ápoló civil szervezet és *dr. Csiffáry Gergely* történész együttműködésének eredményeként a közelmúltban megszületett az *Egercsehi bányáskönyv* című impozáns mű. Mielőtt a kötetet röviden bemutatnánk, ismerkedjünk meg a szerzővel és a munkáját inspiráló, segítő szakmai egyesülettel.

Csiffáry Gergely (1948) történész, levéltáros nem szorul részletesebb bemutatásra, hiszen személyében az ipar-, ezen belül pedig különösen a bányászattörténeti kutatások egyik legkiemelkedőbb hazai képviselőjét tisztelhetjük. Munkásságát szűkebb pátriájában és országszerte egyaránt jól ismerik és tisztelik. *Egerben* született, s leszámítva az egyetemi éveket, élete, szakmai pályafutása is eh-

hez a városhoz kötődik. A debreceni *Kossuth Lajos Tudományegyetem* történelem-földrajz szakának elvégzése (1972) után az egeri *Dobó István Vármúzeum* legújabb kori történész-muzeológusa (1972-1983), a *Heves Megyei Levéltár* levéltárosa (1983-1986), 1992-től főlevéltárosa. 1986 és 1989 között az *MTA Tudományos Minősítő Bizottsága* nappali ösztöndíjas aspiránsa. 1979-ben bölcsészdoktori címet, 1991-ben pedig kandidátusi fokozatot szerzett újkori magyar történelemből. Szakirodalmi munkásságának eddigi eredménye 20 könyv és több mint 120 tanulmány. Néhány fontosabb munkája: *A egercsehi szénbánya története 1901-1976.* (Eger, 1977); *Történelmi emlékhelyek Heves megyében* (Eger, 1979. 2., bővített kiadása: 1985); *Egeri céhemlékek* (Eger, 1982); *A hatvani posztómanufaktúra története* (Eger, 1993); *Manufaktúrák és céhen kívüli ipari létesítmények Heves megyében* (Eger, 1996); *A belpátfalvi keménycserép* (Eger, 1997); *Fazolák Würzburgtól Diósgyőrig* (Miskolc, 1999, társszerző Porkoláb László); *Heves megye II. József-kori katonai leírása (1783-1785)* (Eger, 1999, társszerző B. Huszár Éva); *Parád* (Bp., 2000, társszerző Cs. Schwalm Edit); *A történelem fogságában* (Eger, 2004); *Magyarország üvegipara 1920-ig* (Eger 2006); *Az ércbányászat története a recski Lahócában (1850-1979)* (Rudabánya, 2009).

Egercsehi térségének szénbányászata több mint 220 éves múlt-ra tekinthet vissza. *Heves megye* első mélyművelésű szénbányáját 1770-ben nyitották *Egerbakta* határában, az utolsót pedig 1990-ben zárták be *Egercsehiben*. A bányászközösségek felbomlottak, a bányásztelepülések gyors hanyatlásnak indultak. Tizenöt év elteltével az egercsehiiek elérkezettnek látták az időt arra, hogy a bányász hagyományok megőrzésére és a volt bányai üzemi dolgozók új közösséggé formálására civil szervezetet hozzanak létre. Az elgondolást tett követte, s 2006-ban megalakult, 2007-ben pedig bejegyzésre került az *Egercsehi Bányász Baráti Kör Egyesület*. Nagy lelkesedéssel láttak munkához, s rövid idő alatt látványos eredményeket értek el. Impozáns bányász emlékművet avattak *Egercsehiben*, amelyen a balesetben elhunytak névsora szerepel. A *Bányásztérből* emlékparkot alakítottak ki, és sok más módon is hozzájárultak a helyi bányász hagyományok fenntartásához. A *Simon Sándor*

elnök, aranyokleveles bányamérnök vezetésével működő 150 fős baráti kör eddigi tevékenységének koronája az ismertetésünk tárgyát képező *Egercsehi bányáskönyv* kiadása.

A szöveges és képes dokumentumokat válogatta, sajtó alá rendezte, a bevezető tanulmányt írta, a mellékleteket összeállította, a jegyzeteket és a mutatókat készítette, a könyvet szerkesztette *dr. Csiffáry Gergely*.

A kötet elé *dr. Nagy Lajos*, az *Országos Magyar Bányászati és Kohászati Egyesület* elnöke írt meleg hangú, elismerő ajánlást. (Itt jegyezzük meg, hogy a könyv megjelentetését végső soron *dr. Nagy Lajosnak*, mint az *OMYA Hungária Mészkefeldolgozó Kft.* ügyvezető igazgatójának jelentős anyagi támogatása tette lehetővé.)

Ezután a *Bevezetés* néhány fontos információt közöl az olvasóval a kiadvány megszületésével, céljával, tartalmával és a forrásközlés módjával kapcsolatban.

A *Barnaszén-lelőhelyek és bányák Heves megyében 1770-1945 között* című bevezető tanulmány bemutatja a térség bányászatának történetét a 18. századi egerbaktai kezdetektől a második világháború végéig. Megismerhetjük a *Bátor*, *Szarvaskő* és *Mónosbél* területén folytatott széntermelés legfontosabb tényeit és adatait. A legnagyobb teret azonban az *Egercsehi – Szűcs* térségében létrejött bányüzemek kapták, ahol *Beniczky György* bányaalapító és családja játszott elvülhetetlen szerepet az iparág térnyerésében.

A könyv terjedelmének nagy részét az egercsehi szénbányászattal kapcsolatos dokumentumok teszik ki, a következő korszakbeosztásban: *A bányalétesítéstől az első világháborúig (1904-1914)*; *Az I. világháború és a forradalmak kora (1914-1920)*; *A Horthy-korszak (1920-1944)*; *A II. világháború utáni újjáépítés évei (1945-1948)*; *Az erőltetett iparosítás évei (1949-1956)*; *A Kádár-korszak (1957-1988)*; *A bánya bezárása (1989-1990)* – ebben a részben főként korabeli újságcikkek találhatóak a megyei sajtóból.

A közölt dokumentumok nem szorulnak tartalmi ismertetésre, hiszen azok önmagukért beszélnek, de terjedelmi okokból sem vállalkozhatnánk erre, mivel 242 hosszabb-rövidebb iratról van szó. Ez is csak válogatás a *Heves Megyei Levéltárban* őrzött több mint 40 folyóméternyi egercsehi iratanyagból.

A dokumentum-gyűjteményt az olvasók számára hasznos *Adattár* követi, melyben megtaláljuk a kötetben előforduló bányászati szak kifejezések magyarázatát, a baleszben elhunyt bányászok névsorát, a *Heves megyei* barnaköszén-bányászat kronológiáját és az egercsehi széntermelés legfontosabb statisztikai adatait. Ebben a részben kapott helyet a személy- és helynévmutató is.

Külön szót érdemel az *Egercsehi és a bányászok anno...* című, 45 oldal terjedelmű fotóanyag, amely műnyomó papíron nyomda-technikailag is kiváló minőségű fekete-fehér és színes fényképek segítségével, időrendben mutatja be a települést, a bányauzemet és a bányászokat, valamint napjaink hagyományörző tevékenységét.

Végül rövid angol és német nyelvű összefoglalót találhatunk a kötetben, amely ezzel még nem ért véget. Ugyanis az utolsó oldalakon *Simon Sándor* elnök *Az egercsehi szénbányászat hagyományainak és emlékeinek őrzői* című írásában az *Egercsehi Bányász Baráti Kör* létrejöttének előzményeit, megalakulását és működésének eddigi eredményeit ismerteti (ezekről fentebb röviden már szóltunk). Munkájuk példaként szolgálhat minden egykori bányásztelepülésünk számára.

A hazai bányásztörténeti kutatások jelentős nyeresége *dr. Csifáry Gergely* új könyve, mellyel örök emléket állított a valaha nagy jelentőségű egercsehi szénbányászatnak. Bár csak minél több volt bányahelyünk találna egy hozzá hasonló szakavatott kutatót, aki időt és fáradságot nem kímélve felkutatná, és közkinccsé tenné a levéltárak mélyén porosodó (és talán a pusztulás, megsemmisítés veszélyének is kitett) dokumentumokat. Ha már bányászatunk megszűnt, legalább szellemi és tárgyi hagyatéka kerüljön megmentésre és hajdani rangjához méltó bemutatásra az utókor számára!

A harmadik Montánna história

Miroslav Lacko (szerk.): *Montánna história 3. 2010. Ročenka o dejinách baníctva a hutníctva.* [Limbach], 2011. Slovenská spoločnosť pre sociálne a hospodárske dejiny, 304 old.

HADOBÁS SÁNDOR

2011-ben immár a harmadik *Montánna história*-kötetet vehetjük kézbe, ami jelzi, hogy a fiatal történész, *Miroslav Lacko* által 2008-ban megindított és szerkesztett periodika életképesnek bizonyult. E rövid idő is elegendő volt ahhoz, hogy a kiadvány mind technikai kivitelét, mind pedig tartalmát tekintve elismerést vívjon ki szakmai körökben. Az alcíme szerint „*Évkönyv a bányászat és a kohászat történetéről*” új száma ezúttal is gazdag tartalommal, kilenc szerző 13 hosszabb-rövidebb közleményével várja az olvasókat, érdeklődőket. Most is elmondhatjuk, amit a korábbi ismeretéseinkben is kiemeltünk: a tanulmányok csaknem mindegyike a történelmi *Magyarország* bányászatának múltját tárja fel, nagy szolgálatot téve ezzel a hazai kutatásnak. Az előző két kötethez képest annyi külső változás történt, hogy a puha papírborítót keménykötés váltotta fel, ami tartósabb, elegánsabb, és könnyebbé teszi a könyv használatát.

A szerkesztő ezúttal *Eva Kowalskát*, a Szlovák Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetének vezető tudományos munkatársát kérte fel a rövid előszó megírására, amely a szlovák mellett németül is teljes terjedelmében olvasható.

A *Tanulmányok* rovatban hét munka található, néhány közülük terjedelménél fogva önálló kiadványként is megállná a helyét.

Andrea Fröhlich a felső-magyarországi bányavárosok reformációjában jelentős szerepet játszó *Confessio Montana* vagy *Heptapolitana* (*Bányai* vagy *Hévívárosi Hitvallás*) bemutatására, elemzésére és utóhatásának követésére vállalkozott angol nyelvű tanulmányában (8-23. old.). Az 1559-ben keletkezett hitvallási irat az

evangélikus egyház felső-magyarországi történetének fontos dokumentuma.

Lucia Krchnáková (szül. 1975) a bányászokról való egészségügyi gondoskodásról értekezik a közép-szlovákiai (nekünk: alsó-magyarországi) bányavidéken *Hoffinger János György* (1756-1792), a kor neves orvosának munkássága alapján (24-93. old.). A brassói születésű, vagyis erdélyi szász *Hoffinger* mindössze 36 évet élt, mégis nagy hírnévre tett szert. Munkásságának legfontosabb színtere *Selmebánya* volt, ahol a bányák főorvosaként tudományos tevékenységet is folytatott. A selmeci bányavidék egészségügyi helyzetéről írt német nyelvű tanulmánya magyarul is olvasható a 2004-ben megjelent *Felsőmagyarországi orvosi helyiratok* c. könyv 66-108. oldalán.

Miroslav Lacko 1788-ig bezárólag folytatja az egykori *Szomolnoki Főbányahivatal* archontológiájának közzétételét (94-195. old.). Az archontológia történeti segédtudomány, amely a hivatali tisztviselők jegyzékének összeállításával, életpályájuk vizsgálatával foglalkozik. A szerzőnek nem volt könnyű dolga az eredetileg főként német nyelven keletkezett hatalmas mennyiségű iratanyag átvizsgálásával és adatainak feldolgozásával. Munkája nagy segítséget jelent a kutatás számára, hiszen eddig nem vagy csak kevésé ismert, illetve vizsgált forráscsoportot tett hozzáférhetővé.

Peter Konečný (1978) a híres selmeci kémiaprofesszor, *Jacquin* (1727-1817) laboratóriumáról (amelynek helyisége ma is megvan, igaz, a bemutatott fotó szerint romos állapotban), mint a metallurgiai kémia kezdetének helyéről közöl tanulmányt. Ennek első része olvasható a *Montánna história* jelen számában, a folytatás bizonyára a következőben kap majd helyet. (196-201. old.)

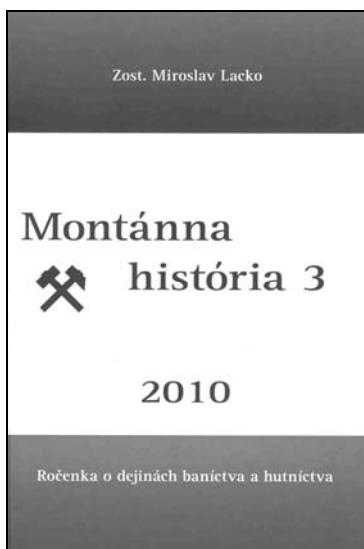
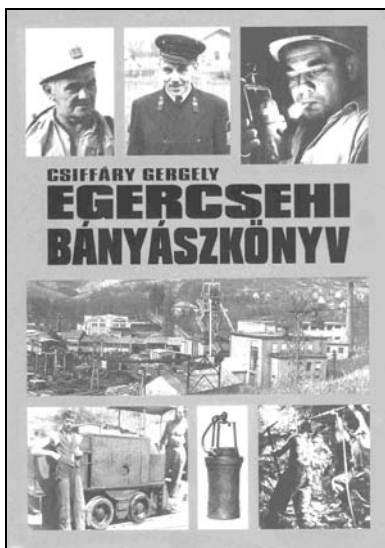
Eugen Kladravík (1939) a hajdan *Gölnicbánya* közelében működött máriahutai vasércbánya-üzem történetét ismerteti az 1906 és 1945 közötti időszakban, amikor is az ottani „*Bánya- és Kohótársaság*” volt a vállalat tulajdonosa. A szerző különös figyelmet fordít a bányászati technika fejlődésére (202-245. old.)

A kisebb közlemények között *Štefan Hurtík* két írással szerepel. Az elsőben a nemérces ásványok kitermelésének kezdeteit vizsgálja *Selmebányán* geológiai és bányászati tekintetben (246-253.

old.) A másik az építőkövek fejtésének történeti fejlődését elemzi szintén *Selmecbánya* vonatkozásában (260-269. old.)

Silvia Lörinčíková (1967) a 19. századi arisztokrácia bányászati és kohászati vállalkozásait értékeli *gróf Andrássy György* példáján (254-259. old.)

Rudolf Magula (1932) a szomolnoki klasszikus cementrész-termelés történetéről, valamint az annak kialakulásával kapcsolatos véleményekről közöl rövid áttekintést (270-275. old.)

A Szakirodalom rovatban ismertetett könyvek borítói.

Ezek után két recenzió következik. *Peter Konečný Ivan Herčko* munkáját ismerteti az egykori selmeci *Bányászati és Erdészeti Akadémiáról* (*Banická a lesnícka akadémia – Banská Štiavnica*. Banská Bystrica, 2010. Ústav vedy a výskumu, 497 old.). *Miroslav Lacko* egy selmecbányai konferencia-kötetet ajánl az olvasók figyelmébe, kritikus megjegyzésekkel. (*Európsky význam slovenského baníctva v stredoveku a novoveku. Zborník prednášok z medzinárodného sympózia, konaného 8.-10. 9. 2010 v Banskej Štiavnici*. Ed. Ad-

riana Matejková – Miroslav Kamenicky. Banská Štiavnica, 2010. Slovenské Banské Múzeum, 178 old. A főcím magyarul: *A szlovák bányászat európai jelentősége a középkorban és az újkorban.*)

A 3. kötetben folytatódik az a hagyomány, hogy bemutatják a szlovákiai bányásztörténeti kutatás egy-egy jelentős alakját és eddigi munkásságát. Ezúttal *Mária Čelkovát* (született 1950-ben) érte ez a megtiszteltetés. Szakmai pályafutását *Miroslav Lacko* méltatja röviden, majd az ünnepelt 456 tételt tartalmazó szakirodalmi bibliográfiája következik. *Čelková a Szlovák Bányászati Múzeum (Selmečbánya – Banská Štiavnica)* munkatársaként elsősorban a bányászat és a bányavárosok kultúrtörténetével kapcsolatos témákról írt.

Végül a szlovákiai bányásztörténeti irodalom 2009. évi válogatott bibliográfiája található a kötetben, *Miroslav Lacko* összeállításában.

A fenti néhány soros ismertetésekből is kitűnik, hogy a *Montánna história* harmadik kötete – az előző kettőhöz hasonlóan – megérdemli a szakmai körök figyelmét és elismerését. A kiadványt „fiatal kora” ellenére túlzás nélkül sorolhatjuk *Közép-Európa* legjelentősebb bányásztörténeti orgánumai közé.

T a r t a l o m

Tanulmányok

- Az 1707. évi selmebányai bányászfelkelés.
(Dr. Heckenast Gusztáv) 3
- Dr. Böckh Hugó *Geológia (II. Stratigrafia)* című könyvének
földtörténeti és telepismerettani tanulságai.
(*Dr. Vitális György*) 16
- „Teleki Géza részére moszkvai útja előtt”. (*Tóth Álmos*) 33
- Kőbányászat Borszéken. (*Farkas Aladár*) 43

Közlemények

- Újabban előkerült magyar csillék. (*Szemán Attila*) 53
- A Borsodi Bányász című hetilap. (*Márkus Zsuzsanna*) 60

Bányászélet

- A kanadai magyar bányászok sorsa Tóth István
visszaemlékezéseinek tükrében. (*Hadobás Sándor*) 65

Archívum

- Rudabánya kisközség képviselő-testületének díszközgyűlési
jegyzőkönyveiből. (Közreadja: *Papp Andrea*) 83

Évforduló

- Kétszáz éve született dr. Wenzel Gusztáv (1812-1891).
(*Hadobás Sándor*) 92

In memoriam

- Dr. Zsámboki László (1935-2012). (*Hadobás Sándor*) 96
- A legenda eltávozott. (*Kolesár Gabriella*) 101

Szakirodalom

- Egercsehi szénbányászatának krónikája. (*Hadobás Sándor*) 106
- A harmadik Montánna história. (*Hadobás Sándor*) 110

